

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
BALTIJOS REGIONO ISTORIJOS IR ARCHEOLOGIJOS INSTITUTAS

Alvydas Tamošiūnas
II kurso Baltijos šalių istorijos programos studentas

LIETUVOS KARIUOMENĖS IR RUSIJOS
VAKARŲ SAVANORIŲ ARMIJOS
MŪŠIS PRIE RADVILIŠKIO 1919 M.

Baigiamasis magistro darbas

Mokslinio darbo vadovas:
dr. Vytautas Jokubauskas

Klaipėda, 2019

TURINYS

IVADAS.....	3
ISTORIOGRAFIJA.....	8
1. KOVŲ KONTEKSTAS IR NUSISTOVĖJUSIOS ISTORIOGRAFINĖS TENDENCIJOS APIE KOVAS SU BERMONTININKAIS, JŲ KILMĖ IR TARPUSAVIO RYŠYS.	
1.1. Padėtis Baltijos regione ir Lietuvoje.....	11
1.2. Rusijos Vakarų savanorių armijos ir Lietuvos kariuomenių Radviliškio mūšyje patirtų nuostolių ir nuostolių santykio verifikacija.....	22
1.3. Civilių aukos.....	30
2. PIRMOJO PASAULINIO KARO, KAIP CHRONOLOGIŠKAI ARTIMIAUSIO, KARIAVUSIŲ PUSIŲ MŪŠIUOSE PATIRTŲ AUKŲ, ŽUVUSIŲJŲ IR SUŽEISTŲJŲ SANTYKIO PRECEDENTAI.	
2.1. Tanenbergo mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija.....	32
2.2. Kalėdų mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija.....	34
2.3. Juglos upės mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija.....	35
2.4. Varšuvos mūšis mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija.....	36
2.5. Nagrinėtų mūšių nuostolių santykių pavyzdžių tendencijos ir koreliacija su Radviliškio mūšiu.....	37
3. RADVILIŠKIO MŪŠIO EIGOS ANALIZĖ.	
3.1. Kovos veiksmų vieta ir vyravusios hidrometeorologines sąlygos bei jų įtaka kovos veiksmams.....	38
3.2. Žvalgybos ir kontržvalgybos veiksmai.....	43
3.3. Rusijos Vakarų Savanorių Armijos 2-o korpuso karių nuotaikos ir mikroklimatas.....	47
3.5. Radviliškio mūšio analizė.....	51
IŠVADOS.....	64
ŠALTINIŲ IR ISTORIOGRAFIJOS SĄRAŠAS.....	66
SUMMARY.....	76

IVADAS

Kasmet Lietuvoje auga susidomėjimas karo istorija plačiąja prasme.¹ Švenčiant įvairius šimtmečius kartu didėja susidomėjimas Nepriklausomybės karo istorija, finansuojami įvairūs projektai, kurie populiariai pristato 1918-1920 metų įvykius frontuose: pastatytas Sauliaus Balandžio režisuotas 12 serijų Lietuvos televizijos istorinis serialas „Laisvės kaina. Savanoriai“, Radviliškyje 2010 ir 2014 metais įvyko bermontininkų mūšio rekonstrukcija, taip pat ir šiais metais planuojama tokia mūšio inscenizacija, organizuojami įvairūs paskaitų ciklai, vienas tokių – paskaitų ciklas „Kaip apginta Lietuvos laisvė 1918-1920 m.“² Visgi nežiūrint į augantį susidomėjimą Nepriklausomybės karo istorija, ši tema Lietuvoje dažnai lieka toli nuo istorikų tiriamų karinių konfliktų pagrindinių temų. Daugiausia dėmesio šiuo metu XX a. laikotarpio karinių konfliktų istorijoje yra sutelkiama į viduramžių kovų ir XX a. partizaninio karo problemas. Platesnių tyrimų Nepriklausomybės karų tematika Lietuvoje nedaug. 2018 m. vasario 16 d. buvo paminėtas moderniosios Lietuvos 100-metis. LR Seimas 2018 metus paskelbė Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio metais.² Lietuvos kelias į valstybingumą su valstybei gyvuoti visomis būtinomis institucijomis, jų kūrimas ir stiprinimas, siekimas protingai laviruoti tarp dominančių šalių daromo spaudimo buvo labai sudėtingas ir ilgas. XX amžiuje ši data tapo viena reikšmingiausių Lietuvos istorijoje. Antrasis pasaulinis karas, okupacijos ir 1945 metų pokario rezistencija paliko itin gilų ir ryškų įspaudą Lietuvos 100-mečio istorijos puslapiuose, kuris nustūmė į antrą planą daugumą kitų 100-mečiui svarbių datų, kertinių įvykių, padėjusių tvirtus pamatus valstybingumui. Tarp deramo dėmesio nesulaukusių įvykių atsidūrė ir Nepriklausomybės karas, kuris netrukus pradės minėti savo 100-metį.³ 2019 m. lapkričio 21 ir 22 dienomis sukanka 100 metų, kai pasiekta įspūdinga jaunos Lietuvos kariuomenės pergalė prieš bermontininkus. Nors ši tema buvo gana plačiai nagrinėta Lietuvos ir užsienio istoriografijoje, šiuo baigiamuoju magistriniu darbu analitiškai pažvelgiama į Radviliškio kautynių problematiką, sugretinami įvairūs istoriniai duomenys, išanalizuojamos kautynių metu buvusios meteorologinės sąlygos, pateikiami istoriografijoje esamų faktų tarpusavio prieštaravimai bei kariavusių pusių patirtų nuostolių santykio analizė ir išvagos.

Pirmasis pasaulinis karas neatpažįstamai pakeitė Europos politinį žemėlapį. Neliko net keturių imperijų: Vokietijos, Rusijos, Osmanų ir Austrijos-Vengrijos. Susiklosčius palankioms geopolitinėms

¹ JOKUBAUSKAS, V. VAREIKIS, V. *Lietuvos šaulių sąjungos XX Klaipėdos rinktinė 1923-1939 metais*. Kaunas, 2016. JOKUBAUSKAS, V. VAREIKIS, V. VAIČENONIS, J. VITKUS, H. *Valia priešintis: Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015. JOKUBAUSKAS, V. *Mažųjų kariuomenių galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejais*. Klaipėda, 2014.

² LR Seimo 2012 04 26 nutarimas Nr. XI-1996 [žiūrėta 2018-09-25]. Prieitis per internetą: www.e-seimas.lrs.lt.

³ Sudarytojas VITKUS, G. *Lietuvos karai*. Vilnius, 2014.

aplinkybėms nepriklausomybes Europoje paskelbė Austrija, Čekoslovakija, Estija, Jugoslavija, Latvija, Lenkija, Lietuva, Suomija ir Vengrija.⁴ Vokietijos ir Rusijos imperijų žlugimo procesas, geopolitinių tektoninių plokščių judėjimas turėjo įtakos Baltijos regionui. „*Nepaisant tuometinių didžiųjų valstybių pareiškimų dėl tautų laisvės ir teisės pačioms lemti savo politinę ateitį, greitai paaiškėjo, kad tikrieji jų interesai gerokai skyrėsi nuo skelbiamų šūkių. Lietuvos istoriniai kaimynai irgi nebuvo nusiteikę lietuvių tautos interesų atžvilgiu ir brandino planus ją pavergti.*“⁵ Net ir pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui taikos Europoje nebuvo. Rezultatas buvo toks, kad taika, užbaigusi karą, kuris turėjo užbaigti visus karus, neapėmė dviejų stipriausių valstybių, turinčių didžiausią karinį potencialą ir turinčių daugiau nei pusę visos likusios Europos valstybių gyventojų kartu sudėjus, – Rusijos ir Vokietijos.⁶ Tai buvo ne tik paprastas šių šalių karo pralaimėjimas, bet ir kaip didžiųjų valstybių alter ego užgavimas ir pažeminimas Pasaulio bendruomenėje. Tai automatiškai užprogramavo revizionistines ir revanšistines nuotaikas, judėjimus ir keršto kupinus projektus. Nors vokiečiai ir Antantės šalys padėjo Lietuvai kovoti su bolševikais, bet pripažinti Lietuvos Nepriklausomybę neskubėjo.⁷ Tie patys bolševikai, Bresto taikos pasirašymo metu deklaravę, kad atsisako pretenzijų į carinės Rusijos imperijos vakarinės gubernijos tautas, tarp jų ir į Lietuvą, jau 1918 m. gruodį kerta Lietuvos sieną ir siekia užimti rytinę Lietuvos dalį. Tačiau iki 1919 m. vidurio šios teritorijos gynyba, kol Lietuvos kariuomenė tebesikūrė, didele dalimi priklausė nuo Lietuvoje dislokuotų, ketinusių atsitraukti, bet sustojusių vokiečių karinių dalinių: Landvero bei Savanorių rezervo korpusų, kurių pagrindas buvo 45-oji rezervo ir 46-oji Saksonijos savanorių Landvero divizijos.⁸ Dalis šių vienetų karių, kovojusių su bolševikais, 1919 m. antroje pusėje ginklus atsuko prieš jauną Lietuvos kariuomenę. Vokiečių kariuomenės stoji į kovą su bolševikais, kad neleistų jiems priartėti prie Rytų Prūsijos, o Lietuvos interesai šiame konflikte jiems nerūpėjo.⁹ Siekį būti modernia ir nepriklausoma valstybe teko beveik dvejus metus ginti ginklu vienu metu praktiškai net trijuose frontuose. 1919 – 1920 metais ginklus teko suremti su Sovietų Rusijos bolševikais, gen. Liucijano Želigovskio (lenk. Lucjan Żeligowski) vadovaujamais pulkais ir su Rusijos Vakarų savanorių armija. 1919 metų rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais Lietuvos teritorijoje vienu metu buvo visi trys priešininkai – Sovietų Rusijos bolševikai, gen. Liucijano Želigovskio (lenk. Lucjan Żeligowski) vadovaujami pulkai ir Rusijos Vakarų savanorių armija. Pastarieji keisčiausias darinys – nors

⁴ KENNEDY, O. *The rise and fall of the great powers*, New York, 1989, p. 275

⁵ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 7.

⁶ KISSINGER, H. *Diplomatija*, Vilnius, 2003, p. 219.

⁸ Autorių kolektyvas. *Nesibaigiantis karas? Baltijos šalys po 1918 metų*, Acta Historica Univesitatis Klaipedensis Nr, XXXVI, Klaipėda, 2018, p. 18.

⁹ STOKER, D. *Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919-1939, Grand Strategy and Failure*, New York, 2012, p. 20.

plačiau visuomenei žinoma, kad de jure vadovaujamas Pavelo Rafalovičiaus Bermonto-Avalovo¹⁰ (rus. Павел Рафалович Бермонт-Авалов, toliau – P. Bermontas), nuo šios Vakarų savanorių armijos generolo pavardės ir kilo karių pavadinimas – bermontininkai, bet realybėje de facto buvo vadovaujamas Vokietijos kariuomenės generolų,¹¹ persisunkusių revanšistinių nuotaikų po pralaimėjimo Pirmajame pasauliniame kare. Prancūzija ir Didžioji Britanija ketino išspręsti Baltijos valstybingumo klausimą po to, kai bus užbaigtas Rusijos pilietinis karas, o Baltijos regioną Antantė laikė tinkamu placdarmu kovai su bolševikais. Pasak istoriko ir politologo dr. Česlovo Laurinavičiaus, į Lietuvą atsibasčius ir pradėjus siautėti baltagvardiečių karinėms grupuotėms, vadintomis kolčiakininkais arba bermontininkais, impulsą jų suaktyvėjimui davė ne kas kita, o pati Antantės Aukščiausioji Taryba, dar 1919 m. birželio pradžioje pažadėdama paramą admiralui A. Kolčakui.¹² Prie rusų baltagvardiečių jungėsi Veimaro konstitucija ir Versalio taikos rezultatais nepatenkinti vokiečių kareiviai ir karininkai. Bendradarbiavimas tarp vokiečių ir rusų baltagvardiečių kariuomenių tapo akivaizdus, abiejų pusių nusivylimas Antantės parama kovoje su bolševikine Rusija lėmė baltagvardiečių persiorientavimą į Vokietiją.¹³ Inicatyva Vakarų Rusijos savanorių armijoje visapusiškai priklausė vokiečių kariuomenei, pagrindine veiklos arena tapo Baltijos valstybės.¹⁴ Taigi 1919 m. vasarą Baltijos regione susidarė nauja grėsminga karinė jėga, jungianti konservatyviusius Rusijos ir Vokietijos imperijos sluoksnius, kurių tikslas buvo atstatyti per Pirmąjį pasaulinį karą sugriuvusias imperijas. Šiuose planuose neturėjo likti vietos naujai atsikūrusioms nepriklausomoms valstybėms, tarp jų ir Lietuvai.¹⁵ Vokietijos, puoselėjusios planus išsaugoti įtaką Baltijos regione, pretenzijas į Baltijos kraštus galima grįsti per Bresto taikos sutartį, pasirašytą 1918 metų kovo 3 d. tarp Pirmajame pasauliniame kare dalyvavusių šalių. Pagal šią sutartį Rusija atsisako dalies buvusios Rusijos imperijos, įskaitant Lietuvą, Latviją ir Estiją. Lietuvos kariuomenė, neturėdama savo karinės pramonės, finansų, būdama jauna, nepatyrusi ir prastai ginkluota, apgynė nepriklausomybę. Lūžis bermontininkų fronte įvyko Radviliškio kautynių metu, vykusių 1919 lapkričio 21 ir 22 d. Istorikai Kazys Ališauskas, Vytautas Leščius ir Vytautas Steponaitis savo tyrimuose atliko detalią Radviliškio kautynių analizę. Visi trys minėti istorikai savo darbuose skirdami daug dėmesio šiai temai tyrimus atliko skirtingu laikotarpiu ir būdami skirtingose aplinkybėse, sąlygose, kontekstuose.

¹⁰ LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920. Vilnius, 2004, p. 194.

¹¹ SKORUPSKIS, V. *Karas už Lietuvos laisvę 1914-1934*, Kaunas, 1934, p. 105.

¹² LAURINAVIČIUS, Č. *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 13.

¹³ LAURINAVIČIUS, Č. MOTIEKA, E. STATKUS, N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX amžius*, Vilnius, 2005, p. 110.

¹⁴ Autorių kolektyvas, LAURINAVIČIUS, Č. *Sovietų Rusija suka link taikos politikos*, Lietuvos istorija, Nepriklausomybė (1918-1940), X tomas I dalis, Vilnius, 2013, p. 225.

¹⁵ LAURINAVIČIUS, Č. *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 14.

Tyrimo problematika: Tyrėjų pateikiamos išvados nesutampa, skiriasi bermontininkų ir lietuvių kariuomenių mūšyje patirtų nuostolių skaičiai. Maža to, tyrėjams nekėlė klausimų kariavusių pusių patirtų nuostolių santykis, kuris nepaaiškinamas žiūrint iš kariškos perspektyvos. Interpretuojant istorikų darbuose pateikiamą kariavusių pusių patirtų nuostolių statistiką ir tarpusavio santykį, kad ir pačius mažiausius skaičius, galima teigti, kad niekas iš nagrinėjamų darbų autorių nesigilino į skaičių santykius, nes klasikinė 1/3 puolančiųjų ir besiginančių patiriamų nuostolių proporcija Radviliškio kautynėms tiesiog nepritaikoma. Bermontininkų sužeistųjų ir žuvusiųjų statistika, pateikiama Lietuvos kariuomenės pulkų vadų koreliacijose, kelia pagrįstų abejonių, o tai verčia kartu suabejoti Lietuvos Nepriklausomybės kare skelbiamų kariavusių pusių nuostolių tikslumu bei atliktų tyrimų kokybe. Pastaroji problematika atskleidžia, kad nors visų trijų istorikų darbų tematika yra glaudžiai susijusi tarpusavyje, bet nėra iširta iki galo, todėl būtina pabrėžti šio tiriamojo darbo kaip minėtų istorikų darbų tęstinumą ir papildymą.

Temos aktualumas: Darbas Nepriklausomybės karo ir Radviliškio kautynių 100-mečio kontekste ir dabartinės pasaulinės geopolitinės įtampos aplinkoje turėtų būti įvairiapusiško pilietiškumo šaltinis, suteikiantis naudingų įžvalgų ne tik Lietuvos kariams ar šauliams, bet ir plačiajai visuomenei, o ypač jaunimui, moksleiviams ir studentams. Sprendimų priėmimo proceso ir taktikos klaidos, darytos šiose kautynėse tiek vadovybės, tiek eilinių karių, tebėra vengtinos ir šiuolaikiniuose mūšiuose, tai turėtų būti akcentuojama kaip išmoktos pamokos. Taip pat svarbu šių sukakčių kontekstuose diskutuoti, kad reikėtų pripažinti Lietuvos Nepriklausomybę atkuriant Nepriklausomybės karo aukų atminimo įamžinimą ne tik juos deramai perlaidojant, užfiksuojant ir tvarkant kapavietes, bet ir pagerbiant žuvusiųjų karių atminimą bei kitomis priemonėmis ir instrumentais. Tokiu būdu ši karą derėtų grąžinti į atminimų kultūrų diskursą. Galima minint 100-mečį pagaminti ir pakabinti atminimo lentas tose parapijose, iš kurių kilę kariai savanoriai, žuvę kare, arba panašias atminimo lentas pakabinti kariniuose vienetuose, kurie yra pulkų, kovojusių frontuose, tradicijų perėmėjai, organizuoti atminimo renginius, konferencijas. Darbas taip pat yra svarbus ir aktualus šiose kovose dalyvavusių pulkų ir kitų karinių vienetų tradicijų perėmėjų ir tęsėjų dabartinės Lietuvos kariuomenės vienetams. Lietuvos kariuomenė tęsia ir puoselėja 1918-1940 buvusios Lietuvos Respublikos kariuomenės tradicijas. Pirmo pėstininkų pulko tradicijas perėmė ir tęsia Lietuvos kariuomenės Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino štabo batalionas. Šiam vienetui buvo suteikta teisė perimti visas tarpukario Lietuvos didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 1-ojo pėstininkų pulko, pradėto formuoti 1918 m. lapkričio 23 d., tradicijas ir atributiką. Bataliono diena švenčiama rugpjūčio 25 dieną, tęsiant tarpukario Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 1-ojo pėstininkų pulko tradicijas: 1919 m. rugpjūčio 25-ąją Lietuvos kariuomenės sudėtyje pulkas iškovojo galutinę pergalę prieš bolševikus ties

Zarasais, todėl ši data tapo tradicine iškilminga pulko švente.¹⁶ 1993 m. spalio 22 d., perimant tradicijas ir simboliką, Lietuvos kariuomenės „Geležinio Vilko“ 1-osios lauko kariuomenės brigados Vilniaus motodesantiniam batalionui buvo suteiktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo 2-ojo pėstininkų pulko, o kiek vėliau ir 1994 m. birželio 2 d.– Ruklos 2-ojo pėstininkų pulko Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo motodesantinio bataliono vardas, kuris iš esmės perėmė Antrojo Pėstininkų pulko istoriją, tradicijas ir atributiką.¹⁷ Šiems vienetams tapo aktualios pulkų atmintinos datos nuo laimėjimų iki pralaimėjimų, karių žūties ir palaidojimo vietas, vykdytų karinių operacijų analizės, iš kurių ir dabar galima semtis įkvėpimo ir motyvacijos esančiai ir ateityje ateinančioms karių kartoms.

Tyrimo tikslas – Išanalizuoti ir verifikuoti bermontininkų ir Lietuvos kariuomenių Radviliškio mūšyje patirtų aukų skaičių, nuostolių santykio priežastis bei išanalizuoti ir įvardinti bermontininkų pralaimėjimo priežastis. Tai būtų didesnės problemos sudedamoji dalis – apskritai Nepriklausomybės karo aukų skaičius ir kiek iš jų priskiriama bermontininkų frontui, atsakant, koks buvo aukų mastas ir intensyvumas.

Darbo uždaviniai:

1. Verifikuoti nusistovėjusias historiografines tendencijas apie kovas su bermontininkais bei nustatyti, kokia yra jų kilmė ir tarpusavio ryšys.
2. Išanalizuoti, ar klasikinė karo meno 1/3 puolančiųjų ir besiginančių patiriamų nuostolių proporcija pritaikytina Pirmojo pasaulinio karo, kaip chronologiškai artimiausio, kariavusių pusių mūšiuose patirtų aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykiui.
3. Atlikti Radviliškio mūšio eigos analizę bei rasti atsakymus, kodėl buvo tokie nuostoliai ir kokios to priežastys ir aplinkybės, karybos meno kontekste atsakyti, koks buvo ir koks yra mūšio vertinimas.

Tyrimo metodai – darbe bus taikomi analizės, istorinis lyginamasis, pasakojamasis metodai ir apibendrinimas. Išanalizuoti tarpukario, išseivijos ir atkurtos Lietuvos laikotarpių historiografijos duomenys.

¹⁶ Gedimino štabo batalionas [žiūrėta 2019-05-14]. Prieitis per internetą:
https://kariuomene.kam.lt/lt/kariuomenes_struktura/gedimino_stabo_batalionas.html

¹⁷ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija*. Vilnius, 2012, p. 137.

Darbe bus daugiausiai remiamasi publikuotais šaltiniais ir istoriografija, kadangi beveik visi prieinami archyviniai šaltiniai Lietuvoje yra nuodugniai išnagrinėti gausioje studijoje.

Chronologinės ribos – Darbo chronologinės ribos plačiąja prasme sutampa su bermontininkų invazijos Lietuvoje pradžia ir pabaiga, t.y, nuo 1919 liepos 26 d. iki 1919 gruodžio 15 d. Visgi darbe daugiau dėmesio kreipiama kovos veiksmų datai – 1919 lapkričio 21 ir 24 d. Spalio 15 d. bermontininkų fronte, vykdydami žvalgybą, žūsta pirmi šio fronto lietuvių kariai.¹⁸ Konfliktai ir susirėmimai vis dažnėja, kol įvyksta Lietuvos kariuomenės planuota Šiaulių – Radviliškio operacija, peraugusi į dvi paras trūkusias Radviliškio kautynes, bei lapkričio 24 d. po beveik parą laiko vykusi karo grobio evakuacija iš laikinai užimto miestelio ir jo prieigų, įvyko Lietuvos kariuomenės atsitraukimas į lapkričio 20 d. išeties pozicijas.¹⁹

ISTORIOGRAFIJA

Siekiant tinkamai verifikuoti jau žinomus istoriografinius teiginius apie Radviliškio kautynes, pirmiausia reikia apžvelgti šaltinių grupes, kurias galima suskirstyti į tarpukario, išėivijos ir išleistas po 1990 metų. Tarpukario šaltinių grupę sudaro Lietuvos kariuomenės leisti leidiniai: „Karo archyvas“, „Mūsų žinynas“, kuriuose straipsnius daugumoje atvejų rašė profesionalūs kariai– karo istorikai, vienas tokių V. Steponaitis. Dėl nežinomų priežasčių tarpukario karių parengtuose straipsniuose, nors autoriai turėjo galimybę naudotis archyvais, nebuvo nuorodų į informacijos šaltinius, o tai labai pakenkė darbo kokybei ir vertei. Taip pat reikia paminėti periodiką, kuri buvo ne tik šalies ir regiono spauda, laikraščiai, žurnalai, bet ir Lietuvos kariuomenės leidžiami žurnalai „Karys“, „Kardas“, periodiniai leidiniai, leisti Lietuvos kariuomenės štabo ir švietimo skyriaus, ar Lietuvos Šaulių sąjungos centro valdybos leistas leidinys „Trimitas“. Periodikoje dominavo karių prisiminimai ir propagandinio pobūdžio straipsniai. Nors pirmaisiais leidybos metais publikuotą informaciją derėtų laikyti gana objektyvia ir neiškreipta propagandos. Kita grupė šaltinių buvo leista išėivijoje, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kuriam einant į pabaigą dalis Lietuvos inteligentijos, tarp jų ir karių, pasitraukė iš Lietuvos iki sovietų okupacijos. Skirtingai nuo tarpukario laikotarpio šaltinių, emigracijoje parengti leidiniai negalėjo remtis okupuotoje Lietuvoje likusiais archyvais. Buvo naudojamos kovose dalyvavusių amžininkų prisiminimais ar išgabentų negausių kariuomenės dokumentų fragmentais. Trečiajai grupei priskiriami leidiniai, išleisti po 1990 metų. Karo istorikai rengdami straipsnius, knygas apie kautynes jau galėjo remtis gausia, bet vis dar mažai

¹⁸ JANUŠEVIČIENĖ, A. *Savanorių žygdarbis*. Radviliškis, 2006, p. 19.

¹⁹ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972, p. 414.

nagrinėta Lietuvoje esančia Centrinio valstybinio archyvo medžiaga. Verta išskirti V. Lesčiaus monografiją „Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920“, kurioje detaliai pateikta Radviliškio mūšio analizė. Ši monografija buvo pasirinkta istoriografijos verifikacijai. Po 1990 metų buvo leista daug naujų ar perleistų tarpukario ir išėivijoje spausdintų knygų, taip pat periodikos, kurioje buvo skiriamas dėmesys ir šioms kautynėms. Pasitelkę K. Ališausko, V. Leščiaus ir V. Steponaičio Radviliškio kautynių analizę, peržiūrėkime įvykių eigą ir dinamiką. Istoriografijos medžiaga buvo derinama ir koreliuojama tarpusavyje norint atlikti kaip įmanoma išsamesnį problematikos tyrimą. Šių trijų leidinių simbiozė, naudojama kartu, yra naudinga tyrimui jau vien dėl to, kad padeda susidaryti platesnį konteksto vaizdą. Pirmiausia derėtų aptarti, kodėl pastarieji leidiniai buvo parašyti. 1921 metais išleisto „Mūsų žinyno“ įžangoje akcentuojama, kad valstybės nepriklausomybės garantas yra stipri kariuomenė, kuri turi būti stipri ne tik ginkluote, bet ir vertybėmis: „*armija negali sėkmingai kautis su priešais, jei stoka tautinio susipratimo, kultūros, mokslo.*“²⁰ Svarbiausia, kad pastarasis leidinys taikosi ne tik į kariuomenę, bet ir šalies piliečius, kuriuos mini kaip tikslinę auditoriją.²¹ Teigiama, kad reikalingų žinių turėjimas padės dar geriau pažinti ir apginti Tėvynę nuo kitų pasikėsinimų į jos Nepriklausomybę. Kai tuo tarpu išėivijoje 1972 metais K. Ališauskas savo knygoje „Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920“ pabrėžia, kad vis dėlto istorija tarpukaryje apie Nepriklausomybės kovas taip ir nebuvo parašyta²². Nors pripažįsta, kad atskirų, nevientisų veikalų, išleistų istorijos žurnaluose, buvo. Kaip akstiną savo darbui K. Ališauskas įvardino išėivijos visuomenės domėjimąsi bei tuomet dar gyvų nepriklausomybės kovų dalyvių raginimą aprašyti ir išleisti atskirą ir vientisą veikalą apie šias kovas.²³ Reikia paminėti ir tai, kad autorius iškart pripažįsta apie knygoje būsiančius netikslumus, atsirasiančius dėl šaltinių trūkumo. V. Lesčius monografijoje „Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920“, išleistoje 2004 metais, stebisi, kad šalies istorikai, kariai ir visuomenės atstovai išsamios Nepriklausomybės kovų analizės parengti neskubėjo, nors turėjo puikų priėjimą prie gausių šaltinių.²⁴ V. Lesčius išskiria V. Steponaitį kaip pirmą rimtesnių istorinių Nepriklausomybės kovų tyrinėjimų autorių, nors kita vertus priekaištaujama jam dėl nenurodytų šaltinių, kuriais buvo remtasi minėtame darbe. V. Lesčius įžanginiame žodyje gerai vertina ir K. Ališausko darbą, nors pripažįsta, kad šaltinių stoka neleido argumentuočiau atskleisti atskirus kovų epizodus bei atlikti gilesnius vertinimus.²⁵ V. Lesčius šią temą vertino kaip tuščią nišą ir siekė pateikti skaitytojui kuo išsamesnį

²⁰ Autorių kolektyvas. *Mūsų žinynas*, Nr. 1, Kaunas, 1921, p. 3.

²¹ Ten pat, p. 4.

²² ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972, p. XIX.

²³ Ten pat.

²⁴ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 8.

²⁵ Ten pat, p. 13.

bei vientisesnį visos Lietuvos kariuomenės dalyvavimo Nepriklausomybės kovose vaizdą. Leidinių autoriai kautynėse prie Radviliškio kariavusių pusių nuostolius pateikia gana skirtingai, kas aktualizuoja ir patvirtinta problematiką. Reikia pažymėti, kad šiuose darbuose autoriai pateikia netiksliai ne tik nuostolius, bet ir gana rimtus faktus. V. Lesčius teigia, kad Šiaulių – Radviliškio operacija buvo pradėta be Lietuvos kariuomenės vadovybės žinios²⁶ arba tas pats autorius tvirtina, kad puolamoji operacija nutraukta, nesulaukus instrukcijų iš tos pačios vadovybės,²⁷ nors abu jo tvirtinimai yra paneigiami LVCA saugoma archyvine medžiaga (priedas Nr.3). Keliose vietose autorius prieštarauja pats sau. Pavyzdžiui, istorikas teigia, kad puolimas pradėtas tiesmukiškai (priedas Nr.3), be manevro²⁸ – darant karo strategijos elementarias klaidas, o vėliau jau autorius teigia, kad tai buvo sėkmingai pradėta ir vystyta operacija.²⁹

Šaltiniai: pasirinktos nagrinėti tematikos moksliniai darbai sąlygojo koncentravimąsi į šaltinius, kuriuos galima suskirstyti į kelias grupes. Didžiausią ir svarbiausią tyrimo metu naudotą šaltinių dalį sudaro archyviniai šaltiniai, saugomi Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau – LCVA). Pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į fondą Nr. 929 (Kariuomenės štabas fondas). Čia pavyko surasti daugiausiai medžiagos, padėjusios atskleisti pagrindinius istorikų darbuose pateiktus netikslumus. Buvo peržiūrėta virš 50 bylų bei padaryta apie 360 dokumentų kopijų. Taip pat peržvelgti Lietuvos Valstybės Istorinio Archyvo fondai 1120 ir 1529 (Šeduvos ir Radviliškio Romos katalikų bažnyčių mirties metrikų knygos). Buvo ieškoma patvirtinimų apie mūšio metu patirtas civilių aukas. Nors civilių aukų buvo nedaug, bet jų buvo, o nurodytos mirties priežastys patvirtino apie karinės ginkluotės panaudojimą apgyvendintose vietovėse.

Archyvinių dokumentų medžiagą papildė įvairūs publikuoti šaltiniai, t. y. periodinė spauda, leidiniai. Didžiausia dalis informacijos apie Nepriklausomybės karą buvo rasta ne tik jau minėtuose periodiniuose leidiniuose „Karys“ ir „Trimitas“, taip pat įvairaus pobūdžio duomenų, padėjusių papildyti informaciją nagrinėjama tematika, buvo rasta periodiniuose leidiniuose „Karo archyvas“ ir „Mūsų žinynas“. Įvairių faktų pailiustravimui pasitelkta ir iš visuomeninės periodikos, daugiausiai imta medžiagos iš Šiaurės Lietuvoje cirkuliavusios spaudos, tokios kaip „Šiaurės Lietuva“, „Šiaulių žinios“ ar „Šiaulių naujienos“.

Atskirą šaltinių grupę sudaro memuaristika.

Apžvelgus pasirinkto tyrimo objekto istoriografiją, tenka pažymėti, kad pastaroji vis dėlto yra labai negausi pirmiausia dėl gana siauros temos ir siaurų tyrimo chronologinių ribų rėmų. Pateikiama informacija

²⁶ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 221.

²⁷ Ten pat, p. 232.

²⁸ Ten pat, p. 224.

²⁹ Ten pat, p. 232.

dažniausiai kartojasi ir referuojama į netikslius ankstesnius šaltinius, todėl netikslumų, klaidų pasitaiko ir naujausiuose leidiniuose bei moksliniuose darbuose.

1. KOVŲ KONTEKSTAS IR NUSISTOVĖJUSIOS ISTORIOGRAFINĖS TENDENCIJOS APIE KOVAS SU BERMONTININKAIS, JŲ KILMĖ IR TARPUSAVIO RYŠYS.

1.1. Padėtis Baltijos regione ir Lietuvoje

Būtina žinoti apie situaciją Baltijos šalių regione, Lietuvos kaimyninėse šalyse ir ypač tarpukario Lietuvos Nepriklausomybės karo laikotarpiu, kad suvoktume bendrą 1919 metų geopolitinį kontekstą ir šalių padėtis, atskirų valstybių kelią į nepriklausomybes, turėtų dominančių skaičių ir jų vaidmenį. Siekiant geriau suprasti kaimyninių šalių veiksmus ir juos objektyviai vertinti reikia suprasti, kad Radviliškio kautynės, kurios atrodytų itin svarbios Lietuvių kariuomenei, tebuvo nedidelė sudedamoji Pirmojo pasaulinio karo pabaigos įtakos ir pasekmių regione dalis. Pateikiamos artimiausių Lietuvos kaimyninių valstybių padėtys, kurios leis suvokti bendrą paveikslą.

Latvija

Latvijoje padėtis buvo labai panaši į buvusią situaciją Lietuvoje. Latvijoje buvo dislokuota vokiečių kariuomenė, kuri ketino persidislokuoti į Vokietiją ir po truputį pergrupavo savo pajėgas, atitraukdama jas nuo Latvijos – Sovietų Rusijos sienos. Panašiai kaip ir Lietuvoje 1918 metų gruodžio 1 d. Sovietų Rusijos kariuomenė įsiveržė į Latvijos teritoriją. Didžiąją dalį Sovietų Rusijos kariuomenės sudarė latvių raudonieji šauliai, kurie puikiai orientavosi gimtosiose apylinkėse ir tai padėjo sėkmingai užkariauti dalį Latvijos teritorijos. Pasipriešinimas buvo simbolinis, nes sovietų invazija prasidėjo praėjus vos kelioms savaitėms po Vokietijos imperijos griūties ir Latvijos Nepriklausomybės paskelbimo. 1918 metų lapkričio 18 d. Latvijos liaudies taryba paskelbė Latvijos respublikos nepriklausomybę. Lapkričio 25 d. Latvijos nepriklausomybę pripažino Vokietija. 1919 metų sausio 3 d. Sovietų Rusijos kariuomenei užėmus Rygą, paskelbta Latvijos Sovietų Socialistinė Respublika, jos marionetinė Peterio Stučkos vadovaujama vyriausybė buvo sudaryta dar 1918 metų gruodį Maskvoje. Sovietų Rusijos vadovas Vladimiras Leninas sausio 13 d. oficialiai pripažino Sovietų Latviją su pilna politine, ekonomine ir karine Sovietų Rusijos pagalba. Laikinoji Karlio Ulmanio vyriausybė persikėlė į Liepoją. Likę Vokietijos daliniai traukėsi iki Liepojos ir užėmė gynybą išilgai Ventos upės. Sovietų Latvijos vadovas P. Stučka įgolino radikalų komunistinį režimą, vyko klasinio priešo turto nacionalizavimas, trėmimas ir žudymas. Dėl atsisakymo

atiduoti savo turtą Revoliucijos tribunolas įvykdė mirties nuosprendį 1000 kilmingų Latvijos vokiečių, tarp kurių buvo pastoriai, pirkliai ir pasiturintys valstiečiai. Skaičiuojama, kad dėl maisto tiekimo nutraukimo virš 8000 žmonių Rygoje buvo numarinti badu. 1919 metų kovo 3 d. Vokietijos ir Latvijos kariuomenės pradėjo kontratakuoti Sovietų Latvijos kariuomenę. Po mėnesio, balandžio 16 d., Liepojoje įvyko provokiškų jėgų perversmas su taip pat marionetinės vyriausybės vadovu Andrievu Niedra. Būtent į A. Niedros kontroliuojamą kariuomenę – Baltijos landesverą R. Goltzas pervedė Geležinės divizijos padalinius, kurie tapo Latvijos kariuomene.³⁰ K. Ulmanio vyriausybė pasitraukė į Didžiosios Britanijos garlaivį, stovėjusį Liepojos uoste. Vokiečių kariuomenė gegužės 22 d. išstūmė Sovietų Latvijos kariuomenę iš Rygos. Praktiškai tuo pat metu Estijos kariuomenė kartu su K. Ulmaniui lojalia Šiaurės Latvijos brigada pradeda sovietų kariuomenės plataus masto puolimą visoje šiaurės Latvijoje. Iki birželio sovietų kariuomenė buvo nustumta iki Latgalio. Trintis ir susirėmimai prasidėjo ir su vokiečių kariuomenės daliniais. Baltische Landeswehr buvo suvienyta Kuršių ir Livonijos kariuomenė, kuri pralaimėjo Wendeno mūšį, taip pat žinomą kaip Cesio mūšis, 1919 metų birželio 23 d. Mūšį laimėjo 3-ia Estijos divizija kartu su Šiaurės Latvijos 2-u Cesio pulku. Buvo išlaisvintas Kuršas. Tarp kariavusių pusių buvo pasirašyta sutartis, pagal kurią vokiečių kariuomenės turėjo palikti Latvijos teritoriją. K. Ulmanis su vyriausybe sugrįžo į sostinę. Bet vietoje to, vokiečių kariuomenė buvo prijungta ir integruota į Rusijos Vakarų savanorių kariuomenę, žinomą kaip bermontininkų kariuomenė. Ši kariuomenė, vadovaujama P. Bermonto, 1919 metų spalio 5 d. pradėjo Rygos puolimą ir paėmė vakarinį Dauguvos upės krantą. Lapkričio 11 d. Latvijos kariuomenė pradėjo kontratakuoti bermontininkus ir iki mėnesio pabaigos išstūmė iš Latvijos teritorijos į Lietuvos teritoriją. Latviams šių kovų metu ginklais ir karo laivynu padėjo prancūzai ir Didžioji Britanija. Reikia taip pat paminėti, kad lemiamų mūšių metu artilerijos ugnimi latviams padėjo Didžiosios Britanijos karo laivyno admiralo Brissono vadovaujama eskadra.³¹ Eskadrą sudarė penki kreiseriai, du pabūklais ginkluoti kateriai bei du eskadriniai minininkai.³² Istorikas Reigo Rozentalis mini, kad būtent šio laivyno pagalbos nebuvimas Šiaurės Vakarų armijai buvo viena iš jos žlugimo priežasčių. Vietoj to, kad minėtas laivynas padėtų Judeničui, jis padėjo latviams kovoje prieš Bermontą.³³ Kovoje su bermontininkais latviai ieškojo sąjungos su lietuviais, bet pastarieji puoselėdami viltis išsaugoti taikius santykius su vokiečiais nesutiko bendradarbiauti kovojant su Latvijoje aktyviai veikiančiais bermontininkais. Po tokio Lietuvos demaršo

³⁰ МЕЛЬТЮХОВ, М. Прибалтийский плацдарм в международной политике Москвы 1918-1939 гг, Москва, 2015, p. 143.

³¹ STOKER, D, *Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919-1939*, Grand Strategy and Failure, New York, 2012, p. 20.

³² МЕЛЬТЮХОВ, М. Прибалтийский плацдарм в международной политике Москвы 1918-1939 гг, Москва, 2015, p. 171.

³³ РОЗЕНТАЛЬ, Р. Северо-Западная Армия. хроника побед и поражений, Таллинн, 2012, p. 405.

latviai atsisuko į lenkus, kurie to ir telaukė. Latviai tiko lenkams dėl galutinio Lietuvos supimo ir izoliacijos politikos įgyvendinimo. Maža to, lenkai ketino supriešinti latvius ir lietuvius. J. Pilsudskis teigė: „*Manau, kad geriausia priemonė paspausti lietuvius, šalia mūsų pasistūmėjimo priekin, būtų jų spaudimas per latvius. Jei latviai prie kokios nors federacijos prisidėtų, neišsivaizduoju, kad lietuviai begalėtų šiam dvigubam spaudimui pasipriešinti.*“³⁴ Varšuvoje latviai buvo priimti kur kas šilčiau nei Kaune 1919 m. spalio 14 d. Lenkai Latviją ne tik pripažino de facto, bet ir davė daug įvairios ginkluotės bei žadėjo paremti juos savo kariuomene: „*atsiųstų į pagalbą Latvijai ir savo kariuomenę, jei tik Lietuva ją praleistų.*“³⁵ 1920 metų sausio 3 d. jungtinė Latvijos ir Lenkijos kariuomenė išvadavo nuo sovietų kariuomenės Daugpilį. Iki sausio mėnesio pabaigos sovietų kariuomenė buvo nustumta iki Latvijos sienos. Sovietų Latvijos vyriausybė pasiskelbė nutraukianti veiklą. Prasidėjo taikos derybos su Sovietų Rusija, kuri Latvijos Nepriklausomybę pripažino 1920 metų rugpjūtį. Lietuvos Nepriklausomybę Latvija pripažino 1921 metų vasario 12 d.

Lenkija

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui Lenkijai kaip ir kitoms Europos tautoms atsirado galimybė atkurti Lenkijos nepriklausomybę. Dar tik einant karui į pabaigą ir net nežinant karo laimėtojų ir pralaimėtojų, lenkai jau projektavo šalies ateitį ir įvairiais būdais projektus pristatinėjo ir tikėjosi juos įgyvendinti. Vienas tokių veiklos pavyzdžių yra lenkų išeivių lobistų įtaka tuometiniam JAV prezidentui Vudrų Vilsonui, kuris Lenkijos atkūrimą Pirmojo pasaulinio karo pabaigos taikos derybose įtraukė į gerai žinomą Keturiolikos punktų programą. Lenkijos situacija skyrėsi nuo Lietuvos. Lietuvių praktiškai visos etninės žemės buvo užimtos vieno okupanto – carinės Rusijos imperijos, o Lenkijos žemes buvo užėmusios net trys dominantės – ta pati carinės Rusijos imperija, Vokietijos imperija ir Austrijos-Vengrijos imperija. Todėl visos trys dominantės stengėsi užimtas teritorijas išnaudoti saviems tikslams, taip pat užimtų žemių gyventojus įtraukti į karą, kartais nuteikiant lenkus vieną prieš kitą. Carinės Rusijos imperija kariavo prieš Vokietijos imperijos ir Austrijos-Vengrijos imperijos sąjungą. Visų trijų okupančių imperijų pralaimėjimas Pirmajame pasauliniame kare sudarė sąlygas Lenkijos Nepriklausomybės atkūrimui. Gaila, bet Lietuvos Nepriklausomybė nederėjo su Lenkijos teiktais projektais. Lenkai ketino atkurti Abiejų Tautų respublikos teritorijos pagrindu Lenkijos valstybę, kurioje Lietuvai geriausiu atveju buvo numatyta ribota autonomija. Šioje vietoje galima išvelgti lietuvių – lenkų konflikto pradžia. Versalio sutartis leido lenkams praktiškai atgauti visas etnines žemes, išskyrus vokiečių gausiai apgyvendintą laisvąjį Danzingo miestą (dabar

³⁴ RUKŠA, A. Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės, II tomas, Lietuvių – lenkų santykiai ir kovų pradžia, Cleveland, 1981, p. 260.

³⁵ LAURINAVIČIUS, Č. Bermontininkai. 1920 m. pradžia. Taika ar karas? Lietuvos istorija X tomas I dalis, Nepriklausomybė (1918 – 1940 m.), Vilnius, 2014, p. 228.

Gdanskas), kuriam paliktas išskirtinis statusas, nors lenkai gavo teisę naudotis kaip jūrų uostu. 1918 metų lapkričio 11 d. yra laikoma Lenkijos Nepriklausomybės diena, tą dieną Jozefas Pilsudskis perėmė iš vokiečių valdžią, sukūrė naują centralizuotą vyriausybę ir paskelbė apie parlamento rinkimus. 1918-1921 metais Lenkijai dėl ginčytinų sienų su kaimyninėmis šalimis teko ginklu aiškintis net šešiuose pasienio karuose, įskaitant ir sienos konfliktą su Čekoslovakija. Kertinis konfliktas vyko su Sovietų Rusija, kuri turėdama pranašumą įžygiavo į Lenkijos gilumą, tai buvo konfliktas, kuris 1920 metais rugpjūčio mėnesį pasibaigė Sovietų Rusijos kariuomenės sutriuškinimu prie Varšuvos. Tokiu būdu buvo galutinai patvirtinta Lenkijos rytinė siena. Šis konfliktas visiškai sujaukė V. Lenino ir sovietų vadovybės strateginius planus sujungti Vokietijos ir kitų Europos šalių kairiuosius skleidžiant komunistų revoliucijos idėją. Sustiprinusi savo pozicijas regione Lenkija lenkė žingsnį Lietuvos link. 1920 metų spalio mėnesį prisidengusi L. Želigovskio tariamu sukilimu Lenkija užgrobė ir praktiškai aneksavo Vilniaus kraštą ir sostinę. Šis žingsnis peraugo į dešimtmečius trukusį įvairiapusį Lietuvos – Lenkijos konfliktą, kurio pasekmės tebėra jaučiamos ir dabar. Įdomu ir tai, kad bermontininkai vykdė derybas su lenkais dėl Lietuvos padalijimo. Bermontininkų deleguotas kunigas O. Kropotkinas vyko į Varšuvą, kur tariamai suderėjęs, kad jiems leidžiama užimti šiaurinę Lietuvos dalį iki Kauno.³⁶ Taip pat reikia akcentuoti, kad konfliktui su bermontininkais įgaunant vis didesnę pagreitį Lenkija sutiko susilaikyti nuo aktyvesnių veiksmų Lietuvos atžvilgiu. Lenkijos valstybės vicesekretorius p. W. Skrzynskis pareiškė, kad lietuviai gali ramiai telkti savo pajėgas prieš rusų ir vokiečių kariuomenę. Esant tokiai situacijai Lenkija neužims Lietuvos atžvilgiu priešiškos pozicijos ir net netiesiogiai neprisidės prie prūsiškojo militarizmo intrigų.³⁷ Tai tiesiogiai pademonstravo Lenkijos poziciją Vokietijos atžvilgiu bei geopolitikos prioritetą Europos kontekste. Lenkija 1920 m. liepos 4 d. pripažino Lietuvą,³⁸ o Lietuvos valstybės nepriklausomybę de jure pripažino 1938 kovo 17 d.³⁹

Sovietų Rusija

1919 metais Sovietų Rusija skaičiavo antruosius gyvavimo metus, lydimus žiauraus pilietinio karo. Reikia paminėti, kad bolševikai į valdžią atėjo su vokiečių pagalba. Vokiečiai norėjo destabilizuoti padėtį Rusijos imperijoje, kuri buvo ir taip nusilpusi po Pirmojo pasaulinio karo, be to, buvo ištikta vidinės politinės krizės. Vokietijos remiamas V. Leninas ir jo bendraminčiai suorganizavo 1917 metų Spalio

³⁶ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 202.

³⁷ Sudarytojas GIMŽAUSKAS, E. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo Pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 lapkritis – 1920 spalio)*, Vilnius, 2012.

³⁸ Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas (1918–1920) [žiūrėta 2019-04-17]. Prieitis per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Nepriklausomos-Lietuvos-valstybes-atkurimas-1918-1920-117870>

³⁹ . Lenkija: nuo ultimatumo iki draugiškų santykių deklaracijos [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/143356/lenkija-nuo-ultimatumo-iki-draugisku-santykiu-deklaracijos>

perversmą, žinomą kaip Spalio revoliucija. V. Leninas suprato, kad įvairios pasirašytos sutartys yra puiki, maskuojanti priemonė, pridengianti savo tikruosius tikslus. 1918 metų kovo mėnesį Rusiją pasirašė Bresto taikos sutartį. Rusija atsisakė pretenzijų į dalį buvusios Rusijos imperijos teritorijos – Baltijos šalių, dalies Baltarusijos, Karso ir Batumio tvirtovių Kaukaze, pripažino Ukrainos ir Suomijos nepriklausomybę.⁴⁰ Nors tikrieji planai paaiškėjo dar tų pačių metų pabaigoje, kuomet Sovietų Rusija kirto kai kurių kaimynų tik susikūrusių nepriklausomų Europos valstybių sienas, tarp kurių buvo ir Lietuva. Paraleliai vyko ir nuožmus pilietinis karas. Carui lojalūs karininkai organizavo baltagvardiečių judėjimą. Šis judėjimas įgavo įvairias formas. Vieni karininkai kūrė ir telkė kariuomenes kovai su bolševikais, kiti jas kūrė tik deklaratyviai įvardindami tuos pačius tikslus, nors realybėje žiūrėjo kitų šalių interesų. Prie jų reikia priskirti ir Rusijos Vakarų savanorių armiją, kurios vadovybė su P. Bermontu priešakyje garsiai deklaravo kovą su bolševizmu, nors realybėje buvo ištikima vokiečių diktuojamiems tikslams. Reikia taip pat akcentuoti, kad šiame regione Sovietų Rusijos lemiamą vaidmenį projektavo ir Antantės šalys. Jos nesirengė rimčiau išsipareigoti Baltijos šalims ir pripažino, kad Rytų Europoje su Vokietijos karine jėga geriausiai tvarkėsi Rusija, o Baltijos šalys visų Rusijos politinių jėgų, nuo baltagvardiečių iki bolševikų, buvo laikomos neatskiriama Rusijos dalimi.⁴¹ Subyrėjusi Rusijos imperija, tapusi Sovietų Rusija, bandė regione primesti sau naudingą geopolitinę infrastruktūrą. Po kelių nesėkmingų bandymų primesti bolševizmą savo kaimynėms Sovietų Rusijai teko šių planų atsisakyti ir tam, kad šalys nesusivienytų bendrai kovai prieš ją pačią, teko pripažinti kai kurių šalių nepriklausomybę, pasirašant su jomis taikos sutartis. Lietuvos Nepriklausomybę Sovietų Rusija pripažino 1920 metų liepos 12 d.⁴²

Vokietija

Rusijoje nusiritusi Spalio revoliucijos banga pasiekė ir Vokietiją. 1918 metų spalio mėnesį šiaurės Vokietijoje prasidėjo Vokietijos revoliucija, dar žinoma kaip Lapkričio revoliucija. Tai buvo šalies vidinis, socialinių priežasčių paveiktas konfliktas tarp daugumos gyventojų ir aristokratų, įvykęs Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje. Kariuomenės daliniai, ypač akcentuojamos Karinės jūrų pajėgos, atsisakė paklusti ir vykdyti užduotis. Kaizeris ir jo vadovybė neteko vyriausių karo vadų pasitikėjimo. Revoliucija pakeitė Vokietijos valstybinę konstitucinę monarchiją į demokratinę parlamentinę respubliką, kuri tapo žinoma kaip Veimaro respublika. Po Versalio sutarties pasirašymo Vokietija turėjo nusiginkluoti, atsisakyti teritorinių pretenzijų, sumokėti reparacijos mokestį šalims, nukentėjusioms nuo Pirmojo pasaulinio karo, sumažinti kariuomenę

⁴⁰ LAURINAVIČIUS, Č. *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 26.

⁴¹ LAURINAVIČIUS, Č. *Lemties ir garantijų apviltos, Baltijos valstybių dalia*, Lietuva diplomatinuose kuluaruose, Darbai ir dienos Nr. 30, Kaunas, 2002, p. 7.

⁴² Pripažinimas (1918 - 1924 m.) Lietuvos valstybę pripažinto de jure [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=5072&p_k=1

iki 100000 karių, turėti ne daugiau nei septynias pėstininkų ir tris kavalerijos divizijas. Šie pokyčiai darė didelę įtaką įtakingų ir milžiniškų kompanijų ir bankų planams, kurie netrukus suprato, kaip galima pasipelnyti ir iš šios, regis, nepalankios Vokietijai situacijos. Kompanijos ne tik pigiai supirkinėjo Vokietijos ginkluotę ir amuniciją tam, kad perdarytų į taikius įrenginius, bet ir sandėliuodama bei valdydama šį karinį turtą rezgė planus, kaip panaudoti jį pagal tiesioginę paskirtį. Tam tikslui buvo projektuojamas verslas Rusijoje, kurioje buvo matoma puiki perspektyva. Kadangi Rusijoje tebevyko pilietinis karas, vokiečių verslininkai rėmė baltagvardiečių judėjimą, kurio dalyviai pasižadėjo sugrįžę į valdžią suteikti Vokietijai išskirtines teises į verslą jų šalyje. Tokiu būdu Rusijos Vakarų Savanorių Armija gavo daug įvairios, tam laikmečiui šiuolaikinės ginkluotės: nuo įvairiausios artilerijos iki karo aviacijos. Šis karinis turtas buvo pervežamas į Latvijos ir Lietuvos teritorijas. Dalį šio turto kaip karo grobį, Lietuvos kariuomenei minint pirmąsias įkūrimo metines, lietuvių kariams pavyko paimti po pergalės prie Radviliškio 1919 lapkričio 23 d. R. Goltzas, atvirai demonstruodamas savo kariuomenės galios ir veiksmų autonomiškumą, visgi politiką Baltijos regione derino su Vokietijos vyriausybe. Vakarų Rusijos vyriausybė Berlyne įvairiais būdais skatino dr. J. Gabrių ir baroną Fr. Roppą nuversti Lietuvos vyriausybę, tam pasitelkiant bermontininkų kariuomenę. 1919 m. rugsėjo 10 d. mjr. C. Brandiso vadovaujamas korpusas pradėjo žygį į Kauną. R. Goltzas, žinodamas savo vyriausybės poziciją, šių veiksmų nepalaikė ir liepė susilaikyti nuo neapgalvotų veiksmų. Vokietijos vyriausybė nenorėjo prolenkiškos Lietuvos vyriausybės, gerai sutariančios su Lenkija.⁴³ Lietuvos Nepriklausomybę Vokietija pripažino 1918 metų kovo 23 d.⁴⁴

Lietuva

Lietuvos tarybai paskelbus Nepriklausomybę dar vasario 16 d., po kiek daugiau nei dviejų mėnesių gimus Bresto taikos sutarčiai, vokiečių kariuomenė tebebuvo ir tebevaldė Lietuvą. Visgi minėta sutartis leido Lietuvai formaliai politiškai atsiriboti nuo imperialistinės carinės Rusijos tradicijas perėmusios Sovietų Rusijos. Tai sumažino Rusijos kaip dominantės vaidmenį. Vokietija, būdama kita Lietuvos dominante, ieškodama lietuvių krašte įtakos formų – pasitelkė bermontininkų projektą. Bermontininkai ypač suaktyvėjo, kai Lietuva ir likusios Baltijos šalys atsisakė Sovietų Rusijos pasiūlytų taikos derybų. Tai baltagvardiečiams leido suvokti, kad netrukus Antantė nutrauks paramą bolševikų pasipriešinimo judėjimui.⁴⁵ Oficialiai Vokietija kariauti nebegalėjo, tik Antantei leidus suformavo karinius vienetus iš rusų

⁴³ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 202.

⁴⁴ Pripažinimas (1918 - 1924 m.) Lietuvos valstybę pripažinto de jure [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=5072&p_k=1

⁴⁵ LAURINAVIČIUS, Č. MOTIEKA, E. STATKUS, N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX amžius*, Vilnius, 2005, p. 110.

belaisvių ir vokiečių karių. Viena vertus, pats bermontininkų darinys, jų veiksmai ir deklaruojami tikslai buvo vertinami kaip neaiški geopolitinė anomalija, nedaug ką bendra turinti su realiu pasauliu. Pagrindinė to priežastis buvo tai, kad jų kariuomenės nebuvo egzistuojančios valstybės pajėgos ir nebuvo iš to išplaukiančios galios legitimiai kažkam atstovauti.⁴⁶ Kita vertus, juos galima laikyti kartu ir savarankišku politiniu judėjimu. Ši kariuomenė skelbėsi kovojanti prieš bolševikus ir už senosios Rusijos atstatymą.⁴⁷ Vokietijos kariuomenė, norėdama apeiti Versalio sutartį ir išsikraustymą iš užimtų teritorijų, pasiryžo padėti imperinės Rusijos atstatymo viltis puoselėjantiems rusų generolams ir taip pasilikti Baltijos šalyse. Pagrindinį pyktį ir įtūžį sutelkė prieš Baltijos valstybes, nes jos buvo laikomos kliūtimi, neleidžiančia sutelkti sėkmingą revizionistinę sąjungą tarp Rusijos ir Vokietijos bei trukdančia suvienyti jėgas prieš Antantę ir Versalio sutarties šalininkus.⁴⁸ Bermontininkų kariuomenę sudarė 1-as korpusas, dislokuotas Latvijoje, ir 2-as Lietuvoje. Beje, bermontininkai turėjo ir kitą pavadinimą – kolčakai ar kolčakininkai. Lietuvoje dislokuotam bermontininkų 2-am korpusui vadovavo buvęs žandarų pulkininkas Jevgenijus Pavlovičius Virgoličius (rus. Евгений Павлович Вырголич, toliau – P. Virgoličius). Jis jau pačioje bermontininkų projekto pradžioje nenorėjo būti pavaldus P. Bermontui, sakėsi esąs paties admiralo Aleksandro Kolčako (rus. Александр Васильевич Колчак) skirtas ir yra tiesiogiai tik jam pavaldus. Todėl šiuos įsiveržusius svetimšalius Lietuvoje vadino ne tik bermontininkais, bet ir kolčakininkais.⁴⁹ Be to, juos nereikėtų visiškai sutapatinti. Skirtumą tarp jų pailiustruoja lietuvių kario prisiminimai 1924 metų žurnale „Karys“: „su bermontininkais maišėsi ir kolčiakininkų, kurių daugelis buvo rusai ir šiai vietinių plėšikų gaujos. Jie paprastai tarpe savęs kalbėjosi rusiškai, o bermontininkai vokiškai.“⁵⁰ Rusijos Vakarų savanorių armijos pavadinimas taip pat evoliucionavo: 1919 metų gegužės mėnesį „Atskirasis savanoriškasis partizanų grafo Kelerio būrys“ 1919 metų birželį tapo „Partizanų grafo Kelerio būriu“ ir netrukus buvo pakeistas į „Savanorių generolo grafo Kelerio būrį“, kuris tapo „1-u grafo Kelerio Vakarų korpusu“, plk. P. Virgolyčiaus korpusas atitinkamai pavadintas „2-as Vakarų korpusu“. Abu korpusai buvo laikomi sudėtine Šiaurės Vakarų kariuomenės, vadovaujamos gen. N. Judeničo, dalimi.⁵¹ 1919 metų rugsėjo 5 d. abu korpusai buvo apjungti į „Rusijos Vakarų savanorių armiją“ su bendru vadu plk. P. Bermontu.⁵² Gen. N.

⁴⁶ STRELCOVAS, S. A. *2-ojo Lietuvos Nepriklausomybės karas 19018-1920* The New York times puslapiuose. Karo archyvas XXXII, Vilnius, 2017, p. 41-42.

⁴⁸ LAURINAVIČIUS, Č. МОТИЕКА, Е. СТАТКУС, N. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX amžius, Vilnius, 2005, p. 110.

⁴⁹ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas*, II tomas, Vilnius, 1986, p. 536.

⁵⁰ ŽALTAUSKAS, S. *Dėl svetimės kalbos, tikras atsiminimas iš kovų su bermontininkais*, Karys, 1924 Nr. 17 (257), p. 144.

⁵¹ CYGANOV. J. *Rusijos Vakarų savanorių armijos formavimas (vasara – ruduo 1919 m.)*, Baltfort Nr. 1, Ryga, 2007, p.67, 68.

⁵² Ten pat, p. 70.

Judeničas tai pripažino – vadovavosi admirolo A. Kolčako įsakymu laikyti plk. P. Bermontą visų baltagvardiečių karinių formuočių Kuržemėje ir Lietuvoje vadu.⁵³ Vokiečių gen. Riudigeris Gustavas Adolfas fon der Goltzas (vok. Rüdiger Graf Gustav Adolf von der Goltz, toliau – R. Goltzas) iš esmės ir buvo pagrindinis visų bermontininkų vadas, kuris nuo 1919 m. rugsėjo 5 d. vadovavo kariuomenei iš Lietuvoje Jonišio apylinkėse buvusio Satkūnų dvaro, kuriame jį spalio viduryje pakeitė kitas generolas Wilhelmas Eberhardtas⁵⁴ (vok. Friedrich Wilhelm Magnus Heinrich Walter von Eberhardt, toliau - W. Eberhardtas). Nors R. Goltzas buvo spaudžiamas Vokietijos vyriausybės gražinti vokiečių savanorių kariuomenę į Vokietiją, bet spalio 12 d. visus nepaklausiusius vokiečių vienetus sugrįžti perleido P. Bermonto žinion, o pats kurį laiką liko jo užnugaryje ir nurodinėjo P. Bermontui, kaip vadovauti. Tai buvo daugiau formalumas, nes dar rugsėjo 21 d. P. Bermontas ir R. Goltzas sudarė sutartį dėl vokiečių kariuomenės okupuotų ir valdomų kraštų perdavimo rusams, pagal kurią aukščiausia karinė ir politinė valdžia perduota Rusijos Vakarų savanorių armijos vadui P. Bermontui.⁵⁵ Pats R. Goltzas vadovavo vokiečių savanorių vienetams, tarp kurių dominavo imperijos atstatymo šalininkų nuotaikos, neslėpė savo ilgalaikės perspektyvos planų, kad kitu jo priešu po bolševikų, latvių ir Antantės taps pati Vokietijos socialdemokratinė vyriausybė.⁵⁶ R. Goltzas priešais laikė ne tik bolševikų armiją, Antantę, bet ir Latvijos ir Lietuvos vyriausybes.⁵⁷ Vokiečių socialdemokratai nerimaudami stebėjo, kaip Baltijos šalyse freikorai, išbandę savo karinę galią, vėliau gali pajudėti į Berlyną.⁵⁸ Vokiečių kariams buvo leista išeiti į atsargą iš Vokietijos kariuomenės ir iškart stoti tarnybon į P. Bermonto kariuomenę, tai laikant Rusijos pilietybės priėmimu.⁵⁹ Dar iki formalaus vadovavimo perdavimo gen. R. Goltzas, suprasdamas, kad nebeturi kuo pateisinti evakuacijos ignoravimą, pasiryžo kraštutinei priemonei – užkariauti Baltijos šalis ir įsakė pradėti puolimą. Pagal R. Goltzo parengtą operacinį planą pagrindinis smūgis buvo nukreiptas rytų kryptimi prieš latvius, o šalutinis prieš lietuvius. Antruoju atveju reikėjo apsaugoti su Vokietija siejančius kelius bei užimti strateginius centrus, kurie būtų panaudoti realizuojant ateities planus.⁶⁰ Tai suprato ir lietuviai. Suprato, kad derybomis nieko nebepasieks ir reikės reaguoti į jų veiksmus ginklu – teks kovoti.⁶¹ Pradedamas formuoti frontas su bermontininkais, paskiriamas vadas plk. ltn. Kazimieras Ladiga (toliau - K. Ladiga), o štabas

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas*, II tomas, Vilnius, 1986, p. 541.

⁵⁵ CYGANOV. J. *Rusijos Vakarų savanorių armijos formavimas (vasara – ruduo 1919 m.)*, Baltfort Nr. 1, Ryga, 2007, p.70

⁵⁶ Ten pat, p.66.

⁵⁷ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 196.

⁵⁸ ЛАННИК, Л. *Победоносные проигравшие: германская военная элита в 1914-1921 гг.* Санкт-Петербург, 2015, p. 444.

⁵⁹ BIRONTAS, A. *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, Kaunas, 1934, p. 66.

⁶⁰ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 202.

⁶¹ ALISAUŠKAS, K. *Karys Lapkritis. Lietuvos Kariuomenė (Istorinė apžvalga), Karas su Bermontininkais 1917*, p. 284.

įkuriamas Baisogaloje. „*Baisogala tampa prieš bermontininkus veikiančios Lietuvos kariuomenės nervų centru.*“⁶² Bermontininkai pradėję plėšikauti ir žudyti tik paspartino ginkluotą lietuvių reakciją ir nuteikė prieš save vietinius gyventojus, dėl šios priežasties gimė ir paraleli efektyvi partizaninė kova. 1928 m. „Karyje“ rašoma, kad tuomet partizanų judėjime prieš bermontininkus dalyvavo visi nežiūrint pažiūrų ar kilmės skirtumų. 1919 m. vasarą iš vietos gyventojų masiškai kūrėsi ir formavosi ginkluoti būriai. Vien Šiaurės Lietuvoje buvo priskaičiuojama 850 partizanų, kurie kartu su milicija sudarė 1500 žmonių.⁶³ Lietuvių partizanų gretose galima buvo sutikti darbininkus, dvarininkus, ūkininkus ir t.t.⁶⁴ Šioje efektyvioje pasipriešinimo formoje pagrindinis minusas buvo silpnas ryšis su sostine Kaunu ir kariuomenės vadovybe. Partizanų būriai veikdavo pavieniui ir nepriklausomai, daugiausiai turėdami užduotis, kaip sutrikdyti priešo komunikacijas ir judėjimą bei padėti civiliams, kenčiantiems nuo bandymų plėšikauti.⁶⁵ Tuometinis de fakto Krašto apsaugos ministras Antanas Merkys teigė, kad „*Ta gauja plėšikų ir banditų, su kuriais reikia elgtis kaip su plėšikais ir banditais, atiduodant juos kiekvieną karo teisman.*“⁶⁶ Priskaičiuojame, kad Lietuvos partizanai vien tik Šiaurės Lietuvoje nukovė 10 bermontininkų karininkų ir 137 jų karius.⁶⁷ Taigi, spalio 9 d. P. Bermonto vadovaujamas 1-as korpusas pradėjo pulti Rygą, o P. Virgoličiaus 2-as korpusas pradėjo pulti Šiaulių – Radviliškio ruože. Tuomet abu korpusai sudarė apie 52000 karių kariuomenę, turėjo 100 patrankų, 600 kulkosvaidžių, 50 minosvaidžių ir 27 lėktuvus bei 3 šarvuotus traukinius.⁶⁸ 2-o korpuso sudėtyje buvo 19103 bermontininkai, iš kurių 3830 buvo rusų tautybės.⁶⁹ Mažai lietuvių istorikų historiografijose yra aptarę šio bermontininkų kariuomenės korpuso aprūpinimą ginkluote ir amunicija. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui turtingiausių vokiečių monopolistinio kapitalo judėjimas rinkoje pasiskirstė į dvi priešingas kryptis. Pirmoji kryptis buvo Vakarai, nes taikėsi prie nugalėtojų sąjungininkų primetamų sąlygų, o antroji kryptis buvo Rytai. Pasaulinio masto metalurgijos magnatas Gustav Krupp ir turtingiausias bankininkas Chugo Stinnes matė Rusiją kaip pigesnę ir potencialesnę rinką ir šaltinį, kurio pagalba galima atstatyti nacionalinius finansinius pajėgumus ir, žinoma, asmeninę naudą.⁷⁰ G. Krupp po Kompjeno miško paliaubų pigiai supirkinėjo iš Vokietijos kariuomenės visą turėtą ginkluotę, kurią netrukus

⁶² BAISOGALIETIS-ŠAULYS. *Kodėl Baisogaloje pastatytas paminklas*, Trimitas, 1928 Nr. 43 (412), p. 1394.

⁶³ JOKUBAUSKAS, V. VAIČENONIS, V. VAREIKIS, V. VITKUS, H, Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos, Klaipėda, 2015, p.56.

⁶⁴ BUVĖS ŽEMAIČIŲ partizanas, *Prieš bermontininkus*, Karys, 1928 Nr. 20 (468), p. 382.

⁶⁵ GERWARTH, R. HORNE, J. *War in peace, paramilitary violence in Europe after Great War*, Oxford, 2012, p. 133.

⁶⁶ PEČIULIS, M. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, II tomas. Antanas Merkys. Vilnius, 2008, p. 38.

⁶⁷ GERWARTH, R. HORNE, J. *War in peace, paramilitary violence in Europe after Great War*, Oxford, 2012, p. 133.

⁶⁸ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 205.

⁶⁹ Ten pat, p. 200.

⁷⁰ BUKHMAN M., *Statymas ant Bermonto*, Telavivas, 2005, p. 1.

perlydęs gamino žemės ūkio mašinas daug iš to uždirbdamas.⁷¹ Iki įsigaliojant Kompjeno įsipareigojimams G. Krupp vis dar turėjo didelius supirktos ginkluotės kiekius, kuriuos reikėjo perlydyti į taikios paskirties techniką ir įrankius. „1919 vasarą jo įmonės dar turėjo daug lėktuvų, pabūklų, kulkosvaidžių, šautuvų ir bombų.“⁷² Bermontininkų projektas kaip tik tiko magnato planų įgyvendinimui. Slaptu susitarimu jis davė skolon ginkluotę ir amuniciją A. Bermontui, kuris įsipareigojo sunaikinus bolševikus įsileisti į Rusiją vokišką kapitalą. Be to, penki didžiausi Vokietijos bankai (Darmštado, Nacionalinis, Drezdeno, Bleichredero, Varburgo) sukūrė „Rusų-Vokiečių finansinį sindikatą“, prie kurio, beje, prisijungė ir olandai, anglai, prancūzai bei švedai su savo kapitalu, kurie visi drauge du kartus parėmė A. Bermontą net 110 milijonais markių. Visa tai buvo Vokietijos įtakingų verslininkų, finansininkų ir bankų pastangos ekonominei vokiečių ekspansijai Baltijos šalyse ir Rusijoje.⁷³ Nors oficialiai Vokietija buvo uždariusi sieną su Lietuva ir buvo uždraudusi ginklų ir amunicijos judėjimą, bet faktai kalba ką kitą, pvz. spalio 13-14 d., 17 d., 19-20 d. iš Vokietijos per Šiaulius Latvijos link judėjo traukiniai su vagonais, pakrautais uniformomis, lėktuvais, šoviniais ir sviediniais. Maža to, buvo vežami ir kariai. Vien tik spalio 31 d. per Prūsiją į Lietuvą atvyko Gerharo Rosbacho (vok. Gerhard Roßbach, toliau – G. Rosbachas) savanorių korpusas – 1500 karių.⁷⁴ Nežiūrint į jau susikomplicavusią politinę bermontininkų kariuomenės padėtį, pastaroji kariuomenė nenustojo augti ir karinė jos galia gana dideliais tempais tik didėjo. P. Virgoličiaus 2-as korpusas prie Radviliškio buvo sutelkęs Šiaulių brigadą, Karlo Diebitčo (vok. Karl Heinrich von Diebitsch) savanorių korpusą, kuris lapkričio 15 d. vis tik atsitraukė į Vokietiją, ir vokiečių legioną bei aviacijos dalinį. Čia taip pat buvo didelės šaudmenų, sviedinių, bombų, ginklų, aprangos, ryšių ir įvairios logistikos atsargos.⁷⁵

Apibendrinant šį skyrių galima teigti, kad Lietuva dėl savo geografinės padėties ir turėdama neužšąlantį jūrų uostą visais laikais buvo didžiųjų kaimynių šalių interesų lauke. Dėl geografinės padėties Lietuva buvo tranzitinė šalis – Napoleono ir kaizerinės Vokietijos kariuomenės keliavo į Rytus, Sovietų Sąjunga stumdama nacius keliavo į Vakarus. Baltijos regione visais laikais buvo dvi didžiosios dominantės – Vokietija ir Rusija. Tai įrodo 1918 ir 1919 metų įvykiai. Lietuva, 1918 m. gruodžio mėnesį sudarydama sutartį su Vokietija, gavo ne tik ekonominę ir politinę paramą, bet ir tikėjosi diplomatinės gynybos nuo Lenkijos, o nuo 1919 pavasario santykiuose prieš Lenkiją Lietuvos diplomatai naudojosi Rusijos faktoriumi – tiek baltosios, tiek vėliau bolševikinės.⁷⁶ Visuose geopolitikos įvykiuose vienaip ar kitaip dalyvauja

⁷¹ BUKHMAN, M. *Bermontininkų aviacija*. Plieno sparnai Nr. 11, Vilnius, 2018, p. 61.

⁷² Ten pat..

⁷³ BUKHMAN M., *Statymas ant Bermonto*, Telavivas, 2005, p. 1.

⁷⁴ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas*, II tomas, Vilnius, 1986, p. 549.

⁷⁵ Ten pat, p. 550.

⁷⁶ LAURINAVIČIUS, Č. *Politika ir diplomatija*, Kaunas, 1997, p. 260.

Vokietija ar Rusija, pastaroji dar dalinosi į Sovietų Rusiją ir jėgas, puoselėjančias viltis atstatyti Rusijos imperiją. Lietuva, būdama geopolitinių tektoninių plokščių susidūrimo, skaudžiai kentėjo dėl jų judėjimo. Panaši situacija buvo ir Latvijoje. Skirtingai nuo Lietuvos, kaimynai latviai turėjo tik dvi dominantes – Vokietiją ir Rusiją. Tuo tarpu į Lietuvą interesus pareiškė ir trečia dominantė Lenkija. Pagal panašų scenarijų vystėsi Lietuvos ir kaimyninių šalių istorija, dar 1918 gruodį bolševikai žengia į ką tik nepriklausomybes paskelbusias valstybes ir bando primesti revoliucijos idėją. Lietuvos ir Latvijos atveju pradžioje kovoti su bolševikais padeda šiose šalyse dislokuoti vokiečių kariniai daliniai. Abiem atvejais vokiečiai prašomi neskubėti persidislokuoti į Vokietiją ir abiem atvejais vokiečiai atsuka ginklus prieš oficialias vyriausybes ir institucijas. Lenkai kovoja su bolševikais vieni. Kovą su bolševikais Latvija su estų ir lenkų pagalba, Lenkija ir Lietuva sėkmingai pabaigia be vokiečių pagalbos. Toliau Latvijoje ir Lietuvoje pradeda aktyviai reikštis Rusijos Vakarų savanorių armija. Bermontininkai deklaravo kovą su bolševikais, bet realybėje siekė įsitvirtinti regione, legalizuoti vokiečių kariuomenės buvimą ir negrįžimą į Vokietiją. Šio priešininko problema buvo sprendžiama gana skirtingai. Latviai lietuviams siūlė sąjungą prieš bermontininkus, bet lietuviai dėl įsipareigojimų vokiečiams atsisakė. Latviai vyksta pagalbos į Lenkiją, pastaroji mielai padeda. Latviai kurį laiką lietuvius laikė išdavikais ir provokiškais. Latviai 1919 m. spalio 14 d. kvietė ir prašė lietuvių pagalbos kovose prieš bermontininkus, bet Lietuvos vadovai neketino kreipti savo kariuomenės prieš juos. Pasak istoriko Č. Laurinavičiaus, „*maža to lietuviai nesutiko leisti latviams pasinaudoti Lietuvos teritorija ir galų gale pareiškė latviams griežtą nepasitenkinimą dėl jų perdėm draugiškos komunikacijos su Lenkija.*“⁷⁷ Mūšiuose su bermontininkais latviams padėjo Antantės britų laivynas. Mūšiuose su bermontininkais lietuviams po sėkmingų kautynių prie Radviliškio – Antantės komisija stabdė lietuvių puolimą. Galima teigti, kad vertinant bendrą regiono kontekstą Lenkijai buvo nenaudinga Lietuvos pergalė ir sustiprėjimas. Lietuva po kautynių vien per parą laiko į savo kontroliuojamą teritoriją pergabeno milžinišką karo grobį, atimtą iš bermontininkų. Lietuviai suduodami smūgi bermontininkams iš dalies paneigė savo kaip provokiškos šalies įvaizdį.

⁷⁷ LAURINAVIČIUS, Č. *Sovietų Rusija suka link taikos politikos, Lietuvos istorija, Nepriklausomybė (1918-1940)*, X tomas I dalis, Vilnius, 2013, p. 228.

1.2. Rusijos Vakarų savanorių armijos ir Lietuvos kariuomenių Radviliškio mūšyje patirtų nuostolių ir nuostolių santykio verifikacija

LR Seimas vertindamas ypatingą Lietuvos savanorių, Lietuvos kariuomenės ir kitų Lietuvos žmonių indėlį Nepriklausomybės kovose ginant ką tik atkurtą Lietuvos valstybę paskelbė 2019 metus Lietuvos Nepriklausomybės kovų atminimo metais.⁷⁸ Lietuva Nepriklausomybės kare patyrė daug nuostolių. 1936 m. „Trimitė“ rašoma, kad „žuvo ir mirė nuo žaizdų: 40 karininkų, 1290 kareivių ir 67 šauliai, viso 1397. Sužeista: 93 karininkai, 2438 kareiviai ir 146 šauliai. Dingo be žinios; 16 karininkų ir 813 karių.“⁷⁹ Nepriklausomybės karai nusinešė 1444 karių gyvybes, nuo žaizdų ir nuo ligų mirė 2812 karių, 226 dingo be žinios. Tokius duomenis pateikia kovų dalyvis ir rašytojas Petras Ruseckas,⁸⁰ jam pritaria istorikas Gintautas Surgailis.⁸¹ Lietuva neteko 4256 gyventojų arba 0,196 procento visų tuometinių gyventojų skaičiaus.⁸² Kovų su bermontininkais – Nepriklausomybės karų etapą išsamiai nagrinėjo Lietuvos istorikai: Kazys Ališauskas⁸³ ir Vytautas Leščius,⁸⁴ Vytautas Steponaitis,⁸⁵ 1-o pėstininkų pulko DLK Gedimino⁸⁶ bei 2-o LDK Algirdo⁸⁷ pėstininkų pulkų istorijos kontekste kautynes analizuoja ir G. Surgailis. Daugelis kitų istorikų, autorių kolektyvų, kovų liudininkų bei dalyvių ir amžininkų apie kautynes rašo pasirinkdami memuarų, prisiminimų žanrus (Vladas Skorupskis,⁸⁸ Adolfas Birontas,⁸⁹ Jonas Petruitis,⁹⁰ Jonas Variakojis,⁹¹ Antanas Šukys,⁹² Vytautas Landsbergis-Žemkalnis⁹³). Bet kaip pagrindinį šio fronto įvykį – šio fronto lūžį visi amžininkai ir istorikai sutartinai pristato kautynes, vykusias Radviliškyje 1919 metų lapkričio 21 ir 22 dienomis. Lietuvos kariuomenės pergalė prieš bermontininkus, pasiekta kautynėse prie Radviliškio, paliko ilgai lauktą ir tikėtą įspūdį amžininkams ir susilaukė didelio bei ilgalaikio rezonanso. Siekiant tinkamai verifikuoti jau žinomus historiografinius teiginius apie Radviliškio kautynes pirmiausia reikia apžvelgti šaltinių grupes, kurias galima suskirstyti į tarpukario, išėivijos ir išleistas po 1990 metų.

⁷⁸ LR Seimo 2018 06 14 nutarimas Nr. XIII-1272 [žiūrėta 2018-09-25]. Prieitis per internetą: www.e-seimas.lrs.lt

⁷⁹ VITKAUSKAS, V. *Lietuvos kariuomenė ir kovos už nepriklausomybę*, Trimitas, 1936 Nr. 50, p. 1186.

⁸⁰ RUSECKAS, P. *Savanorių žygiai*. Kaunas, 1937, T.2 p. 348.

⁸¹ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė 1918-1998*. Vilnius, 1999, p. 20.

⁸² RAŠTIKIS, S. *Įvykiai ir žmonės*. Čikaga, 1972, T.3 p. 181.

⁸³ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972.

⁸⁴ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004.

⁸⁵ STEPONAITIS, V. *Bermontininkai Lietuvoje*, Mūsų žinynas nr. 1 ir nr. 2, 1921.

⁸⁶ SURGAILIS, G. *Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*. Vilnius, 2011.

⁸⁷ SURGAILIS, G. *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*. Vilnius, 2014.

⁸⁸ SKORUPSKIS, V. *Karas už Lietuvos laisvę 1914-1934*, Kaunas, 1934.

⁸⁹ BIRONTAS, A. *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, Kaunas, 1934.

⁹⁰ PETRUITIS, J. *Mūsų žygiai*, Kaunas, 1935.

⁹¹ VARIAKOJIS, J. *4 pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*, Niujorkas, 1965.

⁹² ŠUKYS, A. *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, Vilnius, 2017.

⁹³ LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS, V. *Iš atminties ekrano*, Vilnius, 2009.

Tarpukario šaltinių grupę sudaro Lietuvos kariuomenės leisti leidiniai tokie kaip „Karo archyvas“, „Mūsų žinynas“, kuriuose straipsnius daugumoje atvejų rašė profesionalūs kariai-karo istorikai, vienas tokių V. Steponaitis. Dėl nežinomų priežasčių tarpukario karių parengtuose straipsniuose, nors autoriai turėjo galimybę naudotis archyvais, nebuvo nuorodų į informacijos šaltinius, tai labai pakenkė darbo kokybei ir vertei. Taip pat reikia paminėti periodiką, kuri buvo ne tik šalies ir regiono spauda, laikraščiai, žurnalai, bet ir Lietuvos kariuomenės leidžiami žurnalai „Karys“, „Kardas“ ar Šaulių sąjungos leistas leidinys „Trimitas“. Periodikoje dominavo karių prisiminimų ir propagandinio pobūdžio straipsniai. Kita grupė šaltinių buvo leista išėivijoje, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kuriam einant į pabaigą dalis Lietuvos inteligentijos, tarp jų ir karių, pasitraukė iš Lietuvos iki sovietų okupacijos. Skirtingai nuo tarpukario laikotarpio šaltinių, emigracijoje parengti leidiniai negalėjo remtis okupuotoje Lietuvoje likusiais archyvais. Buvo naudojamos kovose dalyvavusių amžininkų prisiminimais ar išgabendų negausių kariuomenės dokumentų fragmentais. Trečiajai grupei priskiriami leidiniai, išleisti po 1990 metų. Karo istorikai rengdami straipsnius, knygas apie kautynes jau galėjo remtis gausia, bet vis dar mažai nagrinėta Lietuvoje esančia Centrinio valstybinio archyvo medžiaga. Išskirčiau V. Leščiaus monografiją „Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920“, kurioje detalčiai pateikta Radviliškio mūšio analizė. Šią knygą pasirinkau istoriografijos verifikacijai. Po 1990 metų buvo leista daug naujų ar perleista tarpukario ir išėivijoje spausdintų knygų, taip pat periodikos, kurioje buvo skiriamas dėmesys ir šioms kautynėms. Pasitelkę K. Ališausko, V. Leščiaus ir V. Steponaičio Radviliškio kautynių analizę, peržiūrėkime įvykių eigą ir dinamiką. Istoriografijos medžiaga buvo derinama ir koreliuojama tarpusavyje norint atlikti kaip įmanoma išsamesnį problematikos tyrimą. Šie trys leidiniai, naudojami kartu, yra naudingi tyrimui jau vien dėl to, kad padeda susidaryti platesnį konteksto vaizdą. Pirma aptarkime, kodėl pastarieji leidiniai buvo parašyti. 1921 metais išleisto „Mūsų žinyno“ įžangoje akcentuojama, kad valstybės nepriklausomybės garantas yra stipri kariuomenė, kuri turi būti stipri net tik ginkluote, bet ir vertybėmis: „*armija negali sėkmingai kautis su priešais, jei stoka tautinio susipratimo, kultūros, mokslo.*“⁹⁴ Svarbiausia, kad pastarasis leidinys taikosi ne tik į kariuomenę, bet ir šalies piliečius, kuriuos mini kaip tikslinę auditoriją.⁹⁵ Teigiama, kad reikalingų žinių turėjimas padės dar geriau pažinti ir apginti Tėvynę nuo kitų pasikėsimų į jos Nepriklausomybę. Kai tuo tarpu išėivijoje 1972 metais K. Ališauskas savo knygoje „Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920“ pabrėžia, kad vis dėlto istorija tarpukaryje apie Nepriklausomybės kovas taip ir nebuvo parašyta.⁹⁶ Nors pripažįsta, kad atskirų, nevientisų veikalų, išleistų istorijos žurnaluose, buvo.

⁹⁴ Autorių kolektyvas. *Mūsų žinynas*, Nr. 1, Kaunas, 1921, p. 3.

⁹⁵ Ten pat, p. 4.

⁹⁶ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972, p. XIX.

Kaip akstiną savo darbui K. Ališauskas įvardino išeivijos visuomenės domėjimąsi bei tuomet dar gyvų nepriklausomybės kovų dalyvių raginimus aprašyti ir išleisti atskirą ir vientisą veikalą apie šias kovas.⁹⁷ Reikia paminėti ir tai, kad autorius iškart pripažįsta apie knygoje būsiančius netikslumus, atsiradusius dėl šaltinių trūkumo. V. Lesčius monografijoje „Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920“, išleistoje 2004 metais, stebisi, kad šalies istorikai, kariai ir visuomenės atstovai išsamios Nepriklausomybės kovų analizės parengti neskubėjo, nors turėjo puikų priėjimą prie gausių šaltinių.⁹⁸ V. Lesčius išskiria V. Steponaitį kaip pirmą rimtesnių istorinių Nepriklausomybės kovų tyrinėjimų autorių, nors kita vertus priekaištaujama jam dėl nenurodytų šaltinių, kuriais buvo remtasi minėtame darbe. V. Lesčius įžanginiame žodyje gerai vertina ir K. Ališausko darbą, nors pripažįsta, kad šaltinių stoka neleido argumentuočiau atskleisti atskirus kovų epizodus bei atlikti gilesnius vertinimus.⁹⁹ V. Lesčius šią temą vertino kaip tuščią nišą ir siekė pateikti skaitytojui kuo išsamesnį bei vientisesnį visos Lietuvos kariuomenės dalyvavimo Nepriklausomybės kovose vaizdą. Leidinių autoriai kautynių prie Radviliškio kariavusių pusių nuostolius pateikia gana skirtingai, kas aktualizuoja ir patvirtinta problematiką. V. Steponaitis aprašydamas kautynes tikslų nuostolių beveik neįvardina. Jis keliose straipsnio vietose abstrakčiai pamini, kad su dideliais nuostoliais būrys ar batalionas buvo atmuštas puolimo metu (priedas Nr.1). Netgi akcentuojama, kad patiriami moraliniai nuostoliai, kuriuos galima suprasti kaip karių motyvacijos netekimą.¹⁰⁰ Tiesa, autorius įvardina kelis konkrečius asmenis, kurie sunkiai sužeidžiami ir vėliau miršta (Oželis, Hofmanas). Kautynių aprašymo pabaigoje V. Steponaitis pateikia, kad Lietuvos kariuomenė neteko 10 nukautų, 9 sužeistų karių, kai tuo tarpu užimtame Radviliškyje lietuviai rado apie 120 nukautų bermontininkų.¹⁰¹ Šioje vietoje netgi pabrėžiama, kad lietuvių ir vokiečių nuostolių proporcija nesulyginama. Tuo tarpu K. Ališauskas savo knygoje jau tiksliau vardina kautynėse patirtus lietuvių nuostolius juos skaidydamas į pulkų batalionus. Jis rašo, kad 2-ojo pėstininkų pulko 1-asis batalionas puolimo metu patyrė ženklų nuostolių: neteko dviejų vadovavusių karininkų (Oželis, Urbakonis) ir 14 kareivių¹⁰² (priedas Nr.7). Autorius taip pat mini ir 33 sužeistuosius, tarp kurių buvo visa bataliono vadovybė. Iš rezervo į kautynes permestas 1-asis pėstininkų pulkas taip pat patyrė nuostolių: 11 žuvusiųjų ir 30 sužeistųjų.¹⁰³ Bermontininkų patirti nuostoliai kautynėse neįvardinami arba pasakoma labai abstrakčiai, kad priešininkas tiesiog patyrė ženklų nuostolių. V. Lesčius savo monografijoje referuodamas į pirminius šaltinius įvardina daug konkretesnius kariavusių pusių

⁹⁷ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972, p. XIX.

⁹⁸ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 8.

⁹⁹ Ten pat, p. 13.

¹⁰⁰ STEPONAVIČIUS V. *Mūsų žinynas Nr. 2*. Kaunas, 1921, p. 55.

¹⁰¹ Ten pat, p. 59.

¹⁰² ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972, p. 402.

¹⁰³ Ten pat, p. 406.

nuostolius, kuriuos taip pat suskirstė į pulkus. Tai yra 1-asis pėstininkų pulkas kautynėse neteko 11 karių, 30 kareivių sužeistų.¹⁰⁴ 2-asis pėstininkų pulkas kautynėse patyrė šiuos nuostolius: 16 karių žuvo, 30 sužeista.¹⁰⁵ V. Lesčius gana tiksliai pateikia ir bermontininkų kautynėse patirtus nuostolius. Bermontininkai kovodami su 1-uoju pėstininkų pulku patyrė tokių nuostolių: 11 nukautų, 30 sužeistų, 24 pateko nelaisvėn. Kai tuo tarpu bermontininkai kovodami su 2-uoju pėstininkų pulku patyrė ženklesnių nuostolių: nukauta 200, sužeista 400, paimta į nelaisvę 117.¹⁰⁶ Tokie pat skaičiai minimi pulko vado ataskaitoje fronto vadui (priedas Nr.5). Papildomam nuostolių statistikos pailiustravimui pateikiu ir istoriko dr. V. Jokubausko publikuotą Generalinio štabo informaciją, kad bermontininkai kautynėse patyrė šiuos nuostolius: paimta į nelaisvę 157, užmuštų 350, sužeistų 400, iš viso 907 kariai. Kai tuo tarpu lietuvių kariuomenės nuostolius įvardina taip: užmušti 26 ir sužeisti 96, iš viso 122 kariai.¹⁰⁷ Be to, Radviliškio kautynių istorikas V. Lesčius pamini ir kitus susirėmimus su bermontininkais, kur dažniausiai tiksliai įvardinami tik lietuvių kariuomenės patirti nuostoliai. Virš dešimtyje aprašytų epizodų, iš viso lietuvių kariuomenė netenka 64 užmuštų ir 102 sužeistų karių bei 44 patenka į nelaisvę arba dingsta be žinios. Kai tuo tarpu bermontininkai netenka 377 žuvusiųjų, 432 sužeistų bei 393 patekusių į nelaisvę karių.¹⁰⁸ Keliuose epizoduose daugiausiai iš bermontininkų pusės patirti minimi nuostoliai skamba labai abstrakčiai: patyrė daug aukų,¹⁰⁹ didelių nuostolių,¹¹⁰ žuvo keletas,¹¹¹ paliko sužeistuosius ir užmuštuosius,¹¹² žuvo keli,¹¹³ nors yra ir lietuvių kariuomenės nuostolyje paminėta, kad pateko į nelaisvę keliasdešimt karių¹¹⁴ ar atsitraukė patirdama didelius nuostolius.¹¹⁵

Rezerve buvusio 1-ojo pėstininkų pulko vadas V. Skorupskis savo prisiminimuose kalba, kad „*Tas mūšis ties Radviliškiu su bermontininkais mūsų Tautai yra labai svarbus, nes tas jaunos mūsų kariuomenės laimėjimas prisidėjo prie Lietuvos išgelbėjimo.*“¹¹⁶ Savo dienoraštyje teisėtyrininkas, profesorius ir universiteto rektorius Mykolas Romeris 1920 m. sausio 4 d. rašė: „*Svarbiausi veikėjai buvo laisvieji šauliai*

¹⁰⁴ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 226.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 225.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 226.

¹⁰⁷ Autorių kolektyvas. JOKUBAUSKAS V. *Svarbesnių Lietuvos kariuomenės kautynių ir susirėmimų su priešais 1918-1923 m. trumpa apžvalga. Nesibaigiantis karas? Baltijos šalys po 1918 metų*, Acta Historica Univesitatis Klaipedensis Nr. XXXVI, Klaipėda, 2018, p. 195.

¹⁰⁸ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 212, 213, 215, 220, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 212.

¹¹⁰ Ten pat, p. 213.

¹¹¹ Ten pat, p. 227.

¹¹² Ten pat, p. 228.

¹¹³ Ten pat, p. 229.

¹¹⁴ Ten pat, p. 232.

¹¹⁵ Ten pat, p. 226.

¹¹⁶ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 14.

(aut. past. - kariai savanoriai) ir tiesioginė žmonių gaivališka reakcija. Bet rezultatas lietuviams buvo nuostabus; apsvaigo jie nuo sėkmės, ji įkvėpė jiems tikėjimą savimi, suteikė vilčių. Todėl šios nuotaikos drąsino juos dabar atsigręžti į lenkus ir bandyti juos išvyti iš Vilniaus tuo pačiu tiesioginio ginkluoto veiksmo metodu. Tokie balsai vis aštriau ir atkakliau skamba Kaune; pastaruoju metu jie tampa kauniškių aspiracijų pagrindiniu tonu, leitmotyvu.“¹¹⁷ Labai vaizdžiai pailiustruoja tarpukario žurnalas „Karys“ vietinių gyventojų nuotaikas po pasiektos pergalės: „Daug stipresniam priešui tėvynės sūnūs – kaimo bermužėliai – nulaužė ragus! Lėkė kaip sakalas, nutūpė kaip vabalas!“¹¹⁸ Jau buvo paminėta, kad pergalė pareikalavo daug aukų. Gaila, bet nei vienas istorikas nekėlė diskusijos ir neanalizavo bendro Lietuvos kariuomenės nuostolio ir santykio su priešo netektimis, kiek žuvo ir buvo sužeistų karių šiame fronte ir konkrečiai Radviliškio mūšyje. Istorikas G. Surgailis teigia, kad 1919 m. kovose su rusų bolševikais ir bermontininkais žuvo 530 Lietuvos karių.¹¹⁹ Atskirų šių frontų Lietuvos kariuomenės nuostolių nėra. Eugenijaus Ivaškevičiaus sudarytame „Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapų atlase“¹²⁰ galima suskaičiuoti ir priskirti šiems frontams 37 karių kapus, kuriuose pažymėta, kad čia palaidoti nežinomi kariai, žuvę 1919 m., arba yra konkretus kario vardas ir pavardė, bet neparašyta konkreti data, o užrašyti tik tie patys metai 1919 m. Taip pat yra konkretūs kariai su vardais ir pavardėmis bei žūties datomis, kurios telpa į konflikto su bermontininkais chronologines ribas, nuo fronto suformavimo, tai yra, nuo 1919 spalio mėnesio¹²¹ ir iki jų pasitraukimo iš Lietuvos 1919 m. gruodžio 15 d.¹²² Tokių karių kapų suskaičiuojame 117.¹²³ Karių kapai skaičiuojami neatsižvelgiant į palaidojimo vietą, nes kariai, nors ir daugiausiai buvo laidojami šalia pulko vadovybės dislokacijos vietos, pvz. 1-ojo pėstininkų pulko kariai palaidoti Baisogalos kapinėse,¹²⁴ o 2-ojo pėstininkų pulko kariai palaidoti Šeduvos kapinėse,¹²⁵ bet vėliau buvo perlaidojami arčiau gimtųjų kraštų, toli nuo karinių veiksmų ir žūties vietų ir tai dažniausiai buvo karininkai. 2-o pėstininkų pulko leitenantas Serafimas Oželis,¹²⁶ žuvęs Radviliškyje, dabar yra palaidotas Panevėžio miesto kapinėse.¹²⁷ Kitas karininkas, tai 2-o pėstininkų pulko leitenantas Petras Urbakonis,¹²⁸ žuvęs prie

¹¹⁷ Sudarytojas MIKNYS, R. *Mykolas Rōmeris Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji*, Vilnius, 2009, p. 241.

¹¹⁸ MINGELEVIČIUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.* Karys, 1931, Nr. 13, p. 256.

¹¹⁹ SURGAILIS G. *1919-1920 m. Lietuvos nepriklausomybės karas*, sudarytojas Vitkus, G. *Lietuvos karai*. Vilnius, 2014, p. 197.

¹²⁰ IVAŠKEVIČIUS, E. *Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai*, atlasas, 1919-1940. Vilnius, 2003.

¹²¹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 210.

¹²² JANKAUSKAS, V. *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004.

¹²³ IVAŠKEVIČIUS, E. *Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai*, atlasas, 1919-1940. Vilnius, 2003.

¹²⁴ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972, p. 408.

¹²⁵ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920*, tomas I. Čikaga, 1972, p. 408.

¹²⁶ Ten pat, p. 402.

¹²⁷ IVAŠKEVIČIUS, E. *Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai*, atlasas, 1919-1940. Vilnius, 2003, p. 103.

¹²⁸ PYRAGIUS, J. *Kovosiu kol gyvas*. Kaunas, 1993, p. 25.

Radviliškio kapinių, yra palaidotas Rokiškio rajono Panemunio miestelio kapinėse.¹²⁹ Abu karininkai po mūšio buvo palaidoti Šeduvoje¹³⁰ (priedas Nr.7). Kad buvo perlaidoti duomenų nerasta. Šiuo metu Šeduvoje yra 2-o pėstininkų pulko septyni karių kapai su kryžiais. 1919 metų lapkričio 24 d. Šeduvoje vyko iškilmingos 2-o pėstininkų pulko žuvusių karių laidotuvės. Kariai buvo pašarvoti Šeduvos bažnyčioje baltuose karstuose. Į kapus karstai buvo nešami rikiuotėje pagal žuvusiojo laipsnį – pirmi karininkai, o po to puskarininkiai ir kareiviai.¹³¹ Pulko karininkai pasakė atsisveikinimo kalbas, grojo karinis orkestras.¹³² Painiava su žuvusiais lietuvių kariais atsirado nepraėjus nei 10 metų po kautynių, Baisogaloje iš palaidotų 15 karių buvo žinomos tik penkios pavardės, todėl 1926 metų žurnale „Karys“ rašoma, kad „*komitetas prašo visų karių kurie dalyvavo kautynėse Baisogalos Radviliškio apylinkėj ir buvo 1 lauko ligoninės gydytojų, padėti išsiaiškinti 15 palaidotų Baisogaloje kareivių laipsnį, vardą, pavardę, kariuomenės dalį, kilimo vietą ir kada žuvo.*“¹³³ Be to, reikia paminėti, kad yra karių kapų visiškai be jokios informacijos, tik pažymėtų kariškais kryžiais. Yra ir kitos informacijos, kurių turint yra sunku daryti išvadas: „*Stovi 2 1919 m. žuvusiems nežinomiems kariams skirti kario kryželiai. Yra duomenų, jog šiose kapinėse taip pat palaidotas (kario kryželis neišlikęs): Joakimas Butkus, nežinoma kariuomenės dalis, laipsnis ir žūties data.*“¹³⁴ Įdomu ir tai, kad atskiri šaltiniai patvirtina skirtingus nuostolių skaičius. Žurnalistas Vilius Kavaliauskas pateikia žuvusių Vyties Kryžiaus kavalielių sąrašą,¹³⁵ tarp kurių yra ir šeši Radviliškyje žuvę kariai. Iš šešių karių pavardžių – net dviejų nėra nei E. Ivaškevičiaus parengtame atlase „Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai“, nei Radviliškio savivaldybės sudarytame rajone žuvusių karių ir palaidotų vardiniame sąrašė.¹³⁶ Be to, kartu reikėtų skaičiuoti šaulius ir partizanus, kurių šiame fronte žuvo 13 ir jų vardinis sąrašas pateikiamas 1931 m. „Trimito“ numeryje.¹³⁷ Sąrašė nurodamas vardas, pavardė, tiksli mirties data bei preliminaros mirties aplinkybės – sušaudytas, nukankintas ar nukautas bermontininkų. Gaila, bet nenurodyta žūties vieta. Istorikai taip pat tikslų duomenų, kiek nuostolių patyrė bermontininkai. Jau minėtas istorikas G. Surgailis teigia, kad bermontininkai kovose prieš lietuvius neteko apie 300 karių.¹³⁸

¹²⁹ IVAŠKEVIČIUS, E. *Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai*, atlasas, 1919-1940. Vilnius, 2003, p. 128.

¹³⁰ *Kovose su Lietuvos priešais garbingai žuvusių algirdiečių-karininkų gyvenimo bruožai*. Karys, 1927m. liepos 24 d., p. 16.

¹³¹ MIKULSKIS, J. *Radviliškį užėmus*. Karys Nr. 18, 1937, p. 490.

¹³² PAKŠTAS, V. *Dvidešimtojo amžiaus Šeduva*, 1997, Vilnius, p. 35.

¹³³ Žuvusiems dėl Lietuvos nepriklausomybės paminklo statyti Baisogaloje Komitetas. *Atsišaukimas*. Karys, 1926, Nr. 13 (357), p. 116.

¹³⁴ Ten pat, p. 118.

¹³⁵ KAVALIAUSKAS, V. *Už nuopelnus Lietuvai*, 2001, Vilnius, p. 463.

¹³⁶ Radviliškio rajono mero potvarkis, *Dėl pergalės mūšiuose su bermontininkais 80-mečiui paminėti komisijos sudarymo*, Radviliškis, 1997-11-24, Nr. 216, p. 22.

¹³⁷ *Šaulių žvaigžde apdovanoti*, Trimitas, 1931 Nr. 27, p. 529.

¹³⁸ SURGAILIS G. *1919-1920 m. Lietuvos nepriklausomybės karas*, sudarytojas Vitkus, G. *Lietuvos karai*. Vilnius, 2014, p. 199.

Skorupskis savo prisiminimuose teigia, kad mūšyje prie Radviliškio „bermontininkų nuostoliai yra didžiausi ir jų yra nukautų 400 ir daugybė sužeistų.“¹³⁹ Kai tuo tarpu istorikas V. Lesčius teigia, kad bermontininkai neteko vien žuvusių prie Radviliškio 211 karių.¹⁴⁰

Apibendrinant pateiktus duomenis iš skirtingų laikotarpių šaltinių galima teigti, kad patirtų nuostolių duomenys nagrinėjamuose šaltiniuose nesutampa arba jų nėra. Tiksliausias duomenis pateikia V. Lesčius referuodamas į fronto vado K. Ladigos pranešimą¹⁴¹ Lietuvos kariuomenės vadovybei. Vertėtų laikyti V. Lesčiaus monografiją kaip darbą, antrinį šaltinį, patikimiausiai, objektyviausiai ir tiksliausiai išanalizavusį kautynes, vis tik pateikta statistika kelia daugiau klausimų nei duoda atsakymų. Stebėtinai panašūs nukautųjų ir sužeistųjų 1-o pėstininkų pulko, 2-o pėstininkų pulko ir bermontininkų, kovojusių prieš 1-ą pėstininkų pulką, skaičiai: atitinkamai 11/30, 16/30, 11/30, o 1-o pėstininkų pulko patirti nuostoliai sutampa su prieš juos kariavusio priešininko nuostoliais – po 11/30. Ypač pateiktoje statistikoje išsiskiria bermontininkų nuostoliai susirėmimuose su 2-o pėstininkų pulko kariais: nukauta 200, sužeista 400, paimta į nelaisvę 117¹⁴² (priedas Nr.5). Susumavus gaunama, kad Radviliškio kautynėse Lietuvos kariuomenė būdama puolime patyrė 27 nukautų ir 60 sužeistų karių nuostolį. Tiesa, Radviliškio savivaldybė, minėdama Radviliškio kautynių 80-metį, sudaro komisiją šiai datai paminėti ir prie įvairios darbinės informacijos pateikia informaciją, kad rajone esančiose ketveriose kapinėse palaidoti 29 Lietuvos kariuomenės kariai bei prideda jų vardinių sąrašą.¹⁴³ Kai tuo tarpu besiginantys bermontininkai neteko 211 žuvusiųjų ir 430 sužeistųjų, neskaitant į nelaisvę paimto 141 priešininko. Kautynėse smarkiai nukentėjo bermontininkų Geležinė divizija, Vokiečių legionas, C. Brandžio ir G. Rosbacho rinktinės, žuvo ne tik kariai, bet ir vadai. Žuvo Vokiečių legiono vadas S. Siewert.¹⁴⁴ Vadų netekę daliniai iš Lietuvos traukėsi netvarkingai ir padrikai. Nežinia, kiek spėjo bermontininkų po nesėkmingo bandymo gintis, atsitraukti ir pabėgti Šiaulių link, bet sumuojant visus priešininkų nuostolius gauname, kad Radviliškio gynyboje dalyvavo mažiausiai 782 bermontininkai. Reikia paminėti, kad V. Skorupskis savo prisiminimuose tvirtina, kad Radviliškį gynė keletas tūkstančių bermontininkų,¹⁴⁵ nors jo ataskaitoje minima 800-1000 (priedas Nr.4). Interpretuojant pastarąją statistiką, kad ir pačius mažiausius skaičius, galima teigti, kad niekas iš nagrinėjamų darbų autorių nesigilino į skaičių santykius, nes klasikinė 1/3 puolančiųjų ir besiginančių patiriamų nuostolių proporcija

¹³⁹ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 40.

¹⁴⁰ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 226.

¹⁴¹ 1919 11 25 Plk. ltn. K. Ladigos pranešimas Vyr. kariuomenės vadui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 283.

¹⁴² LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 226.

¹⁴³ Radviliškio rajono mero potvarkis, *Dėl pergalės mūšiuose su bermontininkais 80-mečiui paminėti komisijos sudarymo*, Radviliškis, 1997-11-24, Nr. 216, p. 22.

¹⁴⁴ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas*, II tomas, Vilnius, 1986, p. 558.

¹⁴⁵ SKORUPSKIS V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 20.

Radviliškio kautynėms tiesiog nepritaikoma. Autoriai taip pat netyrė, ar šie skaičiai tikri, ar tiesiog išgalvoti pulkų vadų. Ypatingas įtarimų šešėlis krenta ant 2-o pėstininkų pulko vado, nes būtent jo paskirtas 1-as batalionas, turėjęs paimti Radviliškį, buvo silpniausias, prasčiausiai parengtas, nors pagal pateiktą fronto vadui ataskaitos statistiką padarė daugiausiai nuostolių bermontininkams.¹⁴⁶ 2-o pėstininkų pulko vado skaičių „neparemia“ ir bermontininkų kapai: jų paprasčiausiai nėra arba ligi šiol nėra identifikuoti. Yra tik viena užuomina, eilėraščiu publikuota 1928 metų žurnale „Karys“ apie galimą bermontininkų palaidojimo vietą kapuose miške, prie pat miesto.¹⁴⁷ 1937 metų žurnale „Karys“ kario prisiminimuose užsimenama apie žuvusius bermontininkus, kai karys po mūšio kartu su bendražygiais apžiūri Radviliškį – gatvėse kareiviai tvarko bermontininkų likučius ir jų paliktą turtą. Eidami toliau, jie mato centrinėje miesto daly, ant grindinio, gulinčius kelis nukautus bermontininkus. Vaizdas primena didžiojo karo baisumus.¹⁴⁸ Beje, V. Lesčiaus ir V. Glovackio pateikiami 2-o pėstininkų pulko nuostolių duomenys nesutampa, nors V. Lesčius referuoja į K. Ladigos ataskaitą, o pastarasis į V. Glovackio. V. Lesčius teigia, kad 2-as pėstininkų pulkas neteko 16 žuvusių ir 30 sužeistų karių, o V. Glovackis vardina savo pulko nuostolius: 13 žuvusių ir 52 sužeistų.¹⁴⁹ Apie tai 2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackis rašo pustrėčio puslapio apimties 2-o pėstininkų pulko reliacijoje (mūšio ataskaitoje) „*Mūšio nuo 20 iki lapkričio 24 1919 m*“, parengtoje 1919 m. lapkričio 25 d., praėjus 2 paroms po kautynių, 2-o pėstininkų pulko štabui dar būnant Šeduvoje.¹⁵⁰ Verta paminėti, kad yra dvi skirtingos V. Glovackio rengtos ataskaitos, viena jų parašyta ranka, o kita spausdinimo mašinėle. Nuostoliai rašytoje ranka ataskaitoje taip pat skiriasi ir tai laikytina projektu, matyt, dar tebebuvo renkami ir tikslinami duomenys.¹⁵¹ Nors abi minėtos ataskaitos neabejotinai yra rimtas pirminis informacijos šaltinis, bet perteikiamos žinios patikimumo hierarchijoje vargu ar galima kotiruoti aukštai. Dėl akivaizdžiai klaidingų sprendimų V. Glovackis turėjo interesą juos slėpti, maskuoti, todėl jo ataskaitas reikėtų laikyti nepatikimomis. Reikia atkreipti dėmesį į sužeistųjų skaičių. Klausimų nekelia Lietuvos kariuomenės sužeistųjų statistika, kad ir kokia ji bebūtų. Paprasčiausiai lietuvius sužeistuosius suskaičiuoti buvo nesudėtinga. Kitas klausimas yra, kaip lietuvių vadų mūšių koreliacijose atsirado priešininkų sužeistųjų skaičius. Suprantama, kad jei paimta į nelaisvę skaičius X, o jo dalis Y yra sužeistieji, tai tada problemos kaip ir nėra. Bet Radviliškio kautynių atveju statistika yra neadekvati. 2-o pėstininkų pulko ataskaitoje minima, kad bermontininkų sužeista 400 ir paimta į nelaisvę 117.¹⁵² Kyla natūralus ir logiškas

¹⁴⁶ 1919 11 25, *Pulkininkas Glovackas, 2-ojo pėstininkų pulko reliacija, LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 7 ir 8.

¹⁴⁷ POLILEIKA, K. *Kapai*. Karys Nr. 45 (493), 1927, p. 704.

¹⁴⁸ MIKULSKIS, J. *Radviliškį užėmus*. Karys Nr. 18, 1937, p. 489.

¹⁴⁹ 1919 11 25, *Pulkininkas Glovackas, 2-ojo pėstininkų pulko reliacija, LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 7 ir 8.

¹⁵⁰ Ten pat.

¹⁵¹ Ten pat.

¹⁵² LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 226.

klausimas – kaip buvo sužinoti priešinininko sužeistųjų skaičiai? Kodėl niekam iš istorikų nekėlė abejonių ši nuostolių kokybinė išraiška? Tikėtina, kad bermontininkai savo sužeistųjų skaičiaus lietuviams nepranešė ir dar labiau tikėtina, kad lietuviai medicininės pagalbos jiems nesuteikė ir tokiu būdu apskaitos nevykdė. Tai dar vienas rimtas argumentas, verčiantis suabejoti Lietuvos Nepriklausomybės kare skelbiamu kariavusių pusių nuostolių tikslumu bei atliktų tyrimų kokybe.

1.3. Civilių aukos

Esant intensyviems kariniams veiksams apgyvendintose vietovėse civilių aukos yra neišvengiamos. Radviliškio kautynių atveju civilių aukos neminimos, nors kautynių metu nukentėjo ir civiliai vietiniai gyventojai.¹⁵³ Prasidėjus susirėmimams gyventojai slėpėsi namų rūsiuose. Kadangi kautynės užtruko beveik dvi paras, gyventojai priprato prie patrankų ir kulkosvaizdžių apšaudymų, todėl nebesislėpdavo. Lietuvos kariuomenė, matydama, kad bermontininkai įsitvirtinę gyventojų kiemuose ir pastatuose, buvo priversta naudoti artilerijos ugnį minėtų pozicijų sunaikinimui.¹⁵⁴ Tarpukario žurnale „Karys“ rašoma: „*Žinoma, mūsų broliams – kariuomenei taip pat sunku buvo. Juk puolant miestelį reikėjo naudoti artilerijos ugnį, per kurią galėjo žūti, vietoj okupantų, savieji. Skaudu, bet kitos išeities nebuvo.*“¹⁵⁵ Gyventojų veiksmai mūšio metu paminėti labai epizodiškai. Kaip pagrindinį šaltinį civilių aukų skaičių ir mirties priežastis ištirti paėmiau Šiaulių Vyskupijos Radviliškio dekanate esančių Romos katalikų bažnyčių mirties metrikų knygas, kuriose pasirinkau Radviliškio mūšio chronologines ribas. Pirmiausia reikia paminėti, kad Radviliškio dekanatui priklauso 16 bažnyčių, kurios yra arčiau ar toliau nutolusios dabartiniame Radviliškio rajone: Alksnupių kapinaičių koplyčia, Baisogalos Švč. Trejybės bažnyčia, Dambavos Dievo Apvaizdos bažnyčia, Dapšionių Dievo Apvaizdos bažnyčia, Grinkiškio Švč. M. Marijos Apsilankymo bažnyčia, Kurų Šv. Antano Paduviečio bažnyčia, Palonų Dievo Apvaizdos bažnyčia, Pašušvio Visų Šventųjų bažnyčia, Pociūnėlių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, Polekėlės Švč. M. Marijos Širdies bažnyčia, Radviliškio Švč. M. Marijos Gimimo bažnyčia, Sidabravo Švč. Trejybės bažnyčia, Šeduvos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, Šaukoto Švč. Trejybės bažnyčia, Šiaulėnų Šv. Onos bažnyčia, Vadaktų Šv. Agotos bažnyčia¹⁵⁶. Iš visų paminėtų bažnyčių išlikę ir suskaitmeninti archyvai bei pasiekiamos metrikų knygos internetu tik šiose 9 bažnyčiose: Baisogalos Švč. Trejybės bažnyčia, Grinkiškio Švč. M. Marijos

¹⁵³ MINGELIAVIČIUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.*, Karys Nr. 13, 1931, p. 254.

¹⁵⁴ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 225.

¹⁵⁵ MINGELIAVIČIUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.*, Karys Nr. 13, 1931, p. 254.

¹⁵⁶ Radviliškio dekanato bažnyčių sąrašas. [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą:

<http://siauliuvykupija.lt/dekanatai-ir-parapijos-2/radviliskio-dekanatas/>

Apsilankymo bažnyčia, Pašušvio Visų Šventųjų bažnyčia, Pociūnėlių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, Radviliškio Švč. M. Marijos Gimimo bažnyčia, Sidabravo Švč. Trejybės bažnyčia, Šeduvos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, Šaukoto Švč. Trejybės bažnyčia, Šiaulėnų Šv. Onos bažnyčia.

Įvertinus visą pateiktą informaciją, esančią mirties metrikų knygoje, galima teigti, kad masinių civilių aukų kautynių metu nebuvo. Kaip ten bebūtų, visiškai civilių aukų išvengti nepavyko, joms priskirti galima tik tris atvejus, sietinus tiesiogiai su kariniais veiksmais. Šeduvoje 1919 m. lapkričio 20 d. atsitiktinis kulkosvaizdžio šūvis pražudė 34 metų amžiaus Elžbietą Vaškytę.¹⁵⁷ Radviliškyje 1919 m. lapkričio 22 d. nuo šrapnelio (sviedinio skeveldros) žuvo 23 metų amžiaus Bronislava Bunytė.¹⁵⁸ 1919 m. lapkričio 27 d. nuo bombos sprogo sukeltų žaizdų mirė 10 metų amžiaus vaikas, vardu Eduardas (arba Edvardas) Šliogeris.¹⁵⁹ Pastarosios dvi aukos įrodo, kad kautynėse buvo naudojama artilerija. Reikia taip pat paminėti ir tai, kad nors Radviliškyje (priedas Nr.8), Šeduvoje (priedas Nr.9), Baisogaloje (priedas Nr.9), Šiaulėnuose ir Varniuose (priedas Nr.10) kapinėse yra palaidoti kariai, žuvę Radviliškio kautynėse, bet bažnytinėse mirties metrikų knygoje jie neregistruoti ir neminimi. Nepaminėti ir neįtraukti į valsčiaus bažnyčių mirties metrikų knygas ir žuvę bermontininkai, todėl tikėtina, kad jie nebuvo palaidoti Radviliškyje po mūšio. Radviliškio Švč. M. Marijos Gimimo bažnyčios mirties metrikų knygoje paminėti tik 1919 metų spalio 15 d. žuvę Kauno pulko kariai: 18 metų amžiaus jaunesnysis puskarininkis Gracijonas Sakalauskas¹⁶⁰ ir 19 metų amžiaus eilinis Jonas Jaraminas.¹⁶¹ Minėti kariai žuvo vykdydami žvalgybą Radviliškio valsčiaus Daugėlaičių kaime. Tai buvo pirmosios bermontininkų fronto karių aukos, kurios ir buvo palaidotos miesto centrinėse kapinėse.

¹⁵⁷ LVIA, Fondas nr. 1120, Apyrašas nr. 1, Apskaitos vienetas nr. 13, Šeduvos RKB mirties metrikų knyga. 1915--1921 m. įrašas nr. 209. p. 115. [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1120/1/13>

¹⁵⁸ LVIA, Fondas nr. 1529, Apyrašas nr. 1, Apskaitos vienetas nr. 15, Radviliškio RKB mirties metrikų knyga. 1912--1919 m. įrašas nr. 301. p. 223. [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1529/1/15>

¹⁵⁹ LVIA, Fondas nr. 1529, Apyrašas nr. 1, Apskaitos vienetas nr. 15, Radviliškio RKB mirties metrikų knyga. 1912--1919 m. įrašas nr. 305. p. 223. [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1529/1/15>

¹⁶⁰ LVIA, Fondas nr. 1529, Apyrašas nr. 1, Apskaitos vienetas nr. 15, Radviliškio RKB mirties metrikų knyga. 1912--1919 m. įrašas nr. 265. p. 218. [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1529/1/15>

¹⁶¹ LVIA, Fondas nr. 1529, Apyrašas nr. 1, Apskaitos vienetas nr. 15, Radviliškio RKB mirties metrikų knyga. 1912--1919 m. įrašas nr. 264. p. 218 [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1529/1/15>

1. Radviliškyje taip pat išlikusi Lietuvos sentikių Šventųjų apaštalų Petro ir Pauliaus cerkvė (rus. - Храм Святых апостол Петра и Павла). Sovietmečiu ši cerkvė buvo perdaryta į drabužių siuvyklą. Bažnyčios archyvas per karus sunaikintas, metrikų knygų neišliko.¹⁶²

2. Radviliškyje taip pat išlikusi Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia, dar vadinama liuteronų maldos namais. Pastatas pagal paskirtį nenaudojimas, yra avarinės būklės. Bažnyčios archyvas per karus sunaikintas, metrikų knygų neišliko.¹⁶³

Taigi, bendrai paėmus bermontininkų buvimo metu vien tik šiaurės Lietuvoje užfiksuoti ir išvardinti šie civilių nuostoliai ir aukos: nužudyti 33 žmonės, 124 sužeisti, sudegintas 171 namas, rekvizuoti 1328 arkliai ir 1644 kiaulės. Lietuvos valstybė iš viso patyrė apie 99 milijonus auksinių nuostolio.¹⁶⁴

2. PIRMOJO PASAULINIO KARO, KAIP CHRONOLOGIŠKAI ARTIMIAUSIO, KARIAVUSIŲ PUSIŲ MŪŠIUOSE PATIRTŲ AUKŲ, ŽUVUSIŲJŲ IR SUŽEISTŲJŲ SANTYKIO PRECEDENTAI

Norint objektyviai įvertinti Lietuvos kariuomenės ir bermontininkų Radviliškio mūšyje patirto nuostolio santykio kontekstą, reikia palyginti tos epochos metu vykusią mūšių perspektyvą, kaip artimiausią Radviliškio kautynėms, tam laikmečiui pasirenkant Pirmojo pasaulinio karo mūšiuose ir konflikte tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos mūšių nuostolio santykius, kuomet mūšiai vyko labiau išblaškytomis pajėgomis ir ne tokie poziciniai. Būtina išanalizuoti šių mūšių metu patirtų nuostolių – žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio precedentes, nes tai sukuria teorinį pagrindą, kaip apskritai vyko mūšiai, nes skirtingose epochose karai vyko skirtingai, naudojant skirtingą ginkluotę, taktiką, esant skirtingoms sąlygoms ir skirtingai aplinkai. Atsakymą, kokį nuostolio santykį patyrė nuo turėtų pajėgų kariavusios pusės, gali tiesiogiai pailustruoti Radviliškio mūšio nuostolių diskursas bendrame laikotarpio patirtų nuostolių kontekste bei iš dalies paaiškinti, kodėl Radviliškyje patirti būtent tokie nuostoliai ir ar toks nuostolių santykis buvo galimas išvis.

¹⁶² Радвилишкская староверческая религиозная община [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <http://www.starover.lt/radvilishkskaya-starovercheskaya-religioznaya-obschina/>

¹⁶³ Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios Radviliškio parapija [žiūrėta 2019-04-15]. Prieitis per internetą: <https://www.liuteronai.lt/Parapijos/Radviliskio-parapija>

¹⁶⁴ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 233.

2.1. Tanenbergo mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija

Pirmąjį Pirmojo pasaulinio karo mėnesį, 1914 rugpjūčio 26 ir 30 dienomis, dabartinės Lenkijos teritorijoje prie Olštyno, istoriniame 1410 metų Žalgirio mūšio lauke, įvyko Tanenbergo mūšis. Mūšyje praktiškai buvo visiškai sutriuškinta Rusijos imperijos 2-oji armija. Pralaimėjimas turėjo įtakos vėlesnėms Rusijos imperijos 1-osios armijos nesėkmėms. Vokiečių kariuomenė sugebėjo sėkmingai manevruoti ir persidislokuoti naudodama geležinkelį bei suduoti skaudžius smūgius kiekvienai armijai atskirai. Vokiečiai pasinaudodami informacija, gauta rusams kalbant atviru tekstu, atvykdavo laiku į numatomą rusų manevro vietą, kur pasiruošę laukdavo, o atvykę rusai pavargę stodavo į mūšį. Be to, rusai dažnai vėluodavo ar išvis reikiamu momentu neatvykdavo į pagalbą savo padaliniams, nors buvo prašomi. Vokietijos kariuomenės 8-oji armija būdama gynyboje ir turėdama iki 150 000 dydžio karių patyrė šiuos nuostolius: 2000 užmuštų, 7500 sužeistų, 4500 dingusių be žinios.¹⁶⁵ Iš viso vokiečiai patyrė 14000 karių nuostolį. Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad vokiečių karių žuvo 1,33 %, buvo sužeista 5 % ir dingo be žinios 3 %. Iš viso patyrė 9,33 % nuostolį. Rusijos 1-a ir 2-a armijos, būdamos puolime ir turėdamos iki 230 000 kariuomenės dydį, patyrė šiuos nuostolius: 78000 užmuštų ir sužeistų, pateko į nelaisvę 92000. Iš viso rusai patyrė 170000 karių nuostolį.¹⁶⁶ Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad rusų žuvo ar buvo sužeista 33,91 %, pateko į nelaisvę 40 % karių. Iš viso patyrė 73,91 % nuostolį! Apibendrinant Tanenbergo mūšyje Rusijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus puolime ir Vokietijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus gynyboje patirtus nuostolius galima teigti, kad tradicinė karo meno proporcija nepritaikoma. Nors kariuomenių dydžiai skyrėsi ženkliai 80 000 kariais - rusų kariuomenė buvo didesnė 34,78 %! Visgi šios didelės persvaros dydžio nepakako, kad besiginantys vokiečiai būtų nugalėti. Rusijos kariuomenė būdama puolime prarado kiek daugiau nei du trečdalius kariuomenės- 2/3 kariuomenės (73,91 %), o tuo tarpu vokiečiai būdami kiek mažesnės sudėties besigindami neteko mažiau nei vieną dešimtadalį kariuomenės – 0,9/10 (9,33 %) karių. Vadinas, ne visada kariuomenių dydžiai apsprendžia operacijos sėkmę, dar mažiau turi įtakos, ar kariuomenė yra puolime, ar gynyboje. Reikia paminėti, kad vokiečiai, turėdami mažiau karių, turėjo pranašumą kitoje srityje – puikiai manevravo ir sėkmingai persidislokavo išnaudodami tam geležinkelius, be to, puikiai naudojosi įvairiomis žvalgybos priemonėmis, įskaitant ir karo aviaciją.

¹⁶⁵ BBC – Didžiosios Britanijos nacionalinis transliuotojas, didžiausia pasaulyje žiniasklaidos korporacija [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwone/battle_tannenberg.shtml

¹⁶⁶ History – amerikiečių kabelinė ir palydovinė televizija, priklausanti „A+E Networks“ tinklui, „Hearst Corporation“ ir „Disney-ABC Television Group“ bendrajai įmonei [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą <https://www.history.com/this-day-in-history/battle-of-tannenberg-begins>

Skaičiuojant turėtų kariuomenių dydžius gaunama, kad Vokietijos ir Rusijos kariuomenių santykis buvo 1/1,5 arba 0,65, kai tuo tarpu klasikinis santykis gynybos ir puolimo yra 1/3 arba 0,33. Apibendrinant galima teigti, kad Tanenbergo mūšyje Rusijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus puolime ir Vokietijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus gynyboje patirtus nuostolius, kad tradicinė karo meno proporcija nepritaikoma.

2.2. Kalėdų mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija

Jau įsibėgėjus ir įpusėjus Pirmajam pasauliniam karui Vokiečių 8-oji armija 1915 m. spalį sustojo ties Ryga. Tik sustojusi vokiečių kariuomenė įsitvirtino, pastatė daugiau nei 30 km. ilgio fortifikacinę sieną iš smėlio ir medienos. Po keleto nesėkmių Rusijos imperijos 12-oji armija gavo įsakymą užimti Rygą. Vienas tikslų buvo nukreipti vokiečių dėmesį ir pagalbą nuo Vakarų fronto. Puolimą buvo nutarta pradėti per Kalėdas.¹⁶⁷ Rusijos imperijos puolimo smagalyje atsidūrė Latvijos sostinė. Nors jiems pavyko prasibrauti pro įtvirtinimus, bet tai buvo pavieniai susirėmimai, kuriuos vokiečiai sėkmingai atrėmė, neleido ateiti latvių pastiprinimui arba atsitraukti tiems, kurie jau buvo prasibrovę. Latviams pavyko ir kitose vietose pralaužti Rygos fronto liniją, bet Rusijos imperijos karinė vadovybė nesugebėjo išnaudoti to kaip privalumo ir pralaimėjo. Vokietijos kariuomenės 8-a armija būdama gynyboje ir turėdama iki 25 000 dydžio karių patyrė šiuos nuostolius: užmuštų ir sužeistų karių minimaliai, skaičiai nežinomi, 1000 paimtų į nelaisvę. Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad tik 4 % vokiečių karių buvo paimta į nelaisvę. Rusijos 12 - oji armija būdama puolime ir turėdama iki 40 000 kariuomenės dydį, patyrė šiuos nuostolius: iki 23000 užmuštų ir sužeistų karių.¹⁶⁸ Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad 57,5 % rusų karių žuvo ar buvo sužeista. Nors kariuomenių dydžiai skyrėsi 15 000 karių - rusų kariuomenė buvo didesnė 37,5 %! Visgi šios persvaros dydžio nepakako, kad besiginantys vokiečiai būtų nugalėti. Rusijos kariuomenė būdama puolime prarado kiek daugiau nei pusę kariuomenės (57,5 %), o kai tuo tarpu vokiečiai būdami kiek mažesnės sudėties besigindami neteko mažiau nei vieną dvidešimt penktąją savo kariuomenės 1/25 (4 %) karių. Vadinasi, ne visada kariuomenių dydžiai apsprendžia operacijos sėkmę, dar mažiau turi įtakos, ar kariuomenė yra puolime ar gynyboje. Reikia paminėti, kad vokiečiai, turėdami mažiau karių, turėjo pranašumą kitoje srityje – buvo puikiai įsitvirtinę, jiems buvo palankus oras – dideli šalčiai pakenkė

¹⁶⁷ First World war. Latvia during First World war. [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą http://www.mentores.eu/downloads/LV_History_of_WWI_in_Latvia.pdf

¹⁶⁸ Nepriklausomas tarptautinis Pirmojo Pasaulinio karo 100-mečio paminėjo internetinis puslapis [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą <https://centenarynews.com/article/100-years-ago-the-latvian-rifles-go-into-battle-on-the-eastern-front>

puolantiesiems, nes kariai gulėdami priedangoje ir slapstydami nuo tiesioginio vokiečių apšaudymo tiesiog negyvai sušalo. Skaičiuojant turėtų kariuomenių dydžius gaunama, kad Rusijos ir Vokietijos kariuomenių santykis buvo 5/8 arba 0,65, kai tuo tarpu klasikinis santykis gynybos ir puolimo yra 1/3 arba 0,33. Apibendrinant galima teigti, kad Kalėdų mūšyje Rusijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus puolime ir Vokietijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus gynyboje patirtus nuostolius, kad tradicinė karo meno proporcija nepritaikoma.

2.3. Juglos upės mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija

Juglos upės mūšis, dar žinomas kaip Rygos mūšis arba Schlacht um Riga, įvyko 1917 metų rugsėjo 1-3 dienomis.¹⁶⁹ Vokietijos 8-oji armija, vykdydama puolimą, forsavo Dauguvos upę, tuo tarpu Rusijos 12-oji armija stengėsi neleisti to padaryti bei neleisti vokiečiams apsiausti Rygos. Mūšis įvyko ant Juglos upės krantų. Po beveik tris valandas trukusio vokiečių kariuomenės artilerijos Rusijos karių pozicijų apšaudymo vokiečiai pradėjo vienu metu statyti tris medinius pontoninius tiltus tam, kad 8-oji armija galėtų persikelti į kitą upės pusę. Vokiečiams persikėlus į kitą krantą kelią pastojo 5-asis Zemgalės Latvijos šaulių pulkas¹⁷⁰. Latviai sėkmingai priešinosi daugiau nei parą laiko, o to pakako Rusijos 12-os armijai sėkmingai atsitraukti iš Rygos. Tik rugsėjo 3-čią dieną Latvijos šauliai gavo įsakymą atsitraukti. Rusijos kariuomenė, būdama gynyboje iki 192 000 karių dydžio, įskaitant ir 18500 Latvijos šaulių, patyrė šiuos nuostolius: 25000 užmuštų ir sužeistų. Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad 13,02 % rusų žuvo ar buvo sužeista. Kai tuo tarpu vokiečių kariuomenė turėdama puolime iki 60000, neteko 5000 užmuštų ir sužeistų. Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad 8,33 % vokiečių žuvo ar buvo sužeista. Nors kariuomenių dydžiai skyrėsi ženkliai 132 000 kariais – rusų kariuomenė buvo didesnė 220 %! Visgi šios milžiniškos persvaros dydžio nepakako, kad puolantys vokiečiai būtų nugalėti. Rusijos kariuomenė būdama gynyboje prarado kiek daugiau nei vieną dešimtadalį kariuomenės 1,3/10 kariuomenės (13,02 %), o kai tuo tarpu vokiečiai būdami ženkliai mažesnės sudėties puldami neteko mažiau nei vieną dešimtadalį kariuomenės 0,8/10 (8,33 %) karių. Vadinasi, tai dar kartą įrodo, kad ne visada kariuomenių dydžiai apsprendžia operacijos sėkmę, dar mažiau turi įtakos, ar kariuomenė yra puolime, ar gynyboje. Reikia paminėti, kad vokiečiai, turėdami mažiau karių, turėjo pranašumą kitoje srityje – turėjo žymiai didesnę skaičių artilerijos

¹⁶⁹ Frankfurter Zeitung, Deutsche Armee erobert Riga [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą <https://www.faz.net/aktuell/politik/der-erste-weltkrieg/frankfurter-zeitung-05-09-1917>

¹⁷⁰ Das Archiv zum 1. Weltkrieg. Der Weltkrieg am 5. September 1917 [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą http://www.stahlgewitter.com/17_09_05.htm

pabūklų – 1159 prieš Rusijos turėtus 66 vienetus. Kariuomenės susidūrė gana siaurame ruože – 14 kilometrų mūšio linijoje, kur skaitlingumas didesnės esmės nebeturėjo, svarbi buvo ginkluotės įvairovė ir karių nusiteikimas. Skaičiuojant turėtų kariuomenių dydžius gaunama, kad Rusijos ir Vokietijos kariuomenių santykis buvo atvirkštinis puolimo ir gynybos – 32/1 arba 0,31, kai tuo tarpu klasikinis santykis gynybos ir puolimo yra 1/3 arba 0,33. Apibendrinant galima teigti, kad Juglos upės mūšyje Rusijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus gynyboje ir Vokietijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus puolime patirtus nuostolius, kad tradicinė karo meno proporcija nepritaikoma.

2.4. Varšuvos mūšis mūšio aukų, žuvusiųjų ir sužeistųjų santykio interpretacija

1919 m. vasario 14 dieną prasidėjo Lenkijos ir Sovietų Rusijos karas, trukęs iki 1921 m. kovo 21 dienos. Sovietų Rusijos lyderis V. Leninas matė Lenkiją kaip puikią platformą ir tiltą tolimesnei komunizmo idėjų ir filosofijos sklaidai Vidurio ir Vakarų Europoje, kur tikėjosi įpliekti naujas bolševikines revoliucijas. Po sėkmingų veiksmų Rusijos pilietiniame kare bolševikų kariuomenė pradėjo spausti Ukrainos vakaruose buvusią Lenkijos kariuomenę, kuri net apsijungusi su Ukrainos Liaudies respublikos kariuomene kovėsi nesėkmingai ir buvo priverta trauktis į Lenkijos gilumą praktiškai iki Varšuvos. 1920 m. rugpjūčio 12-25 dienomis prie Varšuvos įvyko Lenkijos ir Sovietų Rusijos kariuomenių mūšis, kurį laimėjo lenkai, o rusai patyrė triuškinamą pralaimėjimą.¹⁷¹ Lenkijos kariuomenė būdama gynyboje patyrė 123 000 dydžio nuostolius: 4500 užmuštų, 22000 sužeistų, 10000 dingusių. Iš viso lenkai patyrė 36500 karių nuostolį. Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad lenkų žuvo 3,65 %, buvo sužeista 17,8 % ir dingo 8,13%. Iš viso patyrė 29,67 % nuostolį. Kai tuo tarpu Sovietų Rusija būdama puolime ir turėdama iki 140 000 dydžio kariuomenę patyrė šiuos nuostolius: 15000 užmuštų, 10000 sužeistų, 500 dingusių, 65000 paimta į nelaisvę bei apie 30000 karių buvo internuota Rytų Prūsijoje. Iš viso Sovietų Rusijos kariuomenė Varšuvos mūšyje patyrė 120500 karių nuostolį.¹⁷² Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad bolševikų žuvo 10,71 %, buvo sužeista 7,14 %, dingo 0,35 %, paimta į nelaisvę 46,42 % bei buvo internuota 21,42 %. Iš viso patyrė 86,07 % nuostolį. Nors kariuomenių dydžiai skyrėsi 17000 karių – bolševikų kariuomenė buvo didesnė 12,14 %. Visgi šios persvaros dydžio nepakako, kad nugalėtų lenkus gynyboje. Lenkai būdami gynyboje prarado tik trečdalį 1/3 kariuomenės (29,67 %), kai tuo tarpu bolševikai buvo sutriuškinti ir neteko

¹⁷¹Internet archive Wayback Machine [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą https://web.archive.org/web/20071007194853/http://www.historynet.com/wars_conflicts/20_21_century/3038436.html?feature=d=y&c=y

¹⁷²Paweł Wroński. Bolszewik złamany [žiūrėta 2019-05-15]. Prieitis per internetą <http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127290,2856516.html?disableRedirects=true>

beveik trigubai daugiau, apie 9/10 (86,07 %) karių. Skaičiuojant turėtų kariuomenių dydžius gaunama, kad Rusijos ir Lenkijos kariuomenių santykis buvo praktiškai 1/1 arba beveik 0,9, kai tuo tarpu klasikinis santykis gynybos ir puolimo yra 1/3 arba 0,33. Galima teigti, kad bolševikų kariuomenė buvo per maža tokios apimties Lenkijos kariuomenės nugalėjimui. Apibendrinant galima teigti, kad Varšuvos mūšyje Lenkijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus gynyboje ir Sovietų Rusijos kariuomenei daugumoje atvejų buvus puolime patirtus nuostolius, kad tradicinė karo meno proporcija buvo pritaikoma.

2.5. Nagrinėtų mūšių nuostolių santykių pavyzdžių tendencijos ir koreliacija su Radviliškio kautynėmis

Apibendrinant visą skyrių galima teigti, kad tradicinė karo meno proporcija, kuomet puolantieji, siekiantys nugalėti besiginančiuosius, privalo įdėti trigubas pastangas bei tikėtis trigubų nuostolių tiek žuvusiųjų, tiek sužeistųjų, besiginančiųjų atžvilgiu, yra nepritaikoma chronologiškai artimiausių Pirmojo pasaulinio karo mūšių atvejui. Pirmojo pasaulinio karo Rytų fronto mūšių bei Varšuvos mūšio paimtos statistikos patvirtina, kad kariuomenių dydžiai, jų vaidmuo mūšyje – ar tai būtų puolantieji, ar tai būtų besiginantieji, mūšio eigai ir rezultatui kaip pagrindiniai faktoriai rolės nevaicino. Pagrindiniai faktoriai, lėmę pergalę, buvo karinio vieneto gebėjimas laiku ir vietoje atlikti manevrą, persidislokuoti bei tinkamai išnaudoti turėtą ginkluotę, tokią kaip artileriją ar aviaciją. Radviliškio kautynių atveju Lietuvos kariuomenės 2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono 700 karių ir iš rezervo panaudotas 1-o pėstininkų pulko 3-io bataliono apie 880 karių, iš viso 1580 patyrė šiuos nuostolius: užmušti 26 ir sužeisti 96, iš viso 122 kariai.¹⁷³ Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad lietuvių žuvo 1,65 %, buvo sužeista 6,08 %. Iš viso patyrė 7,72 % nuostolį. Kai tuo tarpu Rusijos Vakarų savanorių armija, Radviliškio gynybai naudojusi ne mažiau nei 1000 gerai įsitvirtinusių karių, neteko 907 karių: užmuštų 350, sužeistų 400, paimta į nelaisvę 157. Apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad bermontininkų žuvo 35 %, buvo sužeista 40 %, paimta į nelaisvę 15,7 %. Iš viso patyrė 90,7 % nuostolį. Lyginti tarpusavyje kariavusių pusių pajėgas sudėtinga, nes nėra tikslų bermontininkų duomenų. Kautynės truko beveik dvi paras. Pirmą parą Radviliškį nesėkmingai puolė Lietuvos kariuomenės 2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono 700 karių, kurių dalis buvo naujokai, kurie neįveikė įsitvirtinusių apie 1000 bermontininkų (priedas Nr.4). 2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono vadai puolimo metu neatliko jokio manevro bei aklai puolė Radviliškį iš labiausiai priešininkų įtvirtintos pusės (priedas Nr.1). Tik antrą dieną prie puolančiųjų prisijungus 1-am pėstininkų pulkui pavyko palaužti

¹⁷³ Autorių kolektyvas. JOKUBAUSKAS V. *Svarbesnių Lietuvos kariuomenės kautynių ir susirėmimų su priešais 1918-1923 m. trumpa apžvalga. Nesibaigiantis karas? Baltijos šalys po 1918 metų*, Acta Historica Universitatis Klaipedensis Nr. XXXVI, Klaipėda, 2018, p. 195.

bermontininkų gynybą (priedas Nr. 2). Pirmą parą įsitvirtinusių besiginančiųjų buvo daugiau nei puolančiųjų. Antrą parą prie puolančiųjų prisijungė šviežiomis jėgomis pilnas Lietuvos kariuomenės bermontininkų fronto rezervas, kai tuo tarpu besiginančiųjų paremti naujos pajėgos nespėjo, nors buvo informacija, kad Šiauliuose jau telkiama pagalba. Radviliškio atveju kaip ir kitų paminėtų Pirmojo pasaulinio karo mūšių nugalėtojų sėkmę lėmė ne turėtas karių skaičius, kuris tik iš dalies turėjo įtakos laiko ašiai, kiek ilgai truks veiksmas. Reikia akcentuoti, kad antrą parą buvo efektyviai panaudota lietuvių artilerija gesinant priešininko kulkosvaidininkus įsitvirtinimo taškuose. Taip pat reikia pabrėžti, kad antrą dieną buvo panaudotas manevras ir Radviliškis apeitas iš šiaurinės pusės. Vertinant anksčiau pateiktų mūšių statistikos analizę, Radviliškio kautynės ir procentinė kariavusių pusių nuostolių išraiška kaip ir pritampa prie bendro karybos meno konteksto. Pergalei didžiausios įtakos turėjo panaudotas rezervas, atliktas manevras, išnaudota artilerija.

3. RADVILIŠKIO MŪŠIO EIGOS ANALIZĖ.

Be jokios abejonės vietovė ir oro sąlygos turi milžiniškos įtakos bet kokiai karinei operacijai, jos sėkmei, efektyviai ugnies paramai, karių motyvacijai, vienetų manevringumui ir t.t. Bet reikia taip pat pripažinti ir tai, jei vietovės praeinamumas blogas, oro ir taikinių matomumo sąlygos taip pat yra labai prastos, bet jos neginčytinai yra vienodos visoms kariaujančioms pusėms. 1815 m. prieš visiems gerai žinomą Vaterlo (pranc. Waterloo) mūšį prancūzų artileristai skundėsi Prancūzijos imperatoriui ir kariuomenės vadui Bonapartui Napoleonui (pranc. Bonaparte Napoléon) apie ribotas pabūklų judėjimo galimybes dėl prastų oro ir pažliugusių kelių. Napoleonas jiems atkirto, kad sąlygos yra visiems vienodos, įskaitant ir priešininką: „*Manote, jų artileristams yra lengviau?*“

3.1. Kovos veiksmų vieta ir vyravusios hidrometeorologines sąlygas bei jų kovos poveikis veiksams

Radviliškio miestelis yra įsikūręs šiaurinėje Lietuvos dalyje, Radviliškio kalvagūbryje, 115-125 metrų virš jūros lygio, apie 20 km. į pietryčius nuo Šiaulių ir panašiu atstumu į šiaurės vakarus nuo Šeduvos. Radviliškis nuo seno vietinių gyventojų vadintas miesteliu ant pelkių. 1931 m. žurnale „Karys“ rašoma, kad „*miestelis yra labai žemoje vietoje, aplink vien pelkės ir durpynai.*“¹⁷⁴ Tik po Antrojo pasaulinio karo Radviliškio geležinkelio stotyje ir miesto teritorijoje vyko melioracijos ir pelkių grunto išvežimo darbai.

¹⁷⁴ MINGELIAVIČIUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.*, Karys, 1931, Nr. 12, p. 235.

Vyresni gyventojai pasakoja, kaip dabartinėje centrinėje miesto dalyje prie V. Kudirkos gatvės rinko pelkėse spanguoles. Šiuo metu čia yra daugiabučiai, mokykla, stadionas. Pietinėje Radviliškio geležinkelio ruožo pusėje tvyrojo Sulinkių pelkės ir teka Beržės upė. 1919 m. Radviliškyje gyveno apie 5000 gyventojų, pratiškai visi jų namai buvo įkurti šiaurinėje geležinkelio pusėje.¹⁷⁵ Dominavo medinės statybos namai, dauguma jų buvo vienaukščiai. 1931 metais laikraštyje „Šiaurės Lietuva“ A. S. Bunza straipsnyje „Po Radviliškį pasižvalgius“ rašo: „*Radviliškio lūšnų pasididžiavimas – pradžios mokykla. O tų lūšnų labai daug. Visur mediniai sukrypę nameliai.*“¹⁷⁶ Tai patvirtina ir priešgaisrinės būklės aprašymas 1936 metų žurnale „Karys“: „*Radviliškio miestas gaisro atveju yra labai pavojingoje būsenoje, nes mediniai namai labai seni ir daugiausia apipuvę.*“¹⁷⁷ Buvo vos keli mūriniai, akmeniniai pastatai ar statiniai – geležinkelio stotis, liuteronų maldos namai, kapinių ir bažnyčios teritorijos aptvertos akmenine tvora, bažnyčios varpinė ir vėjiniai malūnai, kurių apatinė dalis buvo pastatyta iš akmens ir buvusi apie 2-3 metrų aukščio. Centrinės gatvės ir šaligatviai buvo grįsti lauko akmenimis. Miesto centre buvo akmenimis grįsta turgaus aikštė. Radviliškio vaizdą, apstatymą ir architektūrą iki mūsų puikiai iliustruoja Pirmojo pasaulinio karo metu 1915-1916 metais vokiečių karo fotografų padarytos nuotraukos. Pravoslavų kapinės buvo užmiestyje iš miestelio pietryčių pusės. Kiek kairiau, 1919 m. Antaniškių dvare, stovėjo vėjinis malūnas (nugriautas) bei pietinės miestelio pusės laukuose taip stovėjo malūnas (tebestovi). Pastarasis malūnas žinomas kaip Radviliškio malūnas, dar buvo malūnas Basanavičiaus gatvėje, Vaidulių malūnas, Verdulių malūnas, Kutiškių malūnas. Yra atlikti pastarojo malūno architektūriniai išmatavimai: akmeninės sienos aukštis 2,32 m, aukščiau esančios medinės konstrukcijos aukštis iki kepurės 11,38 m., bendras malūno aukštis iki kepurės – 13,70 m. Miestelį kirto kelias Šiauliai – Šeduva bei jau minėtas geležinkelis, ejęs paraleliai keliui. Amuniciją ir atsargas bermontininkai laikė miestelio šiaurės vakaruose buvusio dvaro sandėliuose, stiklo fabriko patalpose, taip pat šalia buvo dar vienas aerodromas.¹⁷⁸ Istorikas V. Lesčius nepateikdamas šaltinių teigia, kad bermontininkų ugniavietės daugiausiai buvo įrengtos įvairiuose mūriniuose pastatuose.¹⁷⁹ Vertinant tai, kad Radviliškyje buvo vos keli mūriniai statiniai ir tie patys buvo miestelio centre, o daugiausiai dominavo medinės statybos statiniai, galima daryti prielaidą, kad minėtas istorikas netiksliai žinojo Radviliškio išplanavimą bei kaip jis galėjo būti panaudotas gynybai. Lietuvos kariuomenė fronto su bermontininkais apsaugai buvo išsikavusi apkasus. Tai įrodo 2-o pėstininkų pulko ir Kauno bataliono

¹⁷⁵ MIŠKINIS, A. Vakarų Lietuvos Miestai Ir Miesteliai, II Knyga, Vilnius, 2007, p. 67.

¹⁷⁶ BUNZA A. S. Po Radviliškį pasižvalgius, Šiaurės Lietuva, Nr. 3 (49), Šiauliai, 1939, p. 2.

¹⁷⁷ VINCULIS. Radviliškio įgula gaisrų fronte, Karys, 1936, Nr. 16, p. 526.

¹⁷⁸ DAUMANTIS, J. Ko Radvila nežinojo... , Sekmadienis, Nr. 7 (258), 1933, p. 3.

¹⁷⁹ LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920. Vilnius, 2004, p. 225.

schema, pasirašyta 1-os brigados inžinerijos karininko K. Popeliučkos 1919 m. lapkričio 16 d.¹⁸⁰ Vertinant tai, galima daryti prielaidą, kad bermontininkai, siekdami organizuoti perimetro aplink miestą apsaugą silpniausiose gynybos vietose, tarpuose tarp natūralių priedangų, tokių kaip mūrine tvora aptvertos kapinės, malūnai, buvo taip pat įrengę įtvirtintus apkasus. Vokiečiai turėjo daug patirties įrengiant įtvirtinimus, tokios patirties jie buvo įgiję Pirmajame pasauliniame kare, kuris dar buvo vadinamas ir apkasų karu. Yra net pavyzdžių, kai vokiečių kariai įsirengia įgilintas pozicijas namo pirmuose aukštuose, tokiu būdu bent iki kontakto su priešu išlaikydami pozicijų maskuotę bei pasinaudodami natūralia priedanga – namo siena.

Apibendrinant šią pastraipą galima teigti, kad bermontininkų ir lietuvių kariuomenių veiksmams kovos vieta ir prieigos turėjo milžinišką įtaką priimtiems sprendimams, tiek buvusiams gynyboje, tiek puolime. Bermontininkai susitelkę Radviliškio miestelyje maksimaliai išnaudojo natūralią priedangą, tai yra jau pastatytą infrastruktūrą. Jie sutelkė gynybą iš pietryčių pusės sėkmingai pasinaudojo ten buvusiais vėjo malūnais, akmenine tvora aptvertomis kapinėmis, bažnyčios varpine. Tiek malūnai, tiek varpinė buvo sėkmingai išnaudoti sekykloms, artilerijos ugnies koregavimui, padalinių manevravimui ir mūšio lauko stebėjimui. Į malūnus buvo sukelti kulkosvaidžiai, turėjo gerai matomus šaudymo sektorius. Mediniai namai netiko apsaugai, bet tiko maskuotei ginantis, todėl artilerijos, kulkosvaidžių ir šaulių pozicijos buvo įrengtos ir gyventojų namų kiemuose, ir pastatuose.

Lietuvos kariuomenės veiksmus ir judėjimą iš pietų ir pietvakarių pusės ribojo pelkėta vietovė. Lietuviai vystė puolimą iš pietryčių pusės voromis, kurios judėjo geležinkelio bėgiais ir keliu (priedas Nr.1). Lietuvos kariuomenė turėjo galimybę pasinaudoti kaip priedanga tik tamsa, dėl ko ir buvo pradėtas puolimas 3 val. nakties.¹⁸¹ Bet po pirmų susirėmimų paaiškėjo lietuvių karių judėjimo kryptys, kurias užkardė ir visiškai sustabdė bermontininkų kontroliuoti vėjiniai malūnai ir kapinės. Ltn. S. Oželio vadovaujamas būrys prisidengęs tamsta buvo sugebėjęs patekti į miestą dar iki pirmo šūvio, bet greičiausiai dėl skubėjimo atsiplėšė nuo 1-os kuopos, nesulaukė paramos nei iš atsilikusios savo kuopos, nei iš šone buvusių 2-os ir 3-čios kuopų. Lietuvių artilerija, kautynių pradžioje panaudota neefektyviai, nedarė didesnės žalos malūnuose įsitvirtinusiems bermontininkų kulkosvaidininkams. Lietuvių sviediniai arba nepramušė akmeninės malūnų sienos, arba pramušė medinę malūno konstrukciją kiaurai detonuodavo kažkur laukuose.¹⁸² Po pirmų nesėkmingų atakų Lietuvos kariuomenė turėjo sutelkti dėmesį ir ugnį į bermontininkus, įsitvirtinčius malūnuose ir kapinėse, bei neutralizuoti kulkosvaidžių pozicijas. Tam tik šviesiu paros metu sėkmingai panaudota lietuvių ugnies parama – artilerija. Be to, lietuviai turėjo atlikti apėjimą ir manevrą bei puolė

¹⁸⁰ 1919 11 16 1-os brigados inžinerijos karininko K. Popeliučkos pasirašyta 2-o pėstininkų pulko ir Kauno bataliono schema, LCVA, f. 509, ap. 167.

¹⁸¹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 223.

¹⁸² DULKĖ. *Bermontininkai ir Radviliškio kautynės*, Karys, 1938, Nr. 34, p. 950.

Radviliškį ir iš šiaurinės pusės, kur nebuvo įtvirtintų pozicijų ir nebuvo susitelkusios gynybai bermontininkų pajėgos.

Verta atskirai pakalbėti ir apie oro sąlygas, buvusias Radviliškio kautynių metu. Pagrindiniai įvykiai vyko 1919 m. lapkričio 21, 22 ir 23 dienomis, tai buvo penktadienis, šeštadienis ir sekmadienis,¹⁸³ ir tai buvo 48 metų savaitė. Lapkričio mėnesį *saulė teka 7.58 val., leidžiasi 16.10 val., dienos ilgumas 8.12 val.*¹⁸⁴ Daug kur istoriografijoje mūšio aprašymuose teigiama, kad oras ramus buvo vos 1 val. nuo puolimo pradžios ir kad jau apie 4 val. ryto pakilo žvarbus priešpriešinis vėjas ir pradėjo smarkiai snigti. Vėjas, pūtęs iš vakarų, sniegą nešė į akis: „*Sunkiai slinko mūsų voros pirmyn, nes naktis buvo šalta, priešais pūtė smarkus vėjas ir snigo.*¹⁸⁵ *Oras buvo nekoks, į akis pūtė vėjas, pradėjo snigti.*¹⁸⁶ *Oras buvo ramus, bet tarp 4-5 val. pakilo debesys ir pradėjo smarkiai snigti, pūtė stiprus vėjas, nešantis sniegą tiesiai puolantiesiems į akis.*“¹⁸⁷ Po pirmų artilerijos salvių mieste ir dvare kilo gaisras, užsidedė dvaro daržinė. Mūšio pradžioje matomumas buvo sąlyginai geras dėl didelio gaisro, bet pradėjus stipriau snigti, labai prastas matomumas apribojo artilerijos (ir greičiausiai kulkosvaidžiais) paramą ugnimi. Susisiekus su Lietuvos hidrometeorologijos tarnybos prie Aplinkos ministerijos klimatologijos skyriumi dėl 1919 m. lapkričio 21/22/23 dienomis buvusių oro sąlygų, 2017-11-20 buvo gautas atsakymas Nr. (10.8)-B8-2599 „Pažyma apie hidrometeorologines sąlygas“, pasirašytas vedėjo dr. Donato Valiuko, parengtas Zinos Kitrienės, iš kurio paaiškėjo, kad 1915-1922 m. laikotarpiu buvo nutrūkę stebėjimai daugumoje meteorologijos stočių: duomenis apie 1919 m. orus fiksavo tik Vilniaus meteorologijos stotis. Radviliškyje stebėjimai nutrūko 1907 m., Panevėžyje 1913 m., daugumoje meteorologijos stočių stebėjimai atnaujinti ar buvo įkurtos naujos stotys 1922-1924 m. Šiauliuose meteorologijos stotis įkurta 1924 m. spalio mėn. Beje, buvo patarta kreiptis į Latvijos meteorologus. Susisiekus paaiškėjo, kad kaimyninėje šalyje situacija buvo praktiškai identiška. Todėl tam, kad būtų profesionaliai pailustruoti ir pamatyti orai, tvyroję Lietuvoje kautynių metu, remtasi Vilniaus meteorologijos stoties užfiksuotais duomenimis. Remiantis Vilniaus meteorologijos stoties duomenimis, mus dominančio periodo kelios savaitės 1919 m. buvo šaltos: jau spalio 30 d. paros vidutinė oro temperatūra nukrito žemiau 0°C ir neigiama išsilaikė iki lapkričio 23 d. Žemiausia oro temperatūra buvo nukritusi iki -22,5°C (lapkričio 19 d.), aukščiausia pakilo iki +4,3°C (lapkričio 25 d.). Vidutinė mėnesio oro temperatūra -5,2°C, bendras kritulių kiekis buvo 36,7 mm. 1919 m. matavimai buvo atliekami 3 kartus per

¹⁸³ 1919 metų kalendorius [žiūrėta 2018-10-15]. Prieitis per internetą: <https://www.timeanddate.com/calendar/?year=1919&country=90>

¹⁸⁴ Orų prognozė [žiūrėta 2018-10-15]. Prieitis per internetą: <http://www.oruprognoze.lt/saules-tekejimas/>

¹⁸⁵ JANUŠEVIČIENĖ, A. *Savanorių žygdarbis*. Radviliškis, 2006, p. 14.

¹⁸⁶ JANKAUSKAS, V. *Kario kelias, generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004, p. 174.

¹⁸⁷ SURGAILIS, G. *Antrasis LDK Algirdo pėstininkų pulkas*. Vilnius, 2014, p. 99.

parą: 7 val. ryte, 13 val. dieną ir 21 val. vakare. Remiantis Lietuvos hidrometeorologijos tarnybos prie Aplinkos ministerijos Klimatologijos skyriaus pateiktais duomenimis (žiūrėti lentelę) galima teigti, kad kautynių metu per Lietuvos teritoriją iš vakarų į rytus judėjo ciklonas, lapkričio 21 d. virš Radviliškio praėjo šiltas frontas, todėl tą dieną oro temperatūra buvo maždaug -6 / -1 laipsniai šalčio, iškrito sniego. Praslinkus šiltajam frontui, kitą dieną (lapkričio 22 d.) oro temperatūra pakilo iki maždaug 0 - 3 laipsnių šilumos, sniego iškrito daug mažiau lyginant su 21 d., vyravo rūkas, dėl kurio matomumas sumažėjo iki 2-3 km, vėjas buvo nestiprus. Lapkričio 23 d. oro temperatūra toliau kilo iki 3-4 laipsnių šilumos, kritulių nebeliko, rūkas perėjo į rūkaną ir matomumas padidėjo iki 4-5 km. Kadangi prieš tai buvo iškritę sniego, tai iki 23 dienos jis galėjo visas nutirpti, o vietomis išsilaikyti šlapias. Tai tarsi patvirtina ir įvykių liudininkas ir kovų dalyvis Jonas Pyragius savo prisiminimuose: „*Naktis tyli, be mėnesienos. Truputi šąla ir krenta smulkutės snaigės.*”¹⁸⁸ *Šalčio atrodo nėra. Tik-tik ne atodrėkis. Bet valandą pagulėjus imi stingti.*”¹⁸⁹ Petras Ruseckas rašo, kad naktis buvo šalta, priešais pūtė smarkus vėjas ir snigo, kelias buvo tik pusiau užsnigtas, vietomis purvas, daugiausiai gruodas ir kad puolimas prasidėjo anksti ryte esant tirštam rūkui.¹⁹⁰ Tarpukaryje žurnale „Karys“ aprašomos ir antrosios kautynių dienos oro sąlygos lapkričio 22 d.: „*Tą dieną, atlydžiui verčiant, sniegas kaip pašėlęs tirpo. Užtat buvo šlapia, drėgna, purvina ir miglota.*”¹⁹¹

Apibendrinant šią pastraipą galima teigti, kad labai tiksliai oro sąlygas, tvyrojusias kautynių metu, nustatyti neįmanoma, nes buvo nutrūkę stebėjimai daugumoje meteorologijos stočių, buvusių prie kautynių vietos (Radviliškis, Panevėžys), arba tiesiog dar net nebuvo įkurtos naujos (Šiauliai). Sprendžiant iš Vilniaus meteorologijos stoties fiksuotų duomenų orai lapkričio 21, 22 ir 23 d. buvo atšiaurūs. Galima daryti prielaidą, kad, esant šlapiam sniegui, šlapdribai bei vertinant turėtą aprangą, abiejų kariavusių pusių kariai galėjo pabuvę ilgą laiką lauke būti peršlapę ir sušalę. Tai galėjo turėti įtakos karių prastėjančiai motyvacijai ir nuotaikai. Sanitarijos puskarininkis Kutra prisimena, kad kariams trūko pirštinių ir labai šalo rankos, po Radviliškio kautynių daug kam teko gydyti nušalusias rankas.¹⁹² Pasak artilerijos kapitono Šipelio, artilerijos dalyvavimas Radviliškio mūšyje buvo žymus ir ryškus. Priešininkas buvo gerai įsitvirtinęs, panaudodamas visas karo technikos priemones, drąsiai gynėsi, ir šioje vietoje artilerijai teko parodyti savo ugnies galią.¹⁹³ Mūšyje dalyvavo 3-čios ir 5-os baterijų būriai. Kaip teigia tas pats kapitonas, šios baterijos užėmė pozicijas ties Karčemų kaimu ir intensyviai apšaudė Radviliškį. Kas iššaukė priešininko

¹⁸⁸ PYRAGIUS, J. *Kovosiu kol gyvas*. Kaunas, 1993, p. 24.

¹⁸⁹ Ten pat, p. 26.

¹⁹⁰ RUSECKAS P. *Lietuvos kariuomenė*, Kaunas, 1929, p. 30.

¹⁹¹ MINGELEVIVUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.* Karys, 1939, Nr. 16, p. 498.

¹⁹² BIRŽYS, J. *Drąsa visur laimi*, Karys, 1931, Nr. 13, p. 256.

¹⁹³ ŠIPELIS. *Artilerijos gyvenimo pirmas dešimtmetis*. Mūsų žinynas, Nr. 45, Kaunas, 1928, p. 9.

minosvaidžių ir bombasvaidžių ugnį. Tik ar šaudantieji matė, į ką šaudė? Situaciją detalai iliustruoja kario prisiminimai 1924 m. žurnale „Karys“: „*Radviliškyje prasidėjo smarki artilerijos ugnis. Mes išėjome laukan <...> Sniegas vis snigo ir pustė į akis. <...> Jau buvo kokia 6 val. ryto, o mes vis ėjom. Oras irgi, kaip tyčia, dar labiau pradėjo siusti, labiau pradėjo snigti ir vėjas pasiūčiau ėmė nešti į akis sniegą, baigdamas lipdyti akis.*“¹⁹⁴ Artilerijos taikinių žvalgyba ir parama ugnimi taip pat buvo sudėtinga ne tik dėl tiršto snigimo bei rūko, bet ir dėl tamsos, nes operacija prasidėjo 3 val. nakties, o saulė patekėjo tik 8 val. Galima daryti prielaidą, kad bent jau mūsų pradžioje artilerija ir kita ugnies parama buvo teikiama padrikai, netiksliai, nes ribojimo matomumo sąlygos (tamsa, rūkas, migla, lietus, šlapdriba, snygis) bei savo pajėgų draugiškos ugnies vengimas. Daliai Lietuvos kariuomenės padalinių pavyko patekti į miestą, todėl artilerijos parama buvo paprasčiausiai neįmanoma, nors ir tai buvo daroma. 1938 metų žurnale „Karys“ rašoma, kad „*mūsų baterija pasiuntė pirmą sviedinį, kuris krito priešais mus, bet padaręs rekošetą peršoko ir sprogo mūsų užpakalyje. Mums pasidarė nejauku, nes sava artilerija galėjo mus sunaikinti.*“¹⁹⁵ Nors Lietuvos karo aviacija gavo įsakymą dalyvauti šiame fronte, bet realaus panaudojimo fakto neaptikta. Yra likę tik nurodymai dėl karo aviacijos veiksmų: „*aeroplanai turi atlikti žvalgybą prieš judėjimo daugiausiai iš šonų (flangų) Szadova ir Beisagola frunta.*“¹⁹⁶ Dėl didelio debesuotumo visas lapkričio 21, 22 ir 23 d. abi kariavusios pusės negalėjo panaudoti savo karo aviacijos – karo lakūnai negalėjo orientuotis debesuotoje erdvėje, negalėjo matyti taikinių tiek ant žemės, tiek danguje bei nusileidimas, silpnai matant ar nematant kilimo-tupimo lauko, būtų buvęs itin rizikingas. Tai puikiai įrodo ir iliustruoja 1919 m. spalio 9 d. karo komendanto telefonogramoje Nr. 52 minimas Radviliškyje ryte sudužęs vienas bermontininkų lėktuvas.¹⁹⁷

3.3. Žvalgybos ir kontržvalgybos veiksmai

Nors P. Ruseckas savo knygoje teigia, kad lapkričio 21 d. lietuviai, padarę rimtą žvalgybą, anksti ryte, esant tirštam rūkui, keliose vietose staiga puolė vokiečius: „*Dar tamsoje lietuviai buvo įsiveržę į vieną stipriausių, kulkosvaidžiais, artilerija, bombasvaidžiais ginkluotą vokiečių lizdą, bet prašvitus atsipeikėję vokiečiai mūsų išvarė.*“¹⁹⁸ Paprastai žvalgybos duomenys pateikiami dar prieš paskirstant užduotis vienetams ir priimant sprendimus prieš puolimą, bet, matyt, tai nebuvo padaryta lietuvių atveju. Tai patvirtina, kad žvalgybos informacija prieš kautynes buvo renkama nesisteningai bei ji nebuvo

¹⁹⁴ ZARANKA. *Mano atsiminimai iš Lietuvos karų, II Bermontininkų fronte I Pafrontėje*, Karys, 1924, Nr. 1 (241), p. 6.

¹⁹⁵ RAMANAUSKAS, J. *Pritrūkę šovinių, šūkiu valio išblaškė priešą*, Karys, 1938, Nr. 15-16, p. 450.

¹⁹⁶ Parėdymas apgynimui Šadova – Baisogala linijos, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1, l. 271.

¹⁹⁷ 1919 10 09 Telefonograma Generalinio štabo viršininkui Nr. 52, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 42.

¹⁹⁸ RUSECKAS P. *Lietuvos kariuomenė*, Kaunas, 1929, p. 30.

kokybiška. Daug buvo ir pavienių karių iniciatyvų, nes vykdyti reidai į priešų kontroliuojamą teritoriją ne tik nedavė naudos, bet provokavo priešininką. Buvusią prastą žvalgybą ir cirkuliuojančią netikslią informaciją bei duomenis įrodo fronto vado Ladigos priekaištai žinutėje 2-o pėstininkų pulko vadui Vincui Grigaliūnui-Glovackiui (toliau – V. Glovackis) dėl klaidinančios informacijos pateikimo: „*tą patikrinau per pulkininką Adamkevičių ir gavau priešingai jūsų pranešimui.*“¹⁹⁹ 2-o pėstininkų pulko vadas pradėdamas Radviliškio puolimą neįvertino jame buvusio bermontininkų kiekio ir gynybinio potencialo. Realiai buvo žinoma viskas apie bermontininkus: kas, kada ir kiek išvyko ar atvyko. Apie priešą duomenis teikė partizanai, vietos gyventojai, vadų giminės ir draugai, informacija Latvijos – Lietuvos pasienio regione dalinosi ir latviai.²⁰⁰ Didžioji dalis Lietuvos kariuomenės karių nekantravo kuo greičiau stoti į atvirą kovą su bermontininkais. Deja, buvo dalis, kurie tylėjo arba net kalbėjo, kad visi žus, o kartu neteksime ir jaunos nepriklausomybės.²⁰¹ Jauną Lietuvos kariuomenę kankino įvairios negandos: dar atskiriems daliniams tebebūnant nuolatinėse dislokacijos vietose ir net nespėjus išvykti į frontus, kariai sirgo, mirė nuo ligų, daug dezertyravo. E. Adamkavičiaus vadovaujame Kauno batalione 1919 m. rugpjūčio – rugsėjo mėnesiais mirė apie 80 karių (krivinoji dizenterija) ir dezertyravo apie 54.²⁰² Be to, tebekeliaujant traukiniais į bermontininkų frontą kariai šokinėjo iš vagonų ir dezertyravo, buvo net karininkų, skleidžiančių savotišką paniką kariams. Vienas tokių įvardintas karininkas Koscelkaukas,²⁰³ kuris aukštino bermontininkus ir varė baimę pavaldiniams. Bėgdavo kariai ir iš padalinio dislokacijos vietos.²⁰⁴ Viena populiariesnių karių dezertyravimo formų buvo negrįžimas iš atostogų.²⁰⁵ Yra užfiksuota, kaip prašoma pakeisti net 1-o pėstininkų pulko kapelioną Garmų, kuris negrįžo iš atostogų, pakeičiant jį kapelionu Danesevičiumi.²⁰⁶ Prasidėjus aktyvesniems veiksams savavališkai pasitraukiančių padaugėjo. Po bermontininkų artilerijos apšaudymo pabėgo net V. Glovackio adjutantas Vaičiūnas.²⁰⁷ Taip pat rasta žinių, kad bermontininkų naudai šnipinėjo ir lietuvių kariai. Vieną tokių sulaikė Radviliškio karo komendantas karininkas Norkus. Tai buvo 1-o pėstininkų pulko 3-čio eskadrono kareivis Steponas. Komendanto pranešime Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo viršininkui rašoma, kad minėtas karys teikdavo visą informaciją priešui,

¹⁹⁹ JANKAUSKAS, V. *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004, p. 160.

²⁰⁰ ANUŠAUSKAS, A. *Lietuvos žvalgyba 1918-1940*. Vilnius, 2014, p. 34.

²⁰¹ PETRUITIS, J. *Mūsų žygiai*, Kaunas, 1935, p. 163.

²⁰² Lietuvos archeologija Nr. 41, JOKUBAUSKAS, V. *Karininko Petro Tarasenos tarnyba Lietuvos kariuomenėje*, Vilnius, 2015, p. 172.

²⁰³ ZABULIONIS, N. *1-o pėst. pulko 7 kuopos veiksmai prieš bermontininkus. Karo archyvas X*, Kaunas, 1938, p. 207.

²⁰⁴ Kuopos vado pareiškimas Bataliono vadui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 108, l. 111.

²⁰⁵ 1919 10 10 L.e.p. kuopos vado raportas Panevėžio B-no vadui LCVA, f. 929, ap. 3, b. 108, l. 100.

²⁰⁶ 1919 11 15 1-o Pėstininkų pulko vado majoro Skorubskio Pareiškimas 1-os Brigados vadui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 29, l. 18.

²⁰⁷ Atsakingas redaktorius SURGAILIS, G. *Vincas Grigaliūnas-Glovackis. Generolo atsiminimai. II-III dalis*. Vilnius, 2017, p. 99.

todėl tolimesnei apklausai buvo išsiųstas į Kauną. Kad šis bermontininkų šnipas buvo jiems vertingas, įrodo ir komendantui įteiktas ultimatumas sugrąžinti areštuotąjį iki nurodyto laiko, nes jie pradės šaudyti nelaisvėje laikomus lietuvių karius.²⁰⁸ Bermontininkai vykdė aktyvų verbavimą. Nors į bermontininkų kariuomenę daugiausiai stėjo vokiečiai ir rusai, bet atsirado lietuvių ir netgi lietuvių karių. Suvilioti geromis sąlygomis nemažai lietuvių karių perėjo į tarnybą Rusijos Vakarų Savanorių Armijoje, vien iš Šiaulių bataliono perėjo 30 lietuvių karių.²⁰⁹ Bermontininkų žvalgyboje dirbo ir civiliai asmenys, kurie kaip agentai galėjo likti be darbo sugriuvus Rusijos imperijai. 1920 metų „Trimitas“ pateikia keletą pavyzdžių: „*Iš Radviliškio į Kauną (tebesant bermontininkams apie Šiaulius) eina mūsų traukinys, pilnas kareivių ir civilių žmonių. Tarp jų sėdi jauna graži mergina ir kalbina visus aplink. Kalba visomis kalbomis ir vis kalbą nukreipia į tai, kad greitai laiku turi visa atsimainyti pas mus, nes būsimi tikra valdžia, o dabar esanti tik „piemenų valdžia“, nieko negalinti ir neišmananti. Ji prieš geraširdžius, neįtariančius mūsų kareivius net stačiai sakėsi, kad ji gyvena Kuršėnuose su bermontininkais, važiuoja į Kėdainius į savo „giminę“ ir ryt vėl grįšianti atgal į Kuršėnus. Kiek vėliau Panevėžio ruožu važiuoja plačiabarzdžis sentikis ir tas kareivius ir kitus kalbina, vis klausdamas, kaip jie žiūri į dabartinę Lietuvos valdžią ir tvarką ir prirodinėja, kad prie rusų būtų geriau gyventi, niekam iš mūsų keleivių jam neprieštaraujant.*“²¹⁰ Priešas žvalgybą vykdė pasitelkdamas ir technines priemones. Radviliškyje vokiečių žvalgybos reikalams buvo aviacijos dalinys. Tiesa, lėktuvai buvo naudojami ne tik žvalgybos reikalams, jie bermontininkams padėjo ir kautynėse prieš Lietuvos kariuomenę.²¹¹ Lėktuvai buvo naudojami tiek sąveikoje su šarvuotais traukiniais, tiek su pėstininkais. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į dar vieną detalę - keista bermontininkų pasirinkta lėktuvų parkavimo ir lauko aerodromo vieta – Radviliškio pietryčiuose buvę laukai iš Karčemų gyvenvietės pusės arba, kitaip tariant, netoli fronto linijos. Pavienės lietuvių žvalgybos grupės eidamos iš Karčemų į Radviliškį praeidavo laukuose išrikiuotus lėktuvus su sargyba, kuri patamsyje lietuvius palaikydavo savais ir praleisdavo.²¹² Kitas aerodromas buvo iš šiaurės vakarų pusės prie Radviliškio dvaro. Nors kita vertus buvo ir klaidingų ankstyvų pasmerkimų. Paminėtinas atvejis, kai kareivis Petras Kinta buvo laikomas dezertyru, bet išaiškėjo, kad pats sugrįžo pabėgęs iš bermontininkų nelaisvės.²¹³ Taip pat reikia paminėti, kad Lietuvos vyriausybė lapkričio 18 d. paskelbė, kad visi Lietuvos piliečiai, įstoję į Rusijos Vakarų Savanorių Armiją,

²⁰⁸ 1919 10 09 Radviliškio karo komendanto karininko Norkaus Telefonograma Nr. 191 Generalinio štabo viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 26.

²⁰⁹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 200.

²¹⁰ *Mūsų krašto gynimo dalykai. Kitokie agentai*, Trimitas, 1920 Nr. 5, p. 30-31.

²¹¹ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas*, II tomas, Vilnius, 1986, p. 550.

²¹² LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS, V. *Iš atminties ekrano*, Vilnius, 2009, p. 166.

²¹³ 1919 11 08 Kuopos vado Raportas Vadui Panev. B-na, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 108, l. 115.

iki lapkričio 30 d. turi ją palikti, antraip bus laikomi ir baudžiami kaip valstybės išdavikai.²¹⁴ Kaip ir minėta, didžioji lietuvių dalis veržėsi į mūšį. Veržėsi ne tik kariai, bet ir gydytojai, ir net kapelionai. 2-o pėstininko pulko vadui paskambinus į Šeduvoje buvusią 2-o pėstininko pulko 1-o bataliono lauko ligoninę, paaiškėjo, kad gydytojo Petraičio nėra, nes jis su šautuvu išėjo į frontą. Tada buvo paprašytas prie telefono kapelionas kunigas Povilas Šaulinskas, bet paaiškėjo, kad ir jo nėra, nes pastarasis taip pat išėjo su šautuvu kartu su anksčiau paminėtu gydytoju Petraičiu.²¹⁵ 1-o pėstininkų pulko pulkas buvo ypač užsidegęs stoti kovon ir su aukšta motyvacija šaukė: „*Ko kiti nepadarė, mes padarysime.*“²¹⁶

Intensyviai dirbo ne tik lietuvių žvalgyba, bet ir kontržvalgyba. Viena pagrindinių kontržvalgybos funkcijų buvo belaisvių ir pabėgėlių tardymas, tai yra taip vadinta filtracija. Tuo buvo siekiama ne tik nustatyti priešininko žvalgus, bet ir užverbuoti asmenis, tinkančius savo žvalgybai. Visi belaisviai ir pabėgėliai papuolę lietuviams vienaip ar kitaip pereidavo Žvalgybos skyriaus ar jo punkto patikrinimą, apklausą. Perbėgėliai iš bermontininkų kariuomenės, kurie norėjo pereiti į N. Judeničo kariuomenę, buvo siunčiami per Rokiškio žvalgų punktą į Latviją, o tie rusai, kurie norėjo grįžti į Baltarusiją ir Ukrainą,²¹⁷ turėjo pereiti Kauno žvalgybos skyrių. Šauliai ir partizanai taip pat svariai prisidėjo prie priešo žvalgų išaiškinimų ir sulaikymo. Dažniausiai detaliau tikrindavo nepažįstamus vyriškius ir ypač tuos, kurie nemokėjo lietuvių kalbos. 1936 metų „Trimitė“ aprašoma situacija, kaip šaulių sulaikomas asmuo: „*Lapkričio 7 d, būrio šauliai Julijonas ir Juozas Tamošiūnai atvedė sulaikę nepažįstamą vyriškį, kuris, norėdamas, kad jį šauliai paleistų, davė jiems 60 markių. Peržvelgiau jo turimą dar vokiečių okupacinės valdžios Juozo Novicko vardu asmens dokumentai....įtariau jį šnipinėjant bermontininkams. Paklaustas lietuviškai kur jis einęs, tik galvą pakratė — nesuprato. Tad jį iškratėme ir radome didelį lenktinį peilį ir 4613 markių, visai naujais vokiečių banknotais. Toliau tardomas prisipažino, kad esąs Kubanės kazokų leitenantas Aleksandras Stoše, ...einęs į Šiaulius pas bermontininkus, o kad lietuviai kaunasi su bermontininkais, tai jis nežinąs ir t. t. Surašę protokolą, nuvedėm jį pas Ukmergės karo komendantą.*“²¹⁸ Žurnale „Karys“ partizano prisiminimuose minima apie prie Margių kaimo rastą bermontininkų kurjerio lavoną, prie kurio buvo rastas ir didelis kiekis paties P. Bermonto pasirašytų įsakymų Lietuvos gyventojams, kad jie paklustų bermontininkų reikalavimams. Taip pat rasti bermontininkų kareivių laišakai, kuriuose dominavo nuotaikos, nukreiptos prieš Lietuvos nepriklausomybę. Dokumentai buvo sunaikinti.²¹⁹

²¹⁴ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 218.

²¹⁵ Atsakingasis redaktorius SURGAILIS, G. *Vincas Grigaliūnas-Glovackis. Generolo atsiminimai. II-III dalis*. Vilnius, 2017, p. 101.

²¹⁶ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 22.

²¹⁷ ANUŠAUSKAS, A. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918-1940*. Vilnius, 1998, p. 35.

²¹⁸ PAKŠTAITIS, V. *Deltuvos būrio pradžia*. Trimitas, Nr. 24, 1936, p. 566.

²¹⁹ BUVEŖS ŽEMAIČIŲ partizanai, *Prieš bermontininkus*, Karys, Nr. 20 (468), 1928, p. 382.

3.4. Rusijos Vakarų Savanorių Armijos 2-o korpuso karių nuotaikos ir mikroklimatas

Bermontininkai tik atvykę savo veiksmais nuteikė prieš save praktiškai visas šalies bendruomenes ir oficialias Lietuvos institucijas – valsčius, savivaldybes, seniūnijas, Jie paskelbė, kad Lietuva yra rusų kraštas, įsakė valdžios įstaigose vartoti tik rusų kalbą, niekino Lietuvos simbolius bei panaikino okupuotuose kraštuose valdžios ir savivaldybės įstaigas.²²⁰ O ir pačių bermontininkų tarpusavio santykiai ir nuotaikos buvo gana prastos. Dar pačioje bermontininkų projekto pradžioje, liepos pabaigoje, kol dar tik įsibrovėliai pamažu keliavo į mūsų šalį ir jų vis daugėjo, jau buvo žinoma, kad jie nedisciplinuoti ir ištvirkę.²²¹ Paminėtina, kad bent jau pradžioje vokiečių karininkai stengėsi būti mandagūs ir bent jau pirmi sveikindavo gatvėje sutiktus Lietuvos kariuomenės karininkus.²²² Lietuvių žvalgybos duomenimis vienybės bermontininkų tarpe tarp vokiečių ir rusų nebuvo, buvo konfliktų, įvairaus masto nepaklusimų vadovybei ir net fiksuoti sukilimai. Galima daryti tvirtą prielaidą, kad konstruktyvus bendradarbiavimas tarp rusų ir vokiečių tiesiog buvo neįmanomas nuo pat šios kariuomenės sukūrimo pradžios, nes iš principo tai buvo Pirmojo pasaulinio karo priešininkai, kurie galėjo esant menkiausiam pretekstui prisiminti, kas už ką ir prieš ką kariavo. Bermontininkų nuotaikas ir kolektyvo mikroklimatą visų pirma diktavo vadų tarpusavio santykiai. P. Bermontas konfliktavo su vokiečių generolu paskirtu P. Virgoličiu. P. Bermontas jį vadino žmogumi be principų, suardžiusiu santykius su Lietuva, suardžiusiu P. Bermonto taikius santykius su Lietuvos vyriausybe, sukompromitavusiu rusų kariuomenę, nes savo daliniams leido vykdyti žiaurias rekvizicijas ir plėšikavimus, nuginkluoti lietuvių komendantūras ir sargybas (priedas Nr.11). P. Bermontas taip pat kaltino P. Virgoličių dangstantis jo vardu ir dedantis vykdant jo nurodymus.²²³ Kad P. Bermonto ir P. Virgoličiaus santykiai buvo ganėtinai įtempti, liudijo ir Mintaujoje apsilankęs Vokietijoje veikusios Vakarų Rusijos vyriausybės formalus vadovas Biskupskis.²²⁴ Apie tai prisiminimuose rašė ir bermontininkų karininkas Konoplinas, kad konflikto priežastis buvo perdėtas P. Virgoličiaus savarankiškumas, kurį neigiamai vertino P. Bermontas.²²⁵ Istorikas Aleksandras Čapenko netgi daro drąsią prielaidą, kad būtent asmeninė P. Bermonto ir P. Virgoličiaus antipatija privertė pastarąjį su bermontininku 2-uoju korpusu

²²⁰ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas*, Vilnius, 1986, p. 537.

²²¹ BIRONTAS, A. *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, Kaunas, 1934, p. 152.

²²² Ten pat.

²²³ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas*, Vilnius, 1986, p. 538.

²²⁴ ČAPENKA, A. 2-ojo Vakarų savanorių korpuso formavimo istorija ir jo dalyvavimas „Bermontiadoje“ Lietuvos teritorijoje 1919 metais. Karo archyvas XXV, Vilnius, 2010, p. 128.

²²⁵ Ten pat, p. 129.

pasitraukti į pietus, į Lietuvą.²²⁶ Tarpusavio santykiams turėjo įtakos ir P. Bermonto santykiai su gen. Nikolajumi Judeniču (rus - Николай Николаевич Юденич). Situacija puikiai iliustruojama žvalgybos pranešime už 1919 m. spalio 27 d. – lapkričio 4 d. Žvalgybos pranešime aprašomi bermontininkų tarpusavio santykiai ir rusų nuotaikos: „*Radviliškio rajone labai pablogėjo vokiečių ir bermontininkų santykiai...vokiečiai net nuginkluoja nekurias rusų dalis ir siunčia jas Rigos link... Bermontininkų ūpas didžiai nupuolė, kai jie sužinojo gen. Judeničo įsakymą, kuriuo griežtai jis pasmerkė pul Beronto-Avalovo darbuotę, kaip Rusijos valstybės išgamas ir šaukia rusų kareivius ir karininkus šalintis nuo Beronto bei Virgoličo avantiūrų... Dėl tos tai priežasties Beronto dalyse kyla nesusipratimų ir nieku būdu jei nenori kovoti su lietuviais.*“²²⁷ Savo prisiminimuose įtemptus tarpusavio vokiečių ir rusų santykius aprašo A. Birontas: „*tarp bermontininkų ir vokiečių dažnai susišaudoma, jog susiginčiję kuopoje vokiečiai ir rusai griebiasi ginklo ir jog tuoj vieniems ir antriems draugai ateina pagalbon ir įvyksta tikra batalija*“. A. Birontas prisiminimuose taip pat mini pilnus vežimus sužeistųjų, atvykstančių iš Kuršėnų į Šiaulius, nors jokie kovos veiksmai su lietuviais dar nevyko, o ligoninės buvo pilnos sužeistų bermontininkų²²⁸. Ne ką geresnė situacija buvo tarp vokiečių: „*vokiečių kariuomenėje nėra jokio drausmės bei tvarkos... Buvo net vienoj daly ekonominio pagrindo sukilimas... Padidinus algą kareiviai vis tik nurimo.*“²²⁹ Nuotaikas diktavo ir įvykiai Latvijoje, bermontininkų nesėkmės prie Rygos varė į nusivylimą bermontininkus Lietuvoje. Tai patvirtina ir istorikas A. Čapenka: „*Latvijoje iš esmės pasikeitusi padėtis turėjo įtakos ir kovos veiksams Lietuvos teritorijoje: E. Virgoličiaus korpuse smarkiai pašlijo drausmė, prasidėjo masinis karių dezertyravimas.*“²³⁰ Kritusios bermontininkų dvasios iliustraciją puikiai papildė jų atsitraukimas per Skuodą 1919 lapkričio 16 d., kai jie mėtė nuo tilto į upę ginklus ir šaudmenis bei, supylę į didelę krūvą amuniciją, ją apipylė nafta bei sudegino.²³¹ Nei bermontininkai, nei vokiečiai, nei rusai Lietuvos kariuomenei nesudarė kontroliuojamos ir reguliarios kariuomenės įspūdžio. Jie jau buvo laikomi plėšikų gaujomis, kurios plėšia vietinius gyventojus, atiminėja arba naikina jų turtą. Beveik kiekvienas kareivis jėga apsirūpindavo maistu ir kitais dalykais, nes oficialiai bermontininkų kariuomenės logistika visiškai neveikė. Susidarė tikri išalkusių plėšikų būriai, kurie, išieškodami maisto ar tiesiog grobio, puldinėdavo atskirus gyventojus ir išstisus sodžius (priedas Nr.11). „*Savaime suprantama, jog visa tai baisiai demoralizavo ir*

²²⁶ Ten pat.

²²⁷ Žinios apima laikotarpį 1919 10 27 / 11 04 Bermontininkų ir vokiečių frontas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 36, l. 131.

²²⁸ BIRONTAS, A. *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, Kaunas, 1934, p. 67.

²²⁹ BIRONTAS, A. *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, Kaunas, 1934, p. 67.

²³⁰ ČAPENKA, A. *2-ojo Vakarų savanorių korpuso formavimo istorija ir jo dalyvavimas „Bermontiadoje“ Lietuvos teritorijoje 1919 metais*. Karo archyvas XXV, Vilnius, 2010, p. 133.

²³¹ ŽADEIKIS, P. *Didžiojo karo užrašai, II dalis, 1917-1918-1919 metai*, Klaipėda, 1925, p. 284.

*silpnino pačius bermontininkus, kas lietuviams buvo tik pageidautina.*²³² Du bermontininkų leitenantai Šiauliuose užpuolė ir apiplėšė Lietuvos kariuomenės instruktorių iš Švedijos plk. Arnbergerį. Iš jo atėmė piniginę, revolverį, laikrodį ir nosinę.²³³ Plėšė net ir Lietuvoje buvusius užsieniečius bei pačius saviškius vadus. Tai puikiai pailiustruoja įvykis, kuomet Skuode dingo neįvardinto bermontininkų pulkininko du žirgai, vertinti 20000 auksinų: „*Bet ką daryti, kad vokiečiai patys nuo savęs vagia.*“²³⁴ Bermontininkai plėšė ne tik žmonių ar įstaigų turtą, bet ir bažnyčias. Yra užfiksuota, kaip bermontininkas Skuodo bažnyčioje, išsaugotoje per visą Pirmąjį pasaulinį karą, sekmadienio pavakare, besimeldžiančių žmonių akivaizdoje pradėjo nuo didžiojo altoriaus viską mėtyti ir trypdami lankstyti inventorių.²³⁵ Ko negalėjo paimti, bermontininkai dažnai tiesiog sudegindavo.²³⁶ Maža to, tarsi nužmogėję įsibrovėliai vietinius mušė, žudė ir žagino. Kaip rašo 1919 m spalio 8 d. savo telefonogramoje Lietuvos spaudos biuro pranešimų skyriaus vedėjas (parašas neįskaitomas), „*p. Arbalių sodyboje nukovė jauną mergaitę, kuri atsisakė kolčiakui sviesto duoti. Paupių sodžiuų taip sumušė Digienenę, kad ji dėl to ir pasimirė. Ir šiaip randama užmuštų žmonių, mirties priežastis kurių nežinoma.*“²³⁷ Kurtuvėnų valsčiuje bermontininkai užpuolė ir keršydami už partizanų veiksmus be priežasties sušaudė šešis Skaudvilių kaimo gyventojus, kurie iš principo pasiliko kaime ir nenorėjo veltis į konfliktą. Yra periodikoje išvardintos žuvusiųjų pavardės: du Rosinai, Vitkauskas, Birgilas, Saldauskis ir Kačinskis. Be to, buvo apiplėštas visas kaimas.²³⁸ Keturi padugnės bermontininkai privertė pririštą tėvą stebėti, kaip jie žagino jo dukrą.²³⁹ Radviliškyje net ir po pralaimėjo bermontininkai toliau vykdė nusikaltimus: „*Šiandieną be jokios priežasties sušaudė ramius gyventojus Pranevičių ir Jankevičių.*“²⁴⁰ Įdomu ir tai, kad yra fiksuota, kai vokiečių kariai baudžia nusikaltusius bermontininkus: „*prie Kelmės parapijos bažnyčios šventoriaus ant gatvės buvo vokiečių reguliaris kariuomenės sušaudyti bermontininkai už plėšikavimą. Dabar tų bermontininkų kaulai mėtosi ant Etrojimo lauko rugienų, kur sušaudytieji negiliai pakasti. Sušaudyta, rodos, 9 ar 11 žmonių.*“²⁴¹

Iki pirmųjų ginkluotų susirėmimų patys bermontininkai Lietuvos kariuomenės karių nevertino ir laikė lengvai įveikiamu priešininku. Dar spalio 16 d. bermontininkai siekdami sustiprinti Radviliškio apsaugą iš Rygos fronto perdislokavo C. Brandžio vadovaujamą savanorių rinktinę. „*Jie žygiavo į Lietuvą*

²³² RUSECKAS P. *Lietuvos kariuomenė*, Kaunas, 1929, p. 28.

²³³ ČAPENKA, A. *2-ojo Vakarų savanorių korpuso formavimo istorija ir jo dalyvavimas „Bermontiadoje“ Lietuvos teritorijoje 1919 metais. Karo archyvas XXV*, Vilnius, 2010, p. 153.

²³⁴ ŽADEIKIS, P. *Didžiojo karo užrašai, II dalis, 1917-1918-1919 metai*, Klaipėda, 1925, p. 279.

²³⁵ ŽADEIKIS, P. *Didžiojo karo užrašai. II dalis. 1917-1918-1919 metai*, Klaipėda, 1925, p. 285.

²³⁶ Ten pat.

²³⁷ 1919 10 08 Lietuvos Spaudos Biuro P. Skyriaus vedėjo Telefonograma, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 29, l. 35.

²³⁸ Buvęs Žemaičių partizanas, *Prieš bermontininkus*, Karys, Nr. 20 (468), 1928, p. 381.

²³⁹ EIDINTAS, A. *Slaptasis Lietuvos diplomatas*. Vilnius, 1992, p. 157.

²⁴⁰ MINGELEVIČIUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.* Karys, 1931, Nr. 13, p. 254.

²⁴¹ Šiaulių žinios, *9 bermontininkai Kelmėje*, Nr. 46, 1934, p. 1.

*pamokyti nedėkingų ir sužūlėjusių lietuvių. Brandžio rinktinės karių tarpe nuotaika buvo gera, nes lietuvių kariuomenę laikė nepavojinga, bet vis dėl prisibijojo, kadangi lietuviai nuo senų laikų buvo žinomi kaip nakties meto puolimo dideli specialistai. Brandis su savo rinktine atžygiavęs į Radviliškį, džiaugėsi čia rasta maisto gausa.*²⁴² Ne veltui bermontininkai prisibijojo lietuvių veiksmų naktį, nes būtent tamsiu paros metu lietuviai pasiekdavo daugiau nei dieną. Skorubskis prisimena, kad „*Kai reikėdavo vokiečius pulti dieną – silpna technika, tai per keletą atakų nieko dieną negalėdavome padaryti, tik veikdami paslapčia naktį – laimėdavome*“.²⁴³ Patys lietuvių kariai suprato, kad yra žymiai efektyviau tamsiu paros metu nei dieną pulti atvirame lauke esant gerai įsitvirtinusiame priešui: „*Nieko, ateis vakaras, ir naktį mes parodysime, kaip reikia imti pasipriešinimo punktus atakuojant.*“²⁴⁴ Dar vienas epizodas: „*Ir mes matydami, kad dieną nieko negalime padaryti, atėjus nakčiai, ėjome į baisią durtuvų ataką.*“²⁴⁵ Be to, bermontininkai kariavo svetimoje žemėje, būdami toli nuo savo šeimų ir gimtųjų kraštų ir turėjo, ko gero, vienintelį tikslą – išgyventi. Tai buvo desperatiškas bandymas apginti tiesiausiai ir greičiausiai atsitraukimo kelią iš Baltijos kraštų į Prūsiją²⁴⁶ – namų link. P. Ruseckas pailiustruoja nuotaikas: „*tačiau didelė demoralizacija ir stoka aiškios vedamos idėjos buvo jų didelis silpnumas ir ... geras lietuvių padėjėjas.*“²⁴⁷ Karo strategijos teoretikas Carl Von Clausewitz akcentuoja, kad siekiant tikslų būtinas kariuomenės aukštos motyvacijos lygis. Kritus karių moralei ir norui kariauti sugrius net genialiausi vadų planai. Pagrindiniai moralės elementai yra vado įgūdžiai, karių patirtis ir drąsa bei visų patriotiška dvasia.²⁴⁸ Nesant minėtoms sąlygoms, ir būtinai be išimties visoms, net siūloma nediskutuoti apie karinį potencialą. Bermontininkai turėjo tik dalį šių moralės elementų, todėl ir buvo pasmerkti nesėkmei. Bermontininkų kariai, būdami toli nuo gimtųjų namų ir kraštų, neturėjo nacionalinio jausmo, entuziazmo, fanatinio užsidegimo, tikėjimo bendrais tikslais. Karinio vieneto moralinis efektyvumas kaip ypatinga jėga (angl. k. – military virtue) dažnai maišomas su paprasta drąsa. Pasak C. Clausewitz, karinio vieneto moralinis efektyvumas sutinkamas tik reguliariose kariuomenėse, būtent joms tai ir yra labiausiai reikalinga.²⁴⁹ Pavyzdžiui, sukilėlių kariuomenėse tokio kokybinio bruožo problemos elementariausiai nėra, nes tai išsisprendžia natūraliai. Savanoriškai ginkluotuose susirėmimuose dalyvaujantys sukilėliai motyvacijos visiškai nestokoja. Tas pats yra ir su kovine dvasia, tai svarbiausias moralinis elementas kare. Ten, kur kovinės dvasios nėra arba ji per maža,

²⁴² ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas*, Vilnius, 1986, p. 550.

²⁴³ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimų laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 22.

²⁴⁴ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimų laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 25.

²⁴⁵ Ten pat.

²⁴⁶ JURGELA, R. *History of the Lithuanian Nation, Constantine*, Cultural Institute, Niujorkas 1948, p. 514-515.

²⁴⁷ RUSECKAS P. *Lietuvos kariuomenė*, Kaunas, 1929, p. 29.

²⁴⁸ CLAUSEWITZ, C. *On war*, New Jersey, 1989, p. 186.

²⁴⁹ Ten pat, p. 188.

turi būti pakeista arba papildyta vado talentu ar populiarumu. Galima taip pat paminėti, kad praktiškai yra du kovinės dvasios šaltiniai. Pirmasis tai, kad įkvėpimo kariai semiasi iš pergalingų kariuomenės veiksmų. Antrasis šaltinis tai kariuomenės galios demonstravimas. Vėlgi mūsų atveju bermontininkų kariuomenė negalėjo pasigirti ir pasisemti įkvėpimo iš pergalių kelio, kurio paprasčiausiai nebuvo. Sunku rasti įkvėpimo ir kariuomenės galios demonstravime. Bermontininkų kariuomenė, būdama puikiai aprūpinta ginkluote, visiškai negalėjo pasigirti kovine dvasia. Neturinti kovinės dvasios kariuomenė yra nesunkiai įveikiama, neefektyvi ir pasmerkta nesėkmei. Kaip buvo rašoma tarpukario laikraštyje „Kariškių žodis“, „20 vokiečių vienam lietuviui – nieko nereikia, kadangi pas vokiečius nėra nei idėjos, nei pasišventimo, nei drąsos, o tik daug baimės.“²⁵⁰ Nors dar Nepriklausomybės karo metu ir nepraėjus nei metams nuo Radviliškio kautynių žurnalas „Karys“, galima teigti, buvo daugiau objektyvus ir iliustravo sudėtingą Lietuvos kariuomenės finansinę ir tuo pačiu vidaus situaciją: „Atminkite tik, kas darėsi, kada pusė Lietuvos buvo bermontininkai apžioję, o mūsų kariuomenė ir visi valdininkai sėdėjo trečias mėnuo be atlyginimų. Kiek tada šiaudadušių buvo.“²⁵¹ Vėlesniajame tarpukaryje žurnale „Karys“ Lietuvos karių motyvacija aprašoma idealiai ir propagandos kontekste: „Jie buvo apsišarvavę karštą tėvynės meilę ir nepriklausomos ir laisvos Lietuvos idėją. Mūsiškių ginklas pasirodė galingesnis, negu priešų moderniškiausi technikos karo pabūklai.“²⁵² Taip pat puikiai pailiustruoja Lietuvos kariuomenės Šarvuočių rinktinės vienas iš šūkių: „Stiprus šarvas apsauga, stipri dvasia pajėga.“ Šis šūkis amžinas ir yra aktualus šiuolaikinėms kariuomenėms.²⁵³ Teigtina, kad bermontininkų kariuomenėje dominavo neigiamos nuotaikos, o lietuvių kariai, nežiūrint į viską, troško pulti. Susidarė palanki padėtis lietuvių puolimui.

3.4 Radviliškio mūšio analizė

1919 m. lapkričio 18 d. Baisogaloje fronto vadas K. Ladiga paskelbė įsakymą Nr. 7/s, kuriame įsakė vienetų vadams pulti bermontininkus visu frontu trejomis voromis. V. Skorubskis prisiminimuose rašo, kad „Buvo tinkama valanda pulti, be to gera dvasinė mūsų kariuomenės būklė, todėl ir reikėjo pulti priešą.“²⁵⁴ Reikia akcentuoti, kad istorikas V. Lesčius teigia, kad fronto vadas įsakymą paskelbė ir įsakė pradėti puolimą be vyriausybės žinios.²⁵⁵ Tai yra netiesa, nes apie operaciją ir jos eigą žinojo Lietuvos kariuomenės

²⁵⁰ *Bermontininkų frontas*, Kariškių žodis Nr. 30, 1919, p. 231.

²⁵¹ Č. *Kaip yra ir kaip bus*, Karys Nr. 41 (73), 1920, p. 387.

²⁵² MINGELEVIČIUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.* Karys Nr. 13, 1931, p. 256.

²⁵³ TAMOŠIŪNAS A. *Ilgas kelias nuo Napoleono kepurės iki sakalo*, Kardas Nr. 2, 2015, p. 12.

²⁵⁴ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 21.

²⁵⁵ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 221.

vadovybė.²⁵⁶ II-os voros vadu buvo paskirtas 2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackis,²⁵⁷ kuris turėjo 2241 karių.²⁵⁸ Jo pagrindinė užduotis tapo Šiaulių užėmimas, tam panaudojant turėtus tris batalionus: 1-ą (vadas Motiejūnas – Valevičius), 2-ą (vadas Ramanauskas) ir 3-čią (vadas Petraitis) bei priskirtus vienetus: 2-o husarų eskadrono būrys, 5 (penki) geležinkelio sprogdintojai bei 25 (dvidešimt penki) sapiorai (išminuotojai). Įsakyme fronto vadas nurodo viską, išskyrus tikslų operacijos pradžios laiką. Pastarasis nurodomas dvejomis paromis vėliau įsakymu Nr. 8/s, kuriame nurodoma puolimą pradėti brėkstant (pradėtas 3 val. ryto) ir vadovautis anksčiau išleistame įsakyme nurodytomis puolimo detalėmis. 2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackis fronto vado sumanymą ketino įvykdyti Radviliškio paėmimą paskirdamas 1-am batalionui, o 2-am ir 3-čiam apeiti (flanguoti) Radviliškį iš šiaurės pusės ir judėti link Šiaulių²⁵⁹. Šioje vietoje pereiname prie problematikos – 2-o pėstininkų pulko vado V. Glovackio sprendimai kelia pagrįstų abejonių. Sprendimas paskiriant užduotis batalionams – 1 batalionas (silpniausias) gauna užduotį užimti Radviliškį, 2 ir 3 batalionai apeina vietovę ir be didesnio pasipriešinimo, išgirdę apie prasidėjusias Radviliškyje kautynes, sustoja. Batalionai nesąveikauja tarpusavyje, o veikia kiekvienas atskirai. Vadinas, kad operacijoje dalyvauja ne vientisas pėstininkų pulkas, o trys atskiri batalionai. Pulko vadas koncentruodamasis į Šiaulių paėmimą visiškai neįvertina Radviliškio faktoriaus. 2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackas tikėjosi, kad bermontininkai greitai atsitrauks ir paliks Radviliškį, todėl būtent užduotį paimti Radviliškį paskyrė 1-am batalionui, kuriame buvo daug jaunų ir dar tinkamai neapmokytų karių. Šis batalionas užėmęs miestelį turėjo žygiuoti geležinkeliu į Šiaulius ir ten sustoti, o stipresni batalionai turėjo paimti Šiaulius²⁶⁰. Abejones kelia tai, kad pulko vadas neįvertino arba net nežinojo apie 800 Radviliškyje įsitvirtinusių ir gerai ginkluotų bermontininkų. Kita vertus, galima įtarti pulko vadą rizikuojant. Pasak P. Pareto, „*didelės sėkmės neįmanoma kare pasiekti be didelės rizikos.*“²⁶¹ Istorikas V. Lesčius keistai palygina 2-ą pėstininko pulko dydį, virš 2200 karių, su spėjamais Radviliškyje buvusiais bermontininkų 800 karių daliniais.²⁶² Nors Radviliškio paėmimui pulko vadas panaudojo tik trečdalį pajėgumo, tai yra vieną batalioną. V. Lesčius rašo, kad „*Kovotojų skaičiumi II pėst. Pulkas buvo pranašesnis už bermontininkų pajėgas Radviliškyje, tačiau ginkluotės atžvilgiu smarkiai atsiliko.*“²⁶³ Tęsiant ir vertinant istoriko mintį dėl ginkluotės persvaros ir žinant, kad puolimą vykdė vis dėlto tik trečdalis pulko, tai buvo akivaizdi taktinė

²⁵⁶ JANKAUSKAS, V. *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004, p. 169.

²⁵⁷ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija*, Vilnius, 2012, p. 62.

²⁵⁸ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 223.

²⁵⁹ SURGAILIS, G. *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*. Vilnius, 2014, p. 98.

²⁶⁰ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 223.

²⁶¹ PARET, P. *Makers of modern strategy from Machiavelli to the Nuclear age*, New Jersey, 1986, p. 288.

²⁶² LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 223.

²⁶³ Ten pat.

pulko vado klaida, pasmerkta neišvengiamai nesėkmei. Jau minėta, kad V. Skorupskis savo prisiminimuose mini, kad Radviliškio gynyboje buvo keletas tūkstančių prieš kareivių,²⁶⁴ nors jo paties žvalgai skaičiavo nuo 800 iki 1000²⁶⁵ (priedas Nr.4). Visoje pasirengimo Šiaulių – Radviliškio operacijos eigoje tiek pulko lygmenyje, tiek fronto vado veiksmus aptariantys šaltiniai visai nemini žvalgybinius duomenis, nežinia, ar išvis buvo kautynių išvakarėse vykdoma žvalgyba. Nors 2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackas buvo žinomas kaip vadas, kuris mėgdavo prieš didesnius pulko veiksmus pasitarti su artimiausiais savo padėjėjais – batalionų vadais, bet tuo pačiu buvo žinoma, kad jų patarimų beveik neklausydavo, visuomet sprendavo ir sprendimus priimdavo pats.²⁶⁶ Kadangi įsakymas prieš operaciją buvo paskelbtas prieš porą dienų, buvo pakankamai laiko tinkamai pasiruošti ir įvertinti situaciją. Įdomi detalė, kad į galutinį pasitarimą prieš mūšį pulko vadas nepakvietė savo pavadootojo.²⁶⁷ Pasitarime buvo teikiami esminiai pasiūlymai, kurie galėjo pasukti kautynių eigą kitaip. 3-io bataliono vadas J. Petraitis pasitarimo su pulko vadu metu siūlė, kad Radviliškio paėmimui skirtų būtent jo batalioną²⁶⁸. Ir vienas iš bataliono vado argumentų buvo tai, kad jis kaip vadas ir dalis kitų karininkų (Butkevičius, Jakobsonas) yra radviliškietis ir gerai žino Radviliškį ir jo apylinkes, bet pulko vadas pasielgė kaip visada – nekeitė savo sumanymo. Dėl to greičiausiai 1-o bataliono vadas Motiejūnas – Valevičius, nepažinodamas vietovės, puolė Radviliškį iš labiausiai įtvirtintos pusės – pietryčių (priedas Nr.1), o ne iš šiaurinės, kur tvyrojo atvira vietovė ir nebuvo natūralių priedangų, tokių kaip malūnai²⁶⁹ ar akmeninėmis sienomis aptvertų kapinių,²⁷⁰ o priėjimas prie jų buvo atviri laukai. Be to, bermontininkai lietuviams pradėjus puolimą sukongravo gynybai savo pajėgas į rytinę Radviliškio pusę, tokiu būdu palikdami praktiškai neapsaugotas vakarinę ir šiaurines miestelio prieigas. Šis momentas taip pat nebuvo įvertintas. Lokalizuotos lietuvių apkasų pozicijos ir įtvirtinimai. Bermontininkų apkasų pozicijos ir įtvirtinimai nežinomi. Taip pat tiksliai žinoma vieta yra Pravoslavų kapinės, kur bermontininkai pasinaudodami natūralia priedanga - akmenine siena, juosiančia kapines, buvo užėmę tvirtą žiedinę gynybą²⁷¹. Kapinės, gerokai pertvarkytos, išliko ir iki mūsų laikų, koordinatės 55°47'58.0"N 23°33'18.0"E, jos yra šalia namo, kurio adresas: Radviliškis Maironio 78. Pravoslavų kapinėse ant atskirų antkapių,

²⁶⁴ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 20.

²⁶⁵ BANIUSEVIČIUS, A. *Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio*. Karo archyvas XIII, Vilnius, 1992, p. 144.

²⁶⁶ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920, tomas I*. Čikaga, 1972, p. 399.

²⁶⁷ PETRAITIS, J. *Mūsų žygiai*, Kaunas, 1935, p. 165.

²⁶⁸ SURGAILIS, G. *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*. Vilnius, 2014, p. 98.

²⁶⁹ BIRONTAS, A. *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*. Kaunas, 1934, 237.

²⁷⁰ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija*, Vilnius, 2012, p. 63.

²⁷¹ SURGAILIS, G. *Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*. Vilnius, 2011, p. 111.

geležinių ir akmeninių kryžių matosi skylės, panašios į kulku pradaužas. Kautynių laukas nėra tirtas archeologų.

Siekiant kuo objektyviau iširti Krašto apsaugos ministerijos, Lietuvos kariuomenės, Fronto vadovybės, 2-o pėstininkų pulko vado priimtų sprendimų grandinę, pateikiamos subordinacijos eile nuo aukščiausio iki žemiausių visų vadų trumpos biografijos ir minimi tarnybos momentai, kurie leis susidaryti bendrą nuomonę apie turėtą vadų kompetenciją.

De facto Krašto apsaugos ministras buvo Antanas Merkys, kurio realios pareigos buvo Krašto apsaugos ministro padėjėjas, o ministru Ernesto Galvanausko vyriausybėje buvo paskirtas Lietuvos kariuomenės vadas Pranas Liatukas, kuris daugiau dėmesio skyrė kariuomenės reikalams ir Nepriklausomybės karams. A. Merkys praktiškai turėjo visus kariuomenės vado įgaliojimus, įskaitant ir įsakymų pasirašymus. A. Merkys tarnavo carinės Rusijos kariuomenėje, mūšiuose nedalyvavo. Tarnybos metu užėmė įvairių geležinkelių stočių komendanto padėjėjo ir komendanto pareigas. Tarnavo Vilniaus, Virbalio, Kauno, Kėdainių, Kraslavos, Trojanovo stotyse bei Rumunijoje fronto štabe. A. Merkys tarnybos metu buvo daug kartų apdovanotas ir tarnybą baigė turėdamas kapitono laipsnį.²⁷²

De jure Krašto apsaugos ministras ir Lietuvos kariuomenės vadas Pranas Liatukas tarnavo carinės Rusijos kariuomenėje, dalyvavo mūšiuose prie Krokuvos, buvo du kartus sunkiai sužeistas. Tarnybą pradėjo praporščiko laipsnyje, o už pasižymėjimą ir drąsą palaipsniui pakeltas iki pulkininko bei apdovanotas aukštais apdovanojimais.²⁷³

Fronto vadas K. Ladiga Pirmąjį pasaulinį karą praleido fronte – tarnavo carinės Rusijos kariuomenės 18-osios divizijos 70-o Riažsko pulko žvalgų daliniuose, kovojusiuose Daugpilio fronte, užsitarnavo kapitono karinį laipsnį. Buvo du kartus sužeistas bei septynis kartus apdovanotas įvairiais ordinais.²⁷⁴

2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackis Pirmąjį pasaulinį karą taip pat praleido fronte – tarnavo carinės Rusijos kariuomenės 6-ajame Turkestano šaulių pulke, užsitarnavo kapitono karinį laipsnį. Buvo tris kartus sužeistas bei apdovanotas 6 ordinais ir aukso Šv. Grigorijaus kardu.²⁷⁵ Atskirai verta paminėti, kad pulko vadas V. Glovackis jau anksčiau buvo įsivėlęs į konfliktines situacijas tiek su kariuomenės vadovybe, tiek su Lietuvos respublikos premjeru M. Šležiavičiumi ir kairiaisiais kabineto nariais. 1919 m.

²⁷² PEČIULIS, M. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, II tomas. Antanas Merkys*. Vilnius, 2008, p. 38.

²⁷³ SURGAILIS, G. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, II tomas. Pranas Liatukas*. Vilnius, 2008, p. 54.

²⁷⁴ KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai II tomas, E-J (1918-1940)*, Vilnius, 2009, p. 378.

²⁷⁵ KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai II tomas, E-J (1918-1940)*, Vilnius, 2009, p. 216.

gegužės pradžioje buvo suimtas. Maištą pakėlė pulko kariai, kurie vadą išlaisvino ir parsivedė į pulko teritoriją, nors prašė ir negavo leidimo paleisti vadą. Vėliau aiškinantis šio maišto ir sąmokslą aplinkybes, gijos vedė į Vokietijos ir Prancūzijos atstovybes. Antanas Smetona buvo priverstas asmeniškai įkalbinėti V. Glovacką nedaryti perversmo, byla jo atžvilgiu buvo nutraukta.²⁷⁶

2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono vadas J. Motiejūnas – Valevičius Pirmąjį pasaulinį karą taip pat praleido fronte – tarnavo carinės Rusijos kariuomenės 202-jame pėstininkų pulke, užsitarnavo štabskapitono karinį laipsnį. Buvo du kartus sužeistas ir kartą kontūzintas, apdovanotas trimis ordinais.²⁷⁷

2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono 1-os kuopos vadas P. Urbakonis Pirmąjį pasaulinį karą taip pat praleido fronte – tarnavo carinės Rusijos kariuomenės 493-jame Klinsko pėstininkų pulke, užsitarnavo viršilos karinį laipsnį. Buvo du kartus sužeistas.²⁷⁸

2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono 3-ios kuopos būrio vadas S. Oželis 1919 m. kovo mėn. įstojo į Karo mokyklą, kurią sėkmingai pabaigė.²⁷⁹

Kaip matome, praktiškai visi paminėti vadovavimo grandinėje esantys vadai turėjo milžinišką kariavimo patirtį (išskyrus S. Oželį bei realios kovinės patirties neturėjo A. Merkys, bet jis turėjo didelę administravimo patirtį karo metu²⁸⁰), įgytą Pirmajame pasauliniame kare su ne bet kuo, o su tais pačiais vokiečiais, kurių dalis vėliau tapo bermontininkais. Atkreiptinas dėmesys, kad tai buvo Rusijos kariuomenės mokykla ir kad dauguma lietuvių aukštesniųjų vadų Rusijos kariuomenėje pasiekė tik kapitono karinius laipsnius ir galėjo vadovauti nedideliems kariniams vienetams nuo kuopos iki bataliono dydžio. Lietuvos kariuomenėje jie praktiškai visi vykdė mažiausiai viena pakopa aukštesnes pareigas nei turėta patirtis ir vadovavo didesniems Lietuvos kariuomenės vienetams nei Rusijos kariuomenėje.

Visgi didžiausią atsakomybę dėl nesėkmingos lapkričio 21 d. – pirmos kautynių dienos turėtų prisiimti 2-o pėstininkų pulko vadas. Jis pradėjęs tarnybą Lietuvos kariuomenėje praktiškai nuo pat pradžių buvo pažymėtas nedviprasmiškame epizode: dėl viršytų įgaliojimų 1919 m. vasario pabaigoje, konflikto su kariuomenės vadovybe ir dėl atviro „politikavimo“ buvo nušalintas nuo vado pareigų ir areštuotas. Tik

²⁷⁶ Autorių kolektyvas, LAURINAVIČIUS, Č. *Nestabili stabilizacija 1919 vasarą*, Lietuvos istorija, Nepriklausomybė (1918-1940), X tomas I dalis, Vilnius, 2013, p. 186.

²⁷⁷ KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai, IV tomas*, M-Po (1918-1940), Vilnius, 2012, p. 326.

²⁷⁸ KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai, VI tomas*, Šim-Ž (1918-1940), Vilnius, 2014, p. 263.

²⁷⁹ KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai, VI tomas*, Šim-Ž (1918-1940), Vilnius, 2014, p. 225.

²⁸⁰ PEČIULIS, M. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, II tomas*. Antanas Merkys. Vilnius, 2008, p. 35.

pulko karininkų ir kareivių dėka buvo gražintas į pareigas.²⁸¹ 1919 m. kovo mėnesį vėl nušalintas už savivaliavimą ir mirties bausmės paskelbimą pulke, po dviejų mėnesių vėl gražintas į pareigas.²⁸² Tokie pulko vado žingsniai parodo, kad jis jaučiasi paskirtas į per žemas pareigas, mano esąs vertas daugiau. Šis aukštesnių pareigų siekimas bet kokiomis aplinkybėmis panašus į elementaraus garbėtroškos ambiciją. Jo, kaip pulko vado, atliktų pareigų prastą kokybę pailiustruoja jau anksčiau straipsnyje minėta jo persiūsta klaidinga informacija fronto vadui.²⁸³ Lapkričio 14 d., pasibaigus susitarimui su bermontininkais, visi likę ir nesievakavę jų vienetai buvo laikomi neformaliomis ginkluotomis grupuotėmis, kurių interesams nebeatstovavo jokia šalis „Pranešu Jums, kad visos sutartis su vokiečiais lapkričio 14 d. pasibaigė. Oficialiai Lietuvoje vokiečių nebėra“;²⁸⁴ – tokią telegramą fronto vadui atsiuntė Lietuvos kariuomenės vadas Liatukas lapkričio 15 d. Kaip rašo P.Ruseckas, „tik lapkričio 14 d. buvo pranešta, kad oficialūs vokiečiai t. y. gen. Holtzo divizija jau išsikraustė ir už likusias kariuomenės dalis vokiečių valdžia neatsako: kitaip tariant likusieji esą tik bermontininkai ir su jais lietuviams galima elgtis, kaip tinkama.“²⁸⁵ Tai buvo akivaizdus paraginimas ir akstinas fronto vadovybei pradėti kovos veiksmus. Pasinaudodamas šia situacija ir kariuomenės vado telegrama – raginimu, nors ji buvo skirta ne jam, o fronto vadui, bet turinį kaip 2-o pėstininkų pulko vadas greičiausiai žinojo, V. Glovackis buvo nusprendęs nedelsiant dar tą pačią lapkričio 15 d. savo iniciatyva pulti bermontininkus, delsimu kaltintam fronto vadui teko atkalbėti įsikarščiavusį pulko vadą, kad galėtų pradėti puolimą visų frontu.²⁸⁶ Šis pulko vado veiksmas įvėlė dar daugiau įtampos santykiuose ne tik su fronto vadovybe, bet ir tarp pulko karininkų, kurių dalis, kaip ir dauguma karių, veržėsi į kovą, o dalis vadų blaiviau vertino situaciją ir laukė nurodymų veikti viso fronto sudėtimi. Šis momentas supriešino pulko karininkus tarpusavyje.²⁸⁷ Be to, 2-as pėstininkų pulkas turėjo dar vieną įdomią problemą – nemažai pulko karininkų kalbėjo rusiškai ir nebendravo su kareiviais lietuviškai.²⁸⁸

Skaitant Karo archyvo XIII tomą, užkliuvo šiame leidinyje patalpintuose straipsniuose dviejų autorių diametraliai skirtingos mintys – Alfonsas Eidintas teigia,²⁸⁹ kad prie Radviliškio mūsų kariuomenė panaudojo apeinamųjų manevrų ir tiesioginės atakos derinimą, kai tuo tarpu Aleksandras Baniusevičius rašo, kad Pirmojo bataliono vadas tikėjosi, kad Radviliškį pavyks lengvai paimti, todėl puolė tiesiai atvira

²⁸¹ Atsakingasis redaktorius ir sudarytojas SURGAILIS, G. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, II tomas*. Vilnius, 2008, p. 55.

²⁸² V. RAKUTIS, J. VAIČENONIS, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija*. Vilnius, 2012, p. 88.

²⁸³ JANKAUSKAS, V. *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004, p. 169.

²⁸⁴ 1919 11 15 Generolo Liatuko pranešimas 1-os brigados vadui, LCVA, f. 929, ap. 3, b 18, l. 43.

²⁸⁵ RUSECKAS P. *Lietuvos kariuomenė*, Kaunas, 1929, p. 29.

²⁸⁶ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 168.

²⁸⁷ PETRUITIS, J. *Mūsų žygiai*, Kaunas, 1935, 163.

²⁸⁸ SURGAILIS, G. *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*. Vilnius, 2014, p. 97.

²⁸⁹ EIDINTAS, A. *Nepriklausomybės kovos*. Karo archyvas XIII, Vilnius, 1992, p. 122.

vietove, nedarydamas didesnių apėjimų manevro.²⁹⁰ Net istorikas V. Lesčius kautynių pradžią vadina sėkminga, nors Šiaulių – Radviliškio operacija virto dvi paras trūkusiomis Radviliškio kautynėmis. Jis sako, „kad sėkmingai pradėta ir vystoma Šiaulių karinė operacija, kurioje per dvi dienas bermontininkams buvo suduoti smarkūs smūgiai.“²⁹¹ Autorius pats sau prieštarauja taip pat, nes būtent po nesėkmingo 2-o pėstininkų pulko puolimo kovos veiksmai užsitęsė iki beveik dviejų parų ir net buvo panaudotas fronto rezervas – 1-as pėstininkų pulkas (priedas Nr. 2). Jis, kaip ir A. Baniusevičius, rašo, kad 2-o pėstininkų pulko 1-as batalionas puolė Radviliškį tiesia atvira vietove, nedarydamas didesnių apėjimo manevrų.²⁹²

Reikia akcentuoti, kad įtampa tarp bermontininkų ir lietuvių išaugo, didėjo kariuomenių koncentracija išilgai fronto. Lapkričio 20 d. vokiečiai pareiškė protestą, kad lietuviai juos puldinėja, ypač ties Šiauliais ir Radviliškio.²⁹³ Lietuvių puolimą reikėtų laikyti bermontininkams netikėtu. Apie tai savo prisiminimuose rašo ir Radviliškio kautynėse dalyvavęs Vokiečių Savanorių rinktinės vadas mjr. C. Brandis, kuris lietuvių puolimą įvardino kaip dūrį į nugarą.²⁹⁴ Tai galėjo reikšti, kad bermontininkai buvo susikoncentravę į kitus klausimus ir problemas, ir tai greičiausiai buvo jų nesėkmingi kovos veiksmai ir įvykiai Latvijoje. Apie tai, kad lietuvių operacija buvo netikėta, kalba ir tai, kad Radviliškio kautynėse nedalyvavo nei vienas bermontininkų šarvuotas traukinys. Nors praktiškai visą laiką mažiausiai du bermontininkų šarvuoti traukiniai operavo Šiaulių – Radviliškio ruože, darė reidus į Šeduvą, Baisogalą, Linkaičius. Vėlgi reikia manyti, kad minėti traukiniai galėjo išvykti Jonišio link, link Latvijos ir lydėti bei dengti po pralaimėjimo atsitraukiančias bermontininkų 1-o korpuso pajėgas su pačiu P. Bermontu priešakyje. Galima net daryti atsargią prielaidą, kad traukinių išvykimo faktas buvo žinomas ir lietuviams, nors apie tai niekur neužsimenama. Vėlgi žinant, kad lietuvių puolimas įstrigo iš Radviliškio pietryčių pusės (priedas Nr.1), kur stovėjo malūnai ir akmenine tvora aptvertos kapinės, o tarpe ėjo bėgiai, belieka įsivaizduoti, kokių dar papildomų lietuvių pastangų būtų pareikalavęs šarvuotas traukinys, su savo ugnies galia stojęs į tarpą tarp bermontininkų ir taip labai tvirtų gynybinių pozicijų. Teigtina, kad 2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackis buvo nepatyręs kaip pulko vadas bei nekreipdavo dėmesio į bataliono vadų patarimus, akivaizdžiai per daug pasikliovė savimi, buvo nepamatuotai ambicingas, kartais parodydavo nereikalingą ir pavojingą iniciatyvą. Visa tai leidžia daryti prielaidą, kad pasiruošimas Šiaulių – Radviliškio ruože vyko nepakankamai įvertinus batalionų galimybes, neįvertinus priešininko pajėgumo. Jis nesuprato,

²⁹⁰ BANIUSEVIČIUS, A. *Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio*. Karo archyvas XIII, Vilnius, 1992, p. 146.

²⁹¹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 232.

²⁹² Ten pat, p. 224.

²⁹³ PAOLETTI, C. *Vokiečių evakuacija iš Lietuvos 1919 m. Italijos tarpsąjunginės komisijos nario akimis: 1919 m. spalio–gruodis*. Karo archyvas XXVII, Vilnius, 2013, p. 99.

²⁹⁴ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas*, Vilnius, 1986, p. 557.

kad bermontininkai buvo dantimis ir nagais įsikibę ne į Šiaulius, bet į Radviliškį, kuris buvo geležinkelio mazgas su keliomis geležinkelio atšakomis įvairiomis kryptimis. Dar nuo Pirmojo pasaulinio karo vokiečių kariuomenė šią geležinkelio stotį laikė strateginiu punktu.²⁹⁵ Radviliškį bermontininkai taip pat laikė strateginiu ir svarbiu susisiekimo mazgu.²⁹⁶ W. Eberhardtas teigė, kad jo kariuomenei sugrįžti į Vokietiją reikalingi geležinkeliai ir jo pareiga yra juos apsaugoti.²⁹⁷ Jis sakė, kad „*Radviliškio geležkelio punktas reikalingas man, kad galėčiau įvykdyti įsakymą mano valdžios dėlei evakuacijos. Perduotas jis bus tik užbaigus evakuaciją. Kolčakininkų bandų rajonuose, kurie užimti vokiečių, kaip Lietuvos valdžiai žinoma, buvo organizuotos Vokietijos kariuomenės vyriausybės dėl kovos su bolševikais.*“²⁹⁸ Vokiečių kilmės, kultūros ir intelekto istorikas Peter Paret, daug dėmesio skyręs ir moderniajai karo istoriografijai ir karo strategijos teorijai, yra pasakęs, kad geležinkelių atsiradimas ir galimybės pateikė naujas karo strategijos galimybes. Didelė kariuomenė – kariai su visa ginkluote – galėjo būti pervežta ilgą atstumą šešis kartus greičiau nei Napoleono kariuomenė galėjo įveikti žygiuodama. Tokiu būdu geležinkelis, kaip nauja pajėgumo pervežimo galimybė - strateginis objektas, iš esmės karo strategijos pagrindai, tokie kaip laikas ir erdvė, įgavo naują svarbą.²⁹⁹ Tokiu pat svarbiu šį mazgą laikė ir lietuviai.³⁰⁰ Prie Radviliškio esančio geležinkelio atšakos siejo Kauną su Dauguvos frontu. Per ją buvo transportuojami į šį frontą kariai, maistas ir ginklai.³⁰¹ Dar spalio 16 d. bermontininkai siekdami sustiprinti Radviliškio apsaugą iš Rygos fronto perdislokavo C. Brandžio vadovaujamą savanorių rinktinę.³⁰² Lietuvos kariuomenės vadovybė tai vadino bermontininkų sąmoningu apsunkinimu lietuviams veikti prieš bolševikus,³⁰³ o lapkričio 15 d. Lietuvoje liko be jau minėtos C. Brandžio rinktinės ir Geležinės divizijos, G. Rosbacho rinktinės, Vokiečių legiono bei kitų padalinių karių, už kurių veiksmus Vokietijos vyriausybė jau nesiėmė atsakomybės, kurie koncentravosi Šiaulių – Radviliškio ruože. Iš viso priskaičiuojami 19103 bermontininkai, iš kurių 3830 rusų kariai.³⁰⁴ Lietuviai pritraukė į šį fronto barą 2 pulkus – 1-ą pėstininkų pulką ir 2-ą pėstininkų pulką.³⁰⁵ Įdomu ir tai, kad 2-o pėstininkų pulko vadas V. Glovackis buvo teikiamas už Radviliškio kautynes antrajam

²⁹⁵ DAUMANTIS, J. *Ko Radvila nežinojo, Sekmadienis*, Nr. 7 (258), 1933, p. 3.

²⁹⁶ Atsakingasis redaktorius ir sudarytojas SURGAILIS, G. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, II tomas*. Vilnius, 2008, p. 56.

²⁹⁷ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 207.

²⁹⁸ Ten pat, p. 208.

²⁹⁹ PARET, P. *Makers of modern strategy from Machiavelli to the Nuclear age*, New Jersey, 1986, p. 287.

³⁰⁰ ALISAUŠKAS, K. *Karys Lapkritis. Lietuvos Kariuomenė (Istorinė apžvalga), Karas su Bermontininkais 1957*, p. 284.

³⁰¹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 207.

³⁰² ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas*, Vilnius, 1986, p. 550.

³⁰³ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 216.

³⁰⁴ Ten pat, p. 200.

³⁰⁵ ALISAUŠKAS, K. *Karys Lapkritis. Lietuvos Kariuomenė (Istorinė apžvalga), Karas su Bermontininkais 1957*, p. 284.

Vyčio Kryžiaus apdovanojimui (pirmą jau buvo gavęs už pasižymėjimą bolševikų fronte), tačiau apdovanojimo negavo. Nors turime labai daug pavyzdžių, kai tiek karininkai, tiek puskarininkiai ir kareiviai buvo teikiami antram Vyčio Kryžiui ir jį gaudavo. Tai yra dar vienas netiesioginis įrodymas ir argumentas, kad 2-o pėstininkų pulko vadas ruošiantis kautynėms ir kautynių metu savo pareigas atliko prastai. Be to, 2-o pėstininkų pulko vadas V. Grigaliūnas neįžvelgė savo kaltės, o už nesėkmingą puolimą visą kaltą suvertė 2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono vadovybei bei kitų batalionų vadams, kad nepalaikė ryšio tarpusavyje. O kas kitas turėjo organizuoti ir užtikrinti batalionų tarpusavio sąveiką, jei ne pulko vadas? Vadas tiesiog manė, kad mūšyje buvo per daug šaudyta.³⁰⁶ Savo individualiais veiksmais bei ketinimais pradėti puolimą pulko sudėtyje iš dalies paskatino fronto vadą K. Ladigą greičiau pradėti bermontininkų puolimą visu frontu. Dar viena mažai akcentuojama labai rimta priežastis, paskatinusi laukti ir nesiimti aktyvesnių veiksmų ir priverstinio puolimo, buvo akivaizdus amunicijos trūkumas. Atskirų dalinių kariai turėjo viso labo po septynis šovinius. Todėl pulti bermontininkus pirmiems, iš jų atimti šovinius teikė daugiau galimybių sėkmei, nei sėdėti gynyboje, turint amunicijos trūkumą ir laukiant, kol priešininkas puls.³⁰⁷ Kita vertus, P. Paretas teigia, kad puolimas suteikia moralinį privalumą ir leidžia sukcentruoti pastangas į kariaujančių pusių objektą.³⁰⁸ Taip pat nebebuvo prasmės laukti, nes bermontininkai jau buvo palūžę po nesėkmės Rygos fronte.³⁰⁹ Čia 1919 m. spalio 8 d. – lapkričio 14 d. po eilės įvykusių susirėmimų latvių kariuomenė, remiama atvykusių estų dalinių ir anglų karo laivyno, šaudančio prie Dauguvos žiočių, parėmėme iniciatyvą ir privertė bermontininkus trauktis iš Latvijos.³¹⁰ Jų gretose tvyrojo suirutė. Todėl bet koks laukimas ir delsimas galėjo sudaryti sąlygas bermontininkų persigrupavimui Lietuvoje. Apie Lietuvos kariuomenės planuojamus veiksmus bermontininkų fronte vadovybė galėjo žinoti ir galėjo jau būti davusi instrukcijas, tiesiog to negalėjo daryti viešai ir oficialiai. Manoma, kad pats tuometinis Lietuvos kariuomenės vadas P. Liutukas buvo linkęs bermontininkų problemą spręsti jėga³¹¹. Vokiečių kariuomenė tuo metu buvo laikoma geriausiai ginkluota, parengta ir patyrusia,³¹² galima sakyti, karo elitą. Savo prisiminimuose V. Skorupskis rašo, kad „*priešas gynėsi atkakliai su moderniškiausia technika, kuri buvo vartota didžiojo karo pabaigoje Vakarų Europos kariuomenės, ir su prityrusiais kareiviais, nes visi buvo didžiojo karo dalyviai.*“³¹³ Tuo

³⁰⁶ Atsakingasis redaktorius ir sudarytojas SURGAILIS, G. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, II tomas*. Vilnius, 2008, p. 103.

³⁰⁷ JANKAUSKAS, V. *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004, p. 168.

³⁰⁸ PARET, P. *Makers of modern strategy from Machiavelli to the Nuclear age*, New Jersey, 1986, p. 373.

³⁰⁹ NIESSEL'IS, A. *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*. Kaunas, 1938, p. 61.

³¹⁰ ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920, tomas I*. Čikaga, 1972, p. 394.

³¹¹ JANKAUSKAS, V. *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004, p. 169.

³¹² Atsakingasis redaktorius SURGAILIS, G. *Vincas Grigaliūnas-Glovackis. Generolo atsiminimai. II-III dalis*. Vilnius, 2017, p. 97.

³¹³ SKORUPSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933, p. 21.

tarpu Lietuvos kariuomenės didžioji dalis karių savanorių (dominavo įvairaus amžiaus neturtingi ūkininkai) neturėjo jokios patirties kare ir apie karybą nusimanė nedaug, stokojo elementarios kariškos disciplinos. Lietuvos kariuomenė sėmėsi patirties praktikoje - kovose su rusų bolševikais Dauguvos fronte. Daugumai tai buvo pirmasis kovos krikštas. Supratimą ir patirties lygį puikiai pailiustruoja istorija su lietuvių turėtais šalmais - lietuviai susirėmimuose su bolševikais pastebėję kelis kartus, kad pastarieji prastai šaudo ir beveik nepataiko, paėmė ir išmėtė savo turėtus vokiečių gamybos M16 šalmus. Jie šalmus laikė nepatogiais, trukdančiais kovoti atviruose plotuose ir todėl laikė pertekline ir nereikalinga apsaugos priemone.³¹⁴ Su šalmais likę tik žemaičiai, tapę likusių karių pajuokos objektu. Kiek vėliau tie patys kariai, papuolę į bermontininkų frontą, netruko suprasti, kad vokiečiai yra ženkliai geriau paruošti, žymiai taikliau šaudo ir pataiko. Be to, vokiečiai turėjo milžiniškos patirties apkasų kare, taip buvo vadinamas ir žinomas Pirmasis pasaulinis karas. Šiame kare kario galva, stengiantis ką nors pamatyti iš apkaso, visada turėjo būti apsaugota šalmu, kuris kartais net turėjo papildomas apsaugos plokštes, kurios kabindavosi ant M16 šalmų „ragelių“, nuo ko ir kilo šių šalmų pavadinimas „raguočiai“. Netrukus bermontininkų fronte lietuviai pradėjo vienas iš kito vogti šalmus, todėl šalmas tapo viena svarbiausių kario ekipuotės dalių, kurią reikėjo akylai saugoti ir nuo saviškių.³¹⁵

Kovų už Lietuvos nepriklausomybę istorijoje Radviliškio vardas įrašytas aukso raidėmis, nes jo paėmimas ir plk. P. Bermondto grupių nugalėjimas Lietuvos nepriklausomybei turėjo milžiniškos reikšmės. Patys bermontininkai stebėjosi Lietuvos kariuomenės narsumu, teigė, jog lietuviai kovojo geriau už kazokus.³¹⁶ Lietuvių pasiekta pergalė prie Radviliškio paliko didelį įspūdį net tik patiems laimėtojams, bet ir buvo minėta pačių pralaimėjusių bermontininkų: „*Patys vokiečiai sakė, kad ši ataka buvo tarytum kazokų puolimas, kuriuos nieku būdu nenuturėsi.*“³¹⁷

Bermontininkai po pralaimėjo pareiškė, kad lietuviai esą geriau kovojo nei kazokai. Viena vertus, jiems reikėjo pasiteisinti, kodėl ir prieš ką patyrė pralaimėjimą ir sugretinti su jau turėta patirtimi. Tai greičiausiai buvo pasakyta vokiečių vadų, kurie, matyt, dar Pirmojo pasaulinio karo metu įgijo karčios patirties kovose su Rusijos ar Ukrainos kazokais. Manoma, kad Pirmajame pasauliniame kare dalyvavo daugiau kaip 200 000 kazokų. Buvo bermontininkų, kurie net netikėjo, kad prieš juos kariavo Lietuvos kariuomenė. Kaip rašoma 1931 ir 1938 metų žurnalo „Karys“ numeriuose, „*Jie manė, kad šį kartą puolė ne lietuviai, bet anglai ar prancūzai*“³¹⁸, – *Paimti nelaisvėn bermontininkai klausinėjo, kokia čia kariuomenė,*

³¹⁴ PYRAGIUS, J. *Kovosiu kol gyvas*. Kaunas, 1993, p. 15.

³¹⁵ PYRAGIUS, J. *Kovosiu kol gyvas*. Kaunas, 1993, p. 21.

³¹⁶ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004, p. 227.

³¹⁷ STEPONAITIS, V. *Bermontininkai Lietuvoje, Mūsų žinynas 2 nr.*, 1921, p. 58.

³¹⁸ MINGELEVIČIUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.* Karys Nr. 13, 1931, p. 256.

nes iškart negalėjo patikėti, kad lietuvių esama. Manė, kad anglai ar prancūzai. Lietuvius visai kitokius įsivaizdavo.“³¹⁹

Vokiečių Savanorių rinktinės vadas mjr. C. Brandis, dalyvavęs Radviliškio kautynėse, savo atsiminimuose reiškia didelį nepasitenkinimą ir priekaištus dėl lietuvių kirsto smūgio bermontininkams. Jis teigia, kad bermontininkai, laisvinę Lietuvą iš bolševikų, sudarė sąlygas lietuviams organizuoti savo kariuomenę ir valstybę, o paskui – lietuviai vokiečių dalinius puolę iš užnugario.³²⁰

Taip pat reikia paminėti, kad ir po gruodžio 15 d., kuomet buvo oficialiai paskelbta, kad bermontininkų kariuomenės Lietuvoje nebėra, vis dėlto bermontininkų liko, tik jie buvo suimti ir turėjo belaisvio statusą. Dar tą pačią paskutinę bermontininkų atsitraukimo dieną Lietuvos vyriausybė gavo Vokietijos notą, kurioje Lietuva buvo informuojama apie bermontininkų pasitraukimą bei buvo prašoma paleisti laikomus nelaisvėje Rusijos Vakarų Savanorių Armijos karius.³²¹ Po savaitės 1919 m. gruodžio 21 d. Lietuvos kariuomenės vadas gen. P. Liatukas Tiekimų skyriui ir Belaisvių valdybai išsiuntė įsakymą iš stovyklų išlaisvinti visus vokiečius belaisvius bermontininkus, kurie neįtariamai karo ir kriminaliniais nusikaltimais bei „valstybės tvarkai yra negrėsmingi“.³²² „Trimate“ rašoma, kad 1920 metais vyko derybos dėl apsikeitimo belaisviais: „Mūsų valdžia sutiko pasikeisti su Vokiečiais mūsų ir bermontininkų belaisviais sąlyga, kad Vokiečiai atiduos visus savo pavaldinius bermontininkus teisman“.³²³ Pasak žurnalisto ir redaktoriaus Aro Lukšio, Lietuvoje liko 105 karo belaisviai, kurių daliai – 60 belaisvių– Lietuvos kariuomenės vadas P. Liatukas išleido įsakymą dėl paleidimo, nes buvo nenusikaltę Lietuvos valstybei. Pastarieji 60 buvo paleisti 1920 m. sausio 2 d. ir išsiųsti per Virbalį į Vokietiją.³²⁴ Buvo likę 45 belaisviai, 21 gydomas ligoninėje, o 24 buvo laikomi karo nusikaltėliais ir sėdėjo kalėjime.³²⁵ Visos bermontininkų metu per susirėmimus su bermontininkais Lietuvos kariuomenė į nelaisvę paėmė mažiausiai 393 bermontininkus. Skaičius gautas susumavus visus istoriko V. Lesčiaus monografijoje „Lietuvos kariuomenės Nepriklausomybės kovose 1918-1920“ paminėtus, susirėmimuose patirtus bermontininkų nuostolius. Sutartis mainyti karo belaisvius su Vokietija, norėjusia atgauti savo piliečius, kariavusius Rusijos Vakarų Savanorių Armijos dalinių gretose, buvo vykdoma nuosekliai. Lietuvos vyriausybė palaikė karo belaisvių vokiečių bermontininkų išsiuntimą iš Lietuvos: „Atvirkščiai – jų repatriacija prasidėjo dar prieš

³¹⁹ GRIGAS, Einant Žemaičių vaduoti, Karys, 1928, Nr. 28 (476), p. 544.

³²⁰ ČEPĖNAS, P. Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas, Vilnius, 1986, p. 557.

³²¹ TAMOŠIŪNIENĖ, M. Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje, 1919-1923 m., Vilnius, 2014, p. 118.

³²² Ten pat.

³²³ Vasaris, Trimitas, Nr. 1, 1920, p. 21.

³²⁴ TAMOŠIŪNIENĖ, M. Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje, 1919-1923 m., Vilnius, 2014, p. 118.

³²⁵ LUKŠAS, A. Laisvės istorijos mozaika, Vilnius, 2017, p. 64.

*bermontininkų pasitraukimą iš Lietuvos.*³²⁶ Jau pradžioje karo belaisviai buvo paleisti tik raštiškai pasižadėję nebesugrįžti į Lietuvą. Vadinasi, bermontininkų išvykimo dieną iš beveik 400 belaisvių buvo likę tik kiek daugiau nei 100 karo belaisvių. Reikia paminėti ir tai, kad Vokietijoje buvo laikomi nelaisvėje 24 lietuviai, kurie buvo išmainyti į likusius bermontininkus.³²⁷ Reikia taip pat atkreipti dėmesį, kad dalis bermontininkų atsitraukė ne tik į Karaliaučių, bet ir į Klaipėdą. Iš Klaipėdos bermontininkai išsikraustė 1920 m. pradžioje. Įdomu, kad lenkų žvalgyba fiksavo A. Bermonto atvykimą į Klaipėdą 1920 m. pabaigoje (priedas Nr. 6).

Neįtikėtina pergalė, pasiekta kautynėse prie Radviliškio, paimtas grobis ir vėlesnė pergalės reikšmė Lietuvos kariuomenės plėtrai, karių ir aplamai Lietuvos gyventojų motyvacijos pakilimo pliūpsnis, pasitikėjimo savo veiksmais ir nepriklausomos Lietuvos kaip pilnavertės valstybės perspektyvos vizija, įdėtų pastangų ir patirtų nuostolių santykis daro šią pergalę legendine. Gyventojai tiesiog tryško džiaugsmu pasitikdami bermontininkus išvijusius lietuvių karius: „*Džiaugsmas gyventojų tarpe buvo neapsakomas. Entuziazmo pagauti ne tik moterys, bet ir vyrai, lyg maži vaikai verkė. Apsikabinę bučiavo išvargusius, visai šlapius, brolius kareivius – narsius išvaduotojus. Kokia vienybė ir sutartinumas tada buvo visų tarpe.*“³²⁸ Legendinėmis tampa ne tik kautynės, bet ir visi jose dalyvavę Lietuvos kariuomenės kariai ir vadai, net nežiūrint į jų galimai klaidingus sprendimus ir veiksmus. Radviliškio atvejui puikiai tinka posakis: „*Nugalėtojų neteisčia.*“ Posakis, reiškiantis, kad nugalėję bet kokiais, netgi pačiais keisčiausiais ir sunkiai paaiškinamais sprendimais ir veiksmais, retai yra pasmerkiami ir teisiami, nes tie, kas galėtų tai padaryti, arba yra nugalėti, arba nedrįsta, arba tiesiog bijo nugalėtojų stiprybės, nuolaidžiaudami jai. Jau ne kartą minėtas vokiečių Savanorių rinktinės vadas mjr. C. Brandis savo prisiminimuose ne tik priekaištavo lietuviams dėl netikėto puolimo prie Radviliškio, bet kartu ir kaltina savo kariuomenės veiksmus ir vadovybės vykdytą politiką, kuri ir išprovokavo įtampą, pasibaigusią fronto prieš juos sutelkimu ir ginkluotais lietuvių smūgiais jiems įvairiose vietose išilgai fronto. Jis rašo, kad „*Bermondto daliniai panaikinę Lietuvos valstybės organų veiklą daugelyje vietų ir skelbė Rusijos vyriausybės pretenzijas į Lietuvą*“³²⁹ ir leidžia suprasti, kad taikaus lietuvių pritarimo tam visiškai negalima buvo tikėtis. Įdomu ir tai, kad žodis bermontiada tarpukaryje buvo tapęs žodžio *avantiūra* sinonimu. Tarpukario spaudoje buvo galima sutikti netgi ir tokį žodžių junginį – *lenkų bermontiada*³³⁰, tai reiškė tą patį, ką ir lenkų avantiūra.

³²⁶ TAMOŠIŪNIENĖ, M. *Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje, 1919-1923 m.*, Vilnius, 2014, p. 119.

³²⁷ Ten pat.

³²⁸ MINGELIAVIČUS, V. *Radviliškio atvadavimas 1919 m.* Karys Nr. 13, p. 256.

³²⁹ ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas*, Vilnius, 1986, p. 557.

³³⁰ *Lenkų bermontiada*, Trimitas, 1920 Nr. 12, p. 16.

1920 m. „Trimitas“ rašoma, kad „kova su lenkų bermontininkais yra kova ne su kultūringu priešu, ne su priešinga valstybe: tai yra kova su kraugeringomis vagių, plėšikų gaujomis..³³¹ Arba tarpukaryje ne kartą Želigovskis buvo vadinamas naujuoju Bermontu ir lyginami jų veiksmai.³³² ³³³ Pakilią lietuvių nuotaiką puikiai iliustruoja „Trimitas“ išspausdintas kreipimasis į šaulius ir visuomenę: „Išmušė garbinga valanda, kada galim eiti mūsų prabočių pėdomis. Palikim ateinančioms kartoms tą šviesią atmintį, kokią mums senuoliai paliko, kad ir mes mokėjom savo laisvę apginti Išsipraktikavę esam kovose su Bermonto gaujomis. Rodės, niekas nebeįveiks tos žmogžudžių gaujos. O drąsa ir tėvynės meilė viską įveikė. Įsiveržusius dvarponių legionininkus iš kiekvieno krūmelio ir ravo pasitikim su kulka. Bene prisotinsim jų apetitą! Kiekvienoj bakūžėlėj priešas lai atras tvirtovę, kurioj jis sutiks savo galą. Mes nenorim jų krašto, nenorim nieko vergt, bet ir savo žemę mokam gint. Priešui duokim du kelius: arba ko greičiausiai išsinešdini iš Lietuvos, arba savo kaulais įtręšt tą žemę, kurią jie per amžius mūsų prakaitu, ašaromis ir krauju tręšė! Vietoj mūsų gardžios duonos lai sutiks išalkęs priešas akmenį! Sukelkim visą kraštą prieš mūsų žudyto jusi!“³³⁴

Pirmasis pasaulinis arba Didysis karas pasibaigė 1918 m. lapkričio 11 d., taikos sutartis pasirašyta 1919 m. birželio 28 d. Didysis karas, per ketverius metus įgavęs pagreitį, buvo sunkiai sustabdomas. Nors oficialiai nutrauktos ugnys ir pasirašytos taikos sutartys, bet karas tebevyko. Nepriklausomybės karas ir kovos su bermontininkais buvo viena iš dar Lietuvoje nepasibaigusio Didžiojo karo formų. Lietuvos kariuomenė prie Radviliškio sukūrė *stebuklą*, kurį, tinkamai pasitelkus, reikėtų išnaudoti puoselėjant ir ugdant Lietuvos gyventojų pilietiškumą, panaudoti jį skiepijant vertybes jaunimui bei toliau Pasaulio bendruomenėje formuojant ir pristatant lietuvių tautos, turinčios tikro kovotojo geną, įvaizdį.

³³¹ *Kovoj dėl nepriklausomybės. Nauja bermontiada*. Trimitas, 1920 Nr. 11, p. 26.

³³² VYGANDAS, *Ko mes norim? Ginčo dėl Pabaltijo sąjungos proga*, Trimitas, 1933 Nr. 14, p. 261-262.

³³³ *Bermontiadės metų sukaktuvės*, Trimitas, 1920 Nr. 16, p. 2.

³³⁴ *Lietuvos šauliai!* Trimitas, 1920 Nr. 9, p. 23.

Išvados

1. Radviliškio mūšyje Lietuvos kariuomenės ir Rusijos Vakarų Savanorių Armijos patirti nuostoliai yra neproporcingai naudingi lietuviams, tai daro pasiektą pergalę dar išpūdingesnę. Vien tik motyvacijų skirtumu tokį santykį sunku pagrįsti. Vertinant visuose mūšio aprašymuose minimą itin stiprią prieš artilerijos ir kulkosvaidžių ugnį kyla pagrįstų abejonių dėl lietuvių patirtų nuostolių. Vis dar neaišku, kokia dalis iš 1919 m. kovose su rusų bolševikais ir bermontininkais žuvusių bendro 530 Lietuvos karių skaičiaus yra bermontininkų fronte patirti nuostoliai. Darytina prielaida, kad siekiant pridengti dėl nekompetencijos nesėkmingą puolimo pradžią, visgi pėstininkų pulkų ataskaitose (ypač kalbant apie 2-ą pėstininkų pulką) lietuvių skaičius galėjo būti sumažintas, o priešininko nuostolių skaičius padidintas. Bermontininkų kapų Šiaulių apskrityje nėra arba jie nerasti. Panašią situaciją Latvijoje patvirtina ir Latvijos universiteto Istorijos ir filosofijos fakulteto profesorius Ēriks Jēkabsons. Jis savo laiške 2019 m. balandžio 25 d. teigia, kad Latvijos Nepriklausomybės kare bermontininkų nuostoliai yra labai preliminarūs, o palaidojimo vietos taip pat nežinomos, todėl siekiant patikslinti bermontininkų patirtus nuostolius galima būtų atlikti archeologinius tyrimus mūšio pozicijose ar ieškoti informacijos Vokietijos archyvuose.

2. Apibendrinant visą skyrių galima teigti, kad tradicinė karo meno proporcija, kuomet puolantieji, siekiantys nugalėti besiginančiuosius, privalo įdėti trigubas pastangas bei tikėtis trigubų nuostolių tiek žuvusiųjų, tiek sužeistųjų, besiginančiųjų atžvilgiu, yra nepritaikoma chronologiškai artimiausių Pirmojo pasaulinio karo mūšių atvejui. Pagrindiniai faktoriai, lėmę pergalę, buvo karinio vieneto gebėjimas laiku ir vietoje atlikti manevrą, persidislokuoti bei tinkamai išnaudoti turėtą ginkluotę, tokią kaip artileriją ar aviaciją. Radviliškio mūšio atveju apskaičiavus procentinę dalį gaunama, kad lietuviai iš viso patyrė 7,72 % žuvusiųjų ir sužeistųjų nuostolį. Kai tuo tarpu Rusijos Vakarų Savanorių Armija neteko 90,7 % žuvusiųjų, sužeistųjų bei paimtų į nelaisvę karių. Lyginti tarpusavyje kariavusių pusių pajėgas sudėtinga. Pirmą parą įsitvirtinusių besiginančiųjų buvo daugiau nei puolančiųjų. Antrą parą prie puolančiųjų prisijungė šviežiomis jėgomis pilnas Lietuvos kariuomenės bermontininkų fronto rezervas, kai tuo tarpu besiginančiųjų paremti naujos pajėgos nespėjo, nors buvo informacija, kad Šiauliuose jau telkiama pagalba. Radviliškio atveju kaip ir kitų paminėtų Pirmojo pasaulinio karo mūšių nugalėtojų sėkmę lėmė ne turėtas karių skaičius, kuris tik iš dalies turėjo įtakos laiko ašiai ir išsitiesė iki beveik dviejų parų. Reikia akcentuoti, kad antrą parą buvo efektyviai panaudota lietuvių artilerija gėsinant priešininko kulkosvaidininkus įsitvirtinimo taškuose. Taip pat reikia pabrėžti, kad antrą dieną buvo panaudotas manevras ir Radviliškis apeitas iš šiaurinės pusės. Vertinant anksčiau pateiktų mūšių statistikos analizę, Radviliškio kautynės ir procentinė kariavusių pusių nuostolių išraiška kaip ir pritampa prie bendro karybos meno konteksto. Pergalei didžiausios įtakos turėjo panaudotas rezervas, atliktas manevras, išnaudota artilerija.

3. Vienas iš pagrindinių faktorių, padėjęs Radviliškyje pasiekti pergalę, buvo tinkama ir palanki Šiaulių – Radviliškio operacijos pradžia. Bermontininkai buvo praktiškai ką tik patyrę pralaimėjimą Latvijoje prie Rygos, kur lapkričio 11 d. juos sumušė Antantės karo laivyno palaikoma Latvijos kariuomenė. Tai buvo laikotarpis, kai bermontininkų vadovybė ir kartu visa kariuomenė pasinėrė į nežinią. Bermontininkų karių moralė ir kariška disciplina buvo palaikoma tik mažesnių vienetų vadų, bet vieningos bendros bermontininkų kariuomenės nebebuvo. Nebelikus vieningos kariuomenės, nebeliko vienijančių tikslų. Bermontininkai kovėsi ir ginė užimtas pozicijas prie Radviliškio, nes paprasčiausiai nebeturėjo kitos išeities, kovėsi jau ne dėl kažkieno diktuojamos politikos įgyvendinimo regione, o dėl elementariausio išgyvenimo. Jie tiesiog privalėjo apginti tiesiausią ir greičiausią atsitraukimo kelią iš Baltijos kraštų į Prūsiją. Kautynėse nedalyvavo bermontininkų turėti šarvuoti traukiniai, kurie greičiausiai buvo išsiųsti pridengti jų kariuomenės atsitraukimą iš Latvijos. Dar ir prieš pralaimėjimą latviams prie Rygos aukščiausiai bermontininkų vadovybė visais įmanomais pjūviais buvo tarpusavyje susikiršinusi, susipykusi, o tai darė neigiamą įtaką žemesnių vadų nuotaikoms ir karių tarpusavio santykiams. Konfliktai tarp vokiečių ir rusų vadų ir karių buvo tiesiog užprogramuoti nuo pat pradžios bandant sukurti vieningą darinį - bermontininkų kariuomenę. Atvirksčiai, visą bermontininkų egzistavimo laikotarpį juos lydėjo vidiniai konfliktai. Todėl kariuomenė buvo demotyvuota ir moraliai silpna. Galima daryti prielaidą, kad Vokietijos konstruktas „bermontininkai“ gimė po to, kai vokiečiai prarado galimybę dalyvauti Lietuvos ir Latvijos valstybių kūrimo. Dėl ypatingų santykių su Vokietija per 1917 metų gruodžio 17 d. deklaraciją buvo ypatingi santykiai ir su bermontininkais. Tiek lietuvių, tiek latvių pergalės prieš bermontininkus iš dalies padėjo Sovietų Rusijai, kuri Baltijos valstybių nesėkmės atveju, anksčiau ar vėliau, būtų turėjusi pati spręsti kaimynystėje bandžusių įsikurti bermontininkų – Vakarų savanorių armijos – baltagvardiečių klausimą. Bermontininkai atvirai deklaravo antibolševikines nuotaikas ir jiems pašonėje tebeegzistuojant Rusijos pilietinio karo pabaiga buvo neįmanoma. Galima tik paspėlioti, ar Sovietų Rusija šį klausimą būtų sprendusi koalicijoje su Baltijos valstybėmis, ar tai būtų buvusi bolševikų pavienė kova ir kartu revanšas lietuviams ir latviams už skambius pralaimėjimus jiems Dauguvos fronte. Šiaulių – Radviliškio operacija peraugo į Radviliškio kautynes. Dėl 2-o pėstininkų pulko vado priimtų klaidingų sprendimų Radviliškis buvo paimtas tik po dviejų parų trukusių susirėmimų. Nebuvo sąveikos tarp 2-o pėstininkų pulko batalionų, 2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono kuopos vėlavo viena kitą paremti, artilerijos parama pirmą kautynių parą buvo padrika ir neveiksni. Lietuvos kariuomenė, jau turėjusi patirties kovose su bolševikais, kovose su Rusijos Vakarų savanorių armija susidūrė su visai kitokia kariavimo filosofija ir kokybe. Bermontininkai, nors ir būdami nedisciplinuoti, nemotyvuoti, pakrikę, turėjo patirties Pirmajame pasauliniame kare, šaudė iš visų turėtų ginklų taikliau nei bolševikai, daug manevravo. Tai buvo visiškai nauja kovinė patirtis Lietuvos kariuomenei, kurią toliau naudojo kovose su L. Želigovskio pulkais.

ŠALTINIAI IR ISTORIOGRAFIJA

Archyviniai dokumentai:

Lietuvos Centrinio Valstybės Archyvas (LCVA):

1. f. 929 Kariuomenės štabas.

Lietuvos Valstybės Istorinis Archyvas (LVIA):

1. f. 1120 Šeduvos Romos katalikų bažnyčia.

2. f. 1529 Radviliškio Romos katalikų bažnyčia.

Atsiminimai:

1. BERMONDT-AVALOV, P. *Im Kampf gegen den Bolschewismus*. Hamburg, 1925.

2. LANDSBERGIS - ŽEMKALNIS, V. *Iš atminties ekrano*. Vilnius, 2009.

3. PYRAGIUS, J. *Kovosiu kol gyvas*. Kaunas, 1993.

4. PLIENINIS, J. (BALYS, S). *Vokiškas siaubas, teisybė apie vokiečius*. Kaunas, 1934.

5. ŠILJETIS, J. *Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915-1919 m. paveikslėliuose ir trumpuose jų aprašymuose*. Šiauliai, 1999

Publikuoti šaltiniai:

1. ABC, 1934, Nr. 12 (110).

2. Aidas, 1938, Nr. 33.

3. Kardas, 2004, Nr. 4.

4. Kardas, 2009, Nr. 6 (441).

5. Kardas, 2010, Nr. 5 (446).

6. Kardas 2015, Nr. 2.

7. Karys, 1920, Nr. 41 (73).

8. Karys, 1924, Nr. 1 (241).

9. Karys, 1926, Nr. 13 (357).

10. Karys, 1927, Nr. 45 (493).

11. Karys, 1927, liepos 24 d. (proginis leidinys).

12. Karys, 1928, Nr. 20 (468).

13. Karys, 1928, Nr. 28 (476).

14. Karys, 1931, Nr. 12.

15. Karys, 1931, Nr. 13.

16. Karys, 1936, Nr. 16,

17. Karys, 1937, Nr. 18.

18. Karys, 1938, Nr. 15-16.
19. Karys, 1938, Nr. 34.
20. Karys, 1939, Nr. 16.
21. Karys, 1991, Nr. 5.
22. Karys, 2013, Nr. 11.
23. Plieno sparnai, 1992, Nr. 1.
24. Plieno sparnai, 2018, Nr. 11.
25. Sekmadienis, 1933, Nr. 7 (258).
26. Šiaulių naujienos, 1928, Nr. 89.
27. Šiaurės Lietuva, 1931, Nr. 3.
28. Šiaurės Lietuva, 1939, Nr. 3 (49).
29. Šiaulių žinios, 1932, Nr. 3 (101).
30. Šiaulių žinios, 1932, Nr. 4 (102).
31. Šiaulių žinios, 1934, Nr. 46.
32. Trimitas, 1920, Nr. 1.
33. Trimitas, 1920, Nr. 5.
34. Trimitas, 1920, Nr. 9.
35. Trimitas, 1920, Nr. 11.
36. Trimitas, 1920, Nr. 12.
37. Trimitas, 1920 Nr. 16.
38. Trimitas, 1922 Nr. 13 (84).
39. Trimitas, 1928, Nr. 43 (412).
40. Trimitas, 1933 Nr. 14.
41. Trimitas, 1933 Nr. 27.
42. Trimitas, 1936, Nr. 24.
43. Trimitas, 1938, Nr. 6 (895).
44. Vienybė, 1919, Nr. 43.
45. Kurjer Polski, 1919, Nr. 202.

Enciklopedijos ir žinynai:

1. Lietuvių enciklopedija, XV tomas. Vilnius, 1990.

Literatūra:

1. ALIŠAUSKAS, K. *Lietuvos kariuomenė 1918-1944*.
2. AKIRAS (BIRŽYS, P). *Karo muziejus*. Kaunas, 1930.

3. АКУНОВ, В. Фрайкоры. Повесть о германских добровольцах. Москва, 2004.
4. ALIŠAUSKAS, K. *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918-1920, tomas I*. Čikaga, 1972.
5. ALISAUŠKAS, K. *Karys Lapkritis. Lietuvos Kariuomenė (Istorinė apžvalga), Karas su Bermontininkais 1957*.
6. ANUŠAUSKAS, A.; LESČIUS, V. *Kovų istorijos II knyga XX amžius*. Vilnius, 2008.
7. ANUŠAUSKAS, A. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918-1940*. Vilnius, 1998.
8. ANUŠAUSKAS, A. *Lietuvos žvalgyba 1918-1940*. Vilnius, 2014.
9. ARDZIJAUSKAITĖ, D. *Vilkaviškio krašto 1918-1923 metų Lietuvos kariuomenės savanorių vardynas*. Vilnius, 2009.
10. Autorių kolektyvas, *XX a. Lietuvos ir pasaulio istorija*, Vilnius, 2009.
11. Autorių kolektyvas, LAURINAVIČIUS, Č. *Sovietų Rusija suka link taikos politikos, Lietuvos istorija, Nepriklausomybė (1918-1940), X tomas I dalis*, Vilnius, 2013.
12. Autorių kolektyvas. *Lietuvos archeologija* Nr. 41, JOKUBAUSKAS, V. *Karininko Petro Tarasenkos tarnyba Lietuvos kariuomenėje*, Vilnius, 2015.
13. BAČIULIS, A. *140 tūkstančių – tiek aukų sudėta ant Lietuvos laisvės aukuro. Veidas, 2011, nr. 2*.
14. BANIUSEVIČIUS, A. *Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio. Karo archyvas XIII*, Vilnius, 1992.
15. BALAIŠIS, A. *Lietuvos valstybinės sienos apsauga 1918-1940 m., žmonės ir įvykiai*. Vilnius, 2006.
16. BARKAUSKAS, J. *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1990.
17. BIRONTAS, A. *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*. Kaunas, 1934.
18. BUGAILIŠKIS P. *Šiaulių metraštis*. Šiauliai, 1930.
19. BUKHMAN, M. *Statymas ant Bermonto*, Telavivas, 2005.
20. CLAUSEWITZ, C. *On war*, Naujasis Džersis, 1989.
21. CYGANOV. J. *Rusijos Vakarų savanorių armijos formavimas (vasara – rudenio 1919 m.)*, Baltfort Nr. 1, Ryga, 2007.
22. ČAPENKA, A. *2-ojo Vakarų savanorių korpuso formavimo istorija ir jo dalyvavimas „Bermontiadoje“ Lietuvos teritorijoje 1919 metais*. Karo archyvas XXV, Vilnius, 2010.
23. ČEPĖNAS, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorijas, II tomas*, Vilnius, 1986.
24. ČERNEVIČIŪTĖ, S.; KAUBRYS, S. *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: mirties bausmė Lietuvoje 1918-1940 metais*. Vilnius.
25. EIDINTAS, A. *Slaptasis lietuvių diplomatas*. Vilnius.

26. EIDINTAS, A. *Nepriklausomybės kovos. Karo archyvas XIII*, Vilnius, 1992.
27. GAMZIUKAS, A. *Aviacija Lietuvoje 1919–1940*. Kaunas, 1993.
28. GERWARTH, R. HORNE, J. *War in peace, paramilitary violence in Europe after Great War*, Oxford, 2012.
29. GIMŽAUSKAS, E. *Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919 m. Karo archyvas*, 25. Vilnius, 2010.
30. GUMULIAUSKAS, A. *Lietuvos istorija (1795-2009 m.), studijų knyga*, Šiauliai, 2010.
31. HANDEL, M. *Masters of war*, Londonas, 2007.
32. *Husaras. I-ojo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko 15 metų gyvavimo sukakčiai paminėti*. Kaunas, 1934.
33. INDRAŠIUS, V. *Nepriklausomybės riteriai*. Vilnius, 1998.
34. IVANAUSKAITĖ, V., GUDAITĖ, J. *Nepriklausomybės kovų dainos*. Vilnius, 1998.
35. IVAŠKEVIČIUS, E. *Lietuvos karių, partizanų ir šaulių kapai, atlasas, 1919-1940*. Vilnius, 2003.
36. YČAS, M. *Bermonto dienų atsiminimų žiupsnelis, Mūsų žinynas 2 nr.*, 1921.
37. JAKOBSONAS, M. *Radviliškyje 1918-19 m. Karo archyvas*, 1935, t. IX.
38. JANKAUSKAS, V. *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius, 2004.
39. JANUŠEVIČIENĖ, A. *Savanorių žygdarbis*. Radviliškis, 2006.
40. JOKUBAUSKAS, V.; PAPEČKYS, E. *Lietuvos kariuomenės artilerijos pabūklai 1919–1940 m. Karo archyvas*, Vilnius, 2012, t. XXVII.
41. JOKUBAUSKAS, V. „*Mažųjų kariuomenių*“ *galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014.
42. JOKUBAUSKAS, V.; VAIČENONIS, J.; VAREIKIS, V.; VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos: kolektyvinė monografija*. Sud. H. VITKUS, V. VAREIKIS. Klaipėda, 2015.
43. JOKUBAUSKAS, V. *Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenės tarpukariu. Karo archyvas*, Vilnius, 2017, t. XXXII.
44. JURGELA, R. *History of the Lithuanian Nation*, Constantine, Cultural Institute, Niujorkas 1948.
45. *Karo technikos dalių dvidešimtmetis, 1919-1939*. Kaunas, 1939.
46. KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai*, I tomas, A-D (1918-1940), Vilnius, 2008.

47. KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai*, II tomas, E-J (1918-1940), Vilnius, 2009.
48. KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai*, III tomas, K-L (1918-1940), Vilnius, 2011.
49. KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai*, IV tomas, M-Po (1918-1940), Vilnius, 2012.
50. KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai*, V tomas, Pr-Šim (1918-1940), Vilnius, 2012.
51. KAVALIAUSKAS, V. *Lietuvos karžygiai, Vyties Kryžiaus kavalieriai*, VI tomas, Šim-Ž (1918-1940), Vilnius, 2014.
52. KAVALIAUSKAS, V. *Už nuopelnus Lietuvai*, Vilnius, 2001.
53. KEMEŽYS, V. *Lietuva 1918-1938*. Kaunas, 1990.
54. KENNEDY, O. *The rise and fall of the great powers*, New York, 1989.
55. KISSINGER, H. *Diplomatija*, Vilnius, 2003.
56. KVIKLYS, B. *Mūsų Lietuva, krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, III tomas. Vilnius, 1991.
57. ЛАННИК, Л. *Победоносные проигравшие: германская военная элита в 1914-1921 гг.* Санкт-Петербург, 2015.
58. LAURINAVIČIUS, Č. *Politika ir diplomatija*, Kaunas, 1997.
59. LAURINAITIS, V. *Žydai Nepriklausomybės kovų metu, Apžvalga - žydų visuomeninės minties savaitraštis*, 1940, Nr. 15 (223).
60. LAURINAVIČIUS, Č. *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992.
61. LAURINAVIČIUS, Č. *Bermontininkai. 1920 m. pradžia. Taika ar karas? Lietuvos istorija X tomas I dalis, Nepriklausomybė (1918 – 1940 m.)*, Vilnius, 2014.
62. LAURINAVIČIUS, Č. MOTIEKA, E. STATKUS, N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX amžius*, Vilnius, 2005.
63. LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė 1918-1920*. Vilnius, 1998.
64. LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004.
65. LESČIUS, V. *Dėl Lietuvos kariuomenės kūrimo ir nepriklausomybės kovų istoriografijos. Lietuvos istorijos studijos* Nr. 10, 2002.
66. LIEKIS, A. *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Vilnius, 1992.
67. *Lietuvos kareivio knyga. Kareivis Lietuvos gynėjas*. Kaunas, 1926.
68. *Lietuvos albumas*. Antras (fotografuotinis) leidimas. Vilnius, 1990.

69. LUKŠAS, A. *Laisvės istorijos mozaika*, Vilnius, 2017.
70. МЕЛЬТЮХОВ, М. Прибалтийский плацдарм в международной политике Москвы 1918-1939 гг, Москва, 2015.
71. MIKNYS, R. *Mykolas Römeris Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji*, Vilnius, 2009.
72. TAMOŠIŪNIENĖ, M. Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje, 1919-1923 m., Vilnius, 2014.
73. MIŠKINIS, A. *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai, II knyga*, Vilnius, 2007.
74. *NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA*. Vilnius, 1919, Nr. 131.
75. NIESSEL'IS, A. *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*. Kaunas, 1938.
76. PAOLETTI, C. *Vokiečių evakuacija iš Lietuvos 1919 m. Italijos tarpsąjunginės komisijos nario akimis: 1919 m. spalio–gruodis. Karo archyvas XXVII*, Vilnius, 2013.
77. PAKŠTAS, V. *Dvidešimtojo amžiaus Šeduva*. Vilnius, 1997.
78. PARET, P. *Makers of modern strategy from Machiavelli to the Nuclear age*, Naujasis Džersis, 1986.
79. PETRUITIS, J. *Didysis karas III, 1918-1920 metų įvykiai*. Kaunas, 1937.
80. PETRUITIS, J. *Mūsų žygiai, atsiminimai iš kovų su bolševikais ir bermontininkais I*. Kaunas, 1935.
81. PETRUITIS, J. *Laisvę ginant. Mūsų žygiai, atsiminimai iš kovų su bolševikais ir bermontininkais*. JAV, 1952.
82. POPELIUČKA, K. *Trumpa geležinkelių kuopos gyvavimo istorija, Mūsų žinynas 3 nr.*, 1921.
83. RADVILIŠKIO RAJONO SAVIVALDYBĖ. 1997-11-24 potvarkis nr. 216. „Dėl pergales mūšiuose su bermontininkais 80-mečiui paminėti komisijos sudarymo“ dokumentų rinkinys. Potvarkis nr. 216, Radviliškis, 1997-11-24.
84. RADVILIŠKIO RAJONO SAVIVALDYBĖ. „Jie aukojo „Pergalės Deivės“ statybai Radviliškyje“ aukų lapų rinkinys. Radviliškis, 1999.
85. RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija*. Vilnius, 2012.
86. RAŠTIKIS, S. *Įvykiai ir žmonės*. Čikaga, 1972, T.3.
87. РОЗЕНТАЛЬ, Р. Северо-Западная Армия. хроника побед и поражений, Таллинн, 2012.
88. RUSECKAS, P. *Savanorių žygiai 1, Nepriklausomybės karų atsiminimai*. Vilnius, 1991.
89. RUSECKAS, P. *Savanorių žygiai 2, Nepriklausomybės karų atsiminimai*. Vilnius, 1991.
90. RUSECKAS, P. *Lietuvos kariuomenė*. Kaunas, 1929.

91. SKORUPSKIS, V. *Karas už Lietuvos laisvę*. Kaunas, 1934.
92. SKORUBSKIS, V. *Per aukas ir pasišventimą laimėjome*. Kaunas, 1933.
93. STATKUS, V. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.* Chicago, 1986.
94. STEPONAITIS, V. *Bermontininkai Lietuvoje, Mūsų žinynas 1 nr.*, 1921.
95. STEPONAITIS, V. *Bermontininkai Lietuvoje, Mūsų žinynas 2 nr.*, 1921.
96. STRELCOVAS, S. A. *2-ojo Lietuvos Nepriklausomybės karas 19018-1920 The New York times puslapiuose. Karo archyvas XXXII*, Vilnius, 2017.
97. STOKER, D. *Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919-1939, Grand Strategy and Failure*, New York, 2012.
98. SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m.* Vilnius, 1999.
99. SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenės vadai*. Vilnius, 1992.
100. SURGAILIS, G. *Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*. Vilnius, 2011.
101. SURGAILIS, G. *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*. Vilnius, 2014.
102. SURGAILIS, G. *1919-1920 m. Lietuvos nepriklausomybės karas*, sudarytojas VITKUS, G. *Lietuvos karai*. Vilnius, 2014.
103. SURGAILIS, G. atsakingas redaktorius. *Vincas Grigaliūnas-Glovackis. Generolo atsiminimai. II-III dalis*. Vilnius, 2017.
104. SURGAILIS, G. sudarytojas. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, II tomas*. Vilnius, 2008.
105. ŠAPOKA, A. *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989.
106. ŠIPELIS. *Artillerijos gyvenimo pirmas dešimtmetis. Atspaudai iš mūsų Žinyno“* 1928 nr. 45.
107. ŠUKYS, A. *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*. Vilnius, 2017.
108. TSYGANOV, J. *The Formation of the West Russian Voluntary Army (summer-autumn of 1919)*. Baltfort, 2007, Nr. 1.
109. VALŪNAS, P. *Dėl Tėvynės*. Kaunas, 1938.
110. VARIAKOJIS, J. *Karaliaus Mindaugo pulkas*. New York, 1965.
111. VITKUS, G. *Lietuvos karai*. Vilnius, 2014.
112. ZABULIONIS, N. *1-o pėst. pulko 7 kuopos veiksmai prieš bermontininkus. Karo archyvas X*, Kaunas, 1938.
113. ZALITE, P. *Vacu varas pastari Latvija*, Ryga, 1925.
114. ŽADEIKIS, P. *Didžiojo karo užrašai, II dalis, 1917-1918-1919 metai*. Klaipėda, 1925.

115. *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*. Vilnius, 2013.
116. *XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos*. Kaunas, 1990.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

Padėtis 1919 lapkričio 21 d. nuo 03.00 val.

Priedas Nr. 2

Padėtis 1919 lapkričio 22 d. nuo 07.00 iki 16.45 val.

Priedas Nr. 3

1919 m. lapkričio 23 d. Lietuvos kariuomenės vado P. Liatuko telegramos Nr. 403 ir Nr. 405,ėjusios praktiškai viena paskui kitą, bermontininkų fronto vadui K. Ladigai.

Priedas Nr. 4

1-o Pėstininkų pulko vado V. Skorubskio ataskaitos fronto vadui K. Ladigai fragmentas.

Priedas Nr. 5

2-o Pėstininkų pulko vado G. Glovackio ataskaitos fronto vadui K. Ladigai fragmentas.

Priedas Nr. 6

Lenkų žvalgybos pranešimas apie A. Bermonto atvykimą į Klaipėdą. Dokumento elektroninė kopija gauta 2018-11-09 Lietuvos karo akademijoje konferencijos metu iš Lenkijos Tarunės Mykolo Koperniko universiteto prof. hab. dr. Waldemar Rezmer.

Priedas Nr. 7

Pirmieji Radviliškio kautynėse žuvę karininkai. 1919 m. lapkričio mėn. 21 d. anksti ryte Radviliškio kautynėse žuvę 2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono 1-os kuopos karininkas ltn. Petras Urbakonis (kairėje), palaidotas Rokiškio rajone Panemunio miestelio senosiose kapinėse ir 3-čios kuopos karininkas ltn. Serafimas Oželis (dešinėje), palaidotas Panevėžio miesto kapinėse.

Priedas Nr. 8

Radviliškio kautynėse ir kovose su bermontininkais žuvusių karių kapai Radviliškyje. Kapas, esantis be užrašų, teoriškai gali būti priskiriamas kariui, žuvusiam Radviliškio kautynėse.

Priedas Nr. 9

Radviliškio kautynėse žuvusių karių kapai Baisogaloje (viršuje) ir Šeduvoje (apačioje).

Priedas Nr. 10

Susirėmimuose su bermontininkais žuvusių karių kapai Radviliškio rajone Šiaulėnuose (apačioje) ir Varnionyse. Varnionyse antkapiai neišliko.

Priedas Nr. 11

Jaroslavo Rimkaus 1919 metais pieštos karikatūros. Viršuje – bermontininkų vežimas su priplėstu lietuvių turtu. Apačioje - Niselio atstovas stabdo bermontininkų sutriuškinimą ir neleidžia Lietuvos kariuomenei persekioti iš Radviliškio bėgančių bermontininkų.

Priedas Nr. 12

Pažymėjimas, kad darbo autoriaus dalyvavo mokslinėje konferencijoje ir skaitė pranešimą - „1919 m. Radviliškio kautynės“.

Priedas Nr. 13

Pažymėjimas, kad darbo autoriaus dalyvavo mokslinėje konferencijoje, skaitė pranešimą ir užėmė pirmą vietą.

Priedas Nr. 14

Raštas, kad darbo autoriaus dalyvavo tarptautinėje mokslinėje konferencijoje ir skaitė pranešimą – „Legendinė pergalė prie Radviliškio“ bei kad pranešimo pagrindu parengė straipsnį Karo akademijos mokslo žurnalui „Karo archyvas“.

Priedas Nr. 15

Pažymėjimas, kad darbo autoriaus dalyvavo mokslinėje praktinėje konferencijoje, skaitė pranešimą.

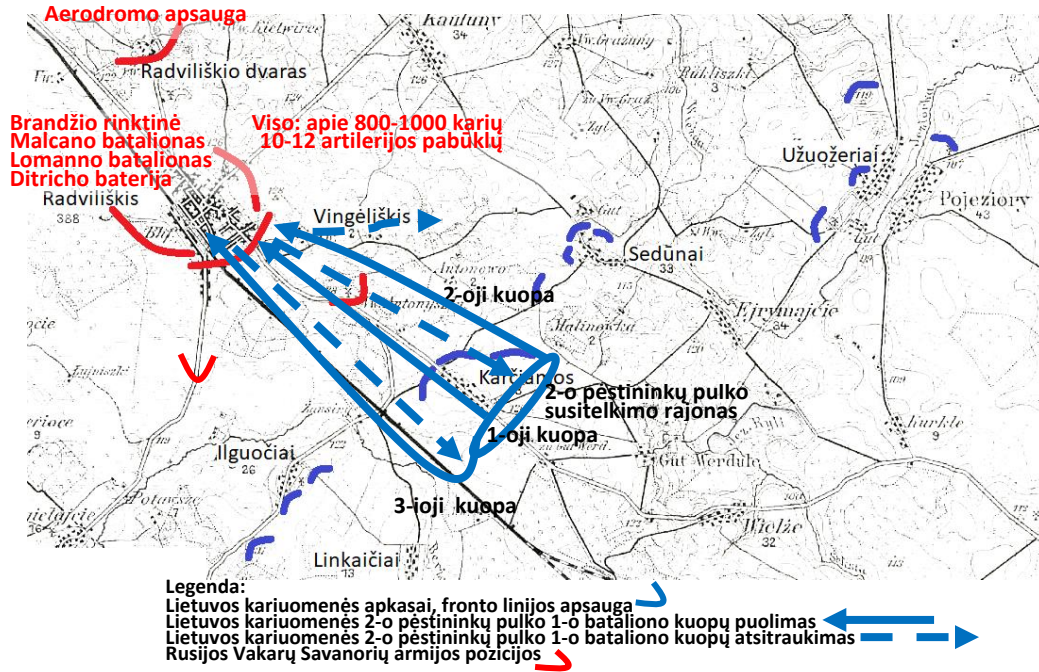
The battle of Radviliškis between the Lithuanian Army and the West Russian Volunteer Army in 1919

Summary

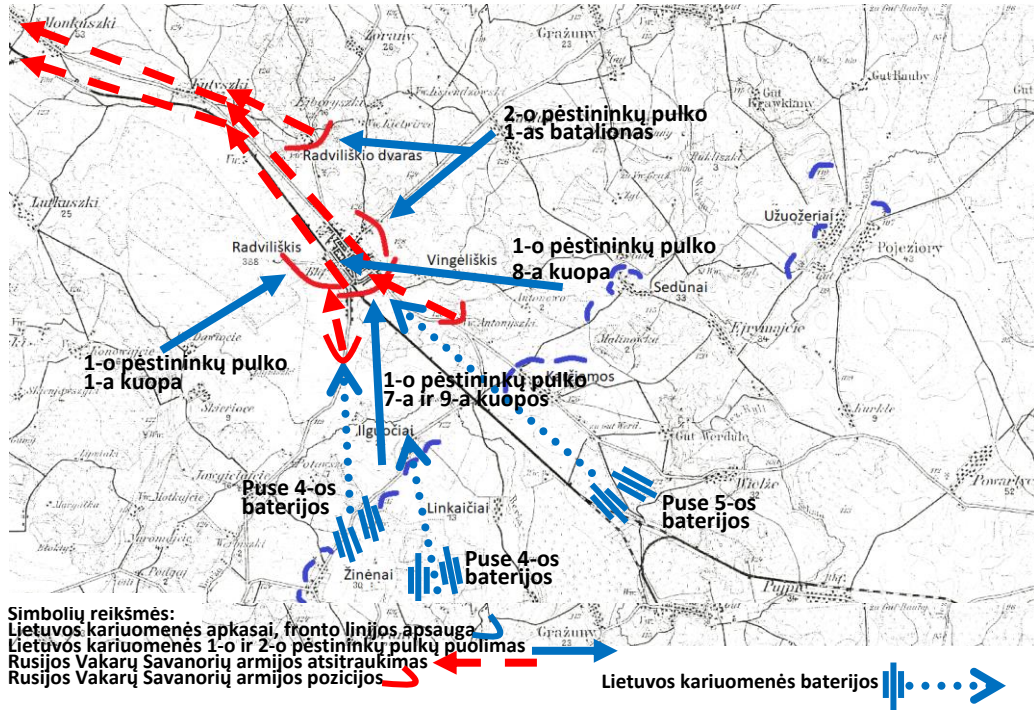
The material for this work was collected for more than decennial. It was investigated huge amount of books, periodic, documents from Lithuanian central federal archive. Even the study of battle place locally in Radviliškis was done too. Lectures were made up out of that all cumulated stuff. Only in a year 2018 on this topic were lectured on 19 April in Šiauliai University, where was conference of young researches held dedicated to centenary of reestablishment of Lithuanian statehood and on 19th of February in Lithuanian military academy, where was international conference of historians held dedicated to centenary of reestablishment of Lithuanian armed forces. This work mostly based on the discourse from these two last lectures is analyzing problematics of casualties of both conflict sides. Even thou the topic of fights against bermontians was widely investigated by Lithuanian historiographic but researchers never deepened their knowledge in to digits of casualties given by commanders, never was done comparison with enemies casualties. Never was done evaluation of potentiality of fighting sides in defense and offence. In the case of Radviliškis battle the classic military proportion of „1 in defense against 3 in offence“ is simply inapplicable. However, the victory was achieved and article provides the reasons and main circumstances that helped to defeat bermontians. Clock this that an article does not analyze the battle itself, it estimate overall context, statistics and considerations. Perfect battle analyze was done by historian Vytautas Lesčius³³⁵. Lithuanian armed forces in Radviliškis have made a miracle – they defeated well experience in First Worl war and well munitioned enemy. This heavily achieved victory has boosted motivation of Lithuanian soldiers, huge spoils of war was moved towards Kaunas, and Lithuanian society finally has that Lithuanian is able to be an independent state, that in case or aggression can defend itself and its citizens.

³³⁵ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius, 2004.

Priedas Nr. 1. Padėtis 1919 lapkričio 21 d. nuo 03.00 val.

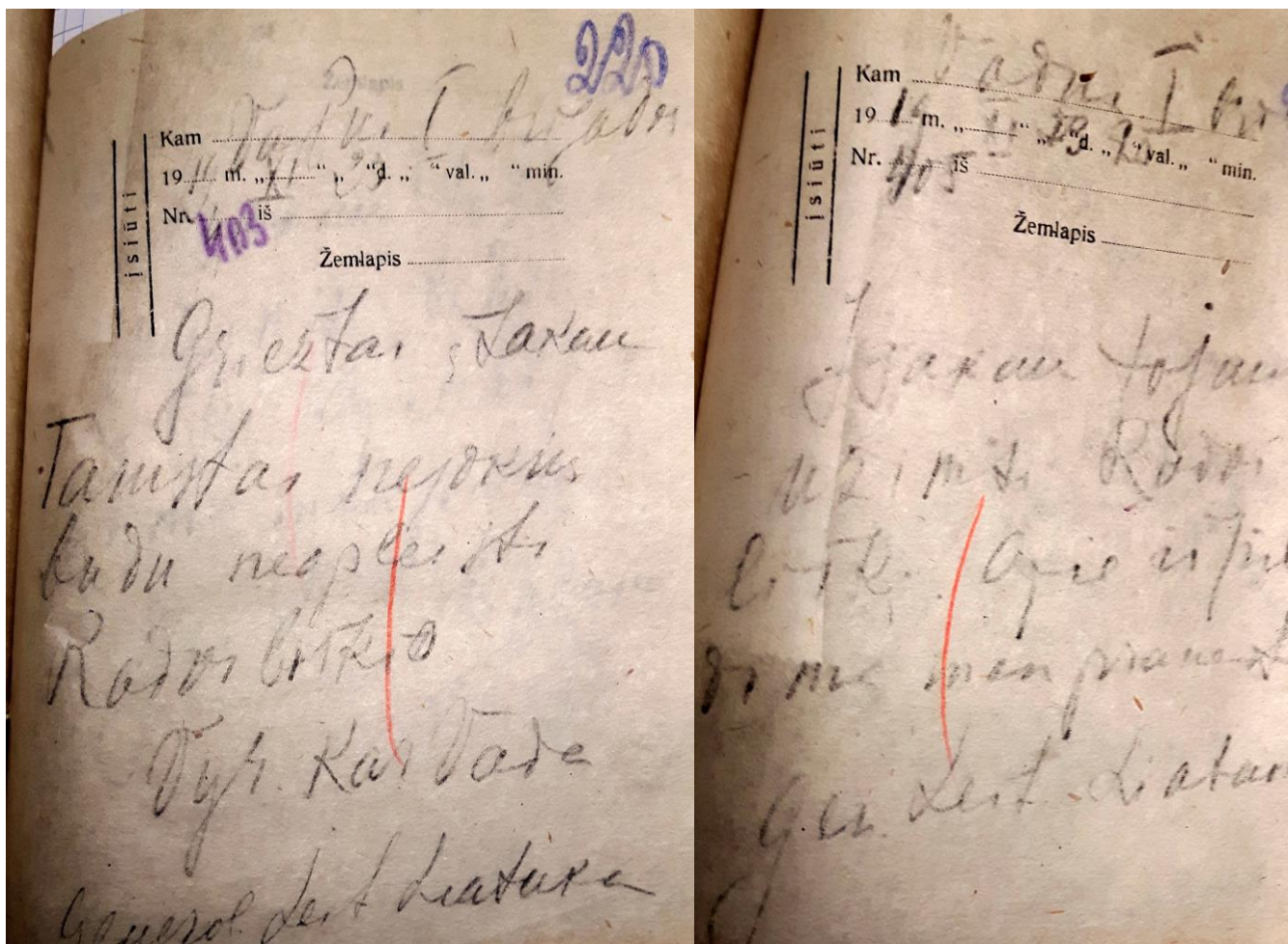
Priedas Nr. 2. Padėtis 1919 lapkričio 22 d. nuo 07.00 iki 16.45 val.

Priedas Nr. 3.

1919 m. lapkričio 23 d. Lietuvos kariuomenės vado P. Liatuko telegramos Nr. 403 ir Nr. 405,ėjusios praktiškai viena paskui kitą, bermontininkų fronto vadui K. Ladigai:

1. Griežtas sakymas neatsitraukti iš Radviliškio (LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1, l. 220).
2. Skubiai užimti (vėl) Radviliškį ir pranešti. (LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1, l. 221).

Priedas Nr. 4.

1-o Pėstininkų pulko vado V. Skorubskio ataskaitos fronto vadui K. Ladigai fragmentas, kuriame įvardinamas priešininko karių ir pagrindinės ginkluotės skaičius.

(LCVA, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 12).

к. Wienneliski, fw. Radkwiliski, Monkski - Jankuny - Šnuraice.

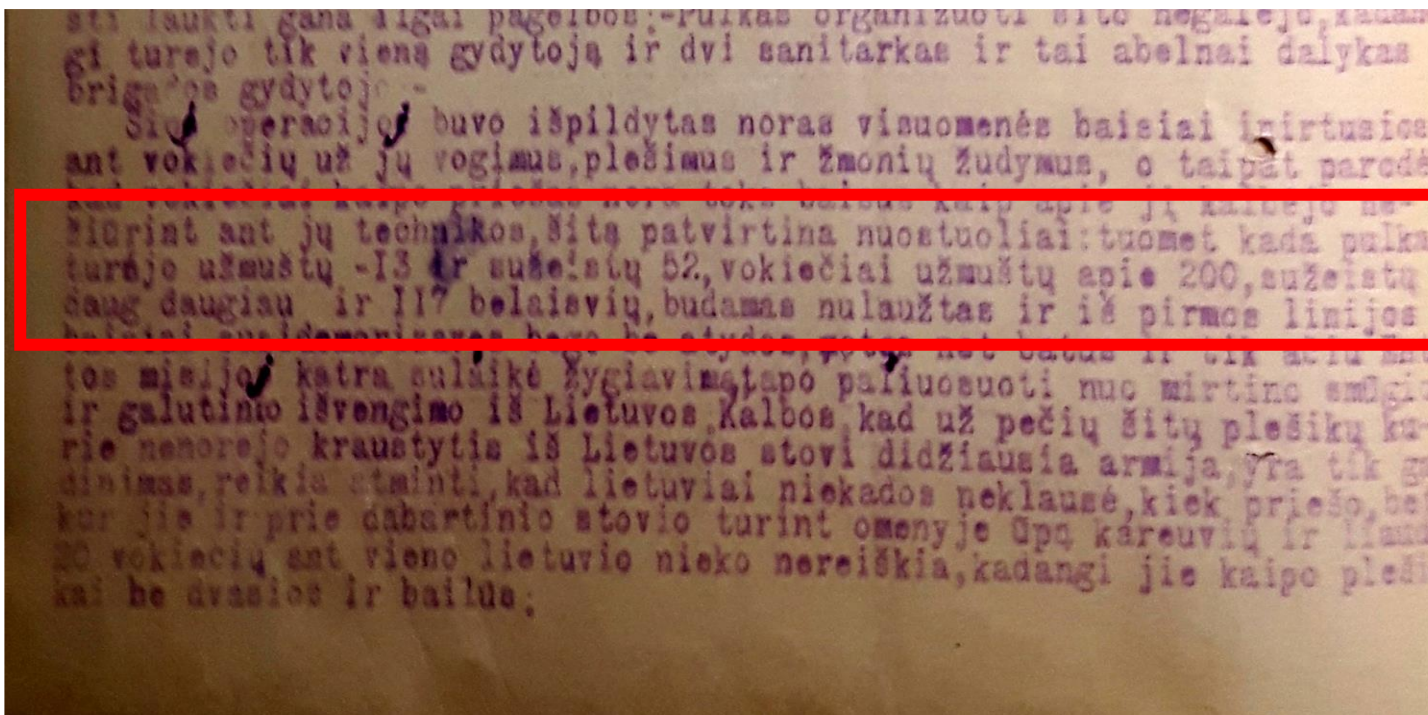
Antro pulko 1-as batalionas puoli m. Radkwiliski, bet priešas su dideliais del bataliono nuostoliais tą puolimą atmušė. Priešas tvirtai laikėsi Radkwiliskije, iš kur atidengė pašėlusią ugnį iš kanuolių, kulkasvydžių, minasvydžių, bomba-svydžių ir šautuvų. Pagal žinių nuo rekietėių - bermontininkų su 10-12 kanuolių, daugybė kulkasvydžių, minasvydžių ir bomba-svydžių.

213
217
12

Priedas Nr. 5.

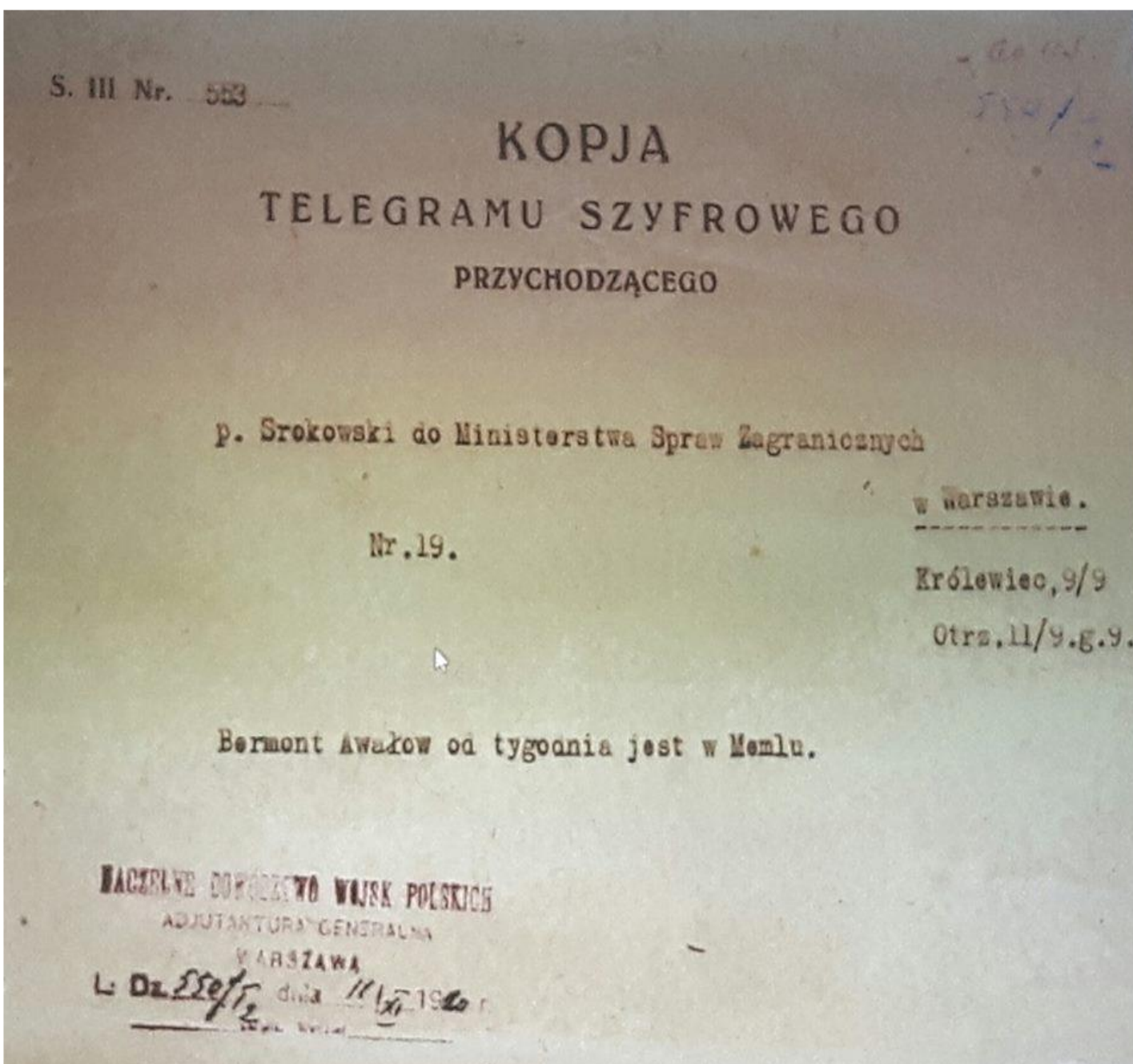
2-o Pėstininkų pulko vado G. Glovackio ataskaitos fronto vadui K. Ladigai fragmentas, kuriame pateikiamas kariavusių pusių patirto nuostolio skaičius.

(LCVA, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 66).

Priedas Nr. 6.

Lenkų žvalgybos pranešimas apie A. Bermonto atvykimą į Klaipėdą. Dokumento elektroninė kopija gauta 2018-11-09 Lietuvos karo akademijoje konferencijos metu iš Lenkijos Tarunės Mykolo Koperniko universiteto prof. hab. dr. Waldemar Rezmer.

Priedas Nr. 7.

Pirmieji Radviliškio kautynėse žuvę karininkai. 1919 m. lapkričio mėn. 21 d. anksti ryte Radviliškio kautynėse žuvę 2-o pėstininkų pulko 1-o bataliono 1-os kuopos karininkas ltn. Petras Urbakonis (kairėje), palaidotas Rokiškio rajone Panemunio miestelio senosiose kapinėse ir 3-čios kuopos karininkas ltn. Serafimas Oželis (dešinėje), palaidotas Panevėžio miesto kapinėse. Abu pradžioje buvo palaidoti Šeduvoje, tik vėliau perlaidoti.

Priedas Nr. 8.

Radviliškio kautynėse ir kovose su bermontininkais žuvusių karių kapai Radviliškyje. Kapas esantis be užrašų, teoriškai gali būti priskiriamas kariui, žuvusiam Radviliškio kautynėse.

Priedas Nr. 9.

Radviliškio kautynėse žuvusių karių kapai Baisogaloje (viršuje) ir Šeduvoje (apačioje).

Priedas Nr. 10.

Susirėmimuose su bermontininkais žuvusių karių kapai
Radviliškio rajone Šiaulėnuose (apačioje) ir Varnionyse.
Varnionyse antkapiai neiškilo.

Priedas Nr. 11.

Jaroslavo Rimkaus 1919 metais pieštos karikatūros. Viršuje – bermontininkų vežimas su priplėštu lietuvių turtu. Apačioje - Niselio atstovas stabdo bermontininkų sutriuškinimą ir neleidžia Lietuvos kariuomenei persekioti iš Radviliškio bėgančių bermontininkų.

